

**ПРОЛЕТКУЛЬТ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
(20–30 РР. ХХ СТ.)**

У сучасних демократичних процесах провідна роль належить громадським організаціям як важливому інституту громадянського суспільства та активного учасника суспільно-політичного життя країни. З історико-педагогічної точки зору актуалізуються дослідження організаційно-правових та педагогічних засад діяльності громадських організацій на території України, їх взаємовідносин з державною владою на кожному з історичному етапах. Особливий інтерес становлять 20–30 рр. ХХ ст. – період інтенсивного культурного розвитку демократизму, творчості і різноманіття. Водночас він залишається зовсім недосліджений або ж показаний тенденційно з позицій офіційної радянської педагогічної науки, коли складний і неоднозначний процес підганявся під наперед добре всім відомий результат [12, с. 7].

Серед недосліджених педагогічних феноменів цього періоду залишається діяльність Пролеткульту – культурно-просвітницької і літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом.

Мета статті – визначити місце Пролеткульту у системі державного управління культурно-просвітницькою діяльністю у 20–30 рр. ХХ ст., з'ясувати взаємовідносини комуністичної партії, радянських та профспілкових організацій та Пролеткульту, а також охарактеризувати його місце в системі диктатури пролетаріату.

Після Жовтневої революції одним із важливих завдань державного будівництва стає сфера культури. Із перших днів радянської влади почала формуватися система керівництва культурою, яка включала державні, партійні та громадські органи.

Із самого початку формування радянської системи управління культурою поставало питання врегулювання взаємовідносин між Народним комісаріатом просвіти (державним органом) і Пролеткультом (самодіяльною громадською культурно-просвітницькою організацією). Автономність Пролеткульту від органів державної влади задекларовано у резолюції Державної комісії з просвіти (квітень 1918), де вказувалося, що Пролеткульти повинні існувати відтепер як строго класові, які віддають свої сили виключно справі розвитку чисто пролетарської культури на абсолютно автономних починаннях, а також у резолюції виконавчого бюро Пролеткульту (серпень 1918) та в резолюції Першої всеросійської конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голубев Т. О началѣ книгопечатанія въ Кіевѣ / Т. Голубев // Кіевская старина. – 1882. – Т. II. – № 4–6. – С. 381–400.
2. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Печерської іконописної майстерні / П. М. Жолтовський. – К., 1982. – 288 с.
3. Запаско Я. П. Пам'ятники книжкового мистецтва / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1981. – Кн. 1. – 135 с.
4. Києво-Печерская лавра въ ея прошедшемъ и нынѣшнемъ состояніи // Кіевская старина. – 1886. – Т. 15. – № 8. – С. 618–619.
5. Книги кievской и львовской печати въ Москвѣ въ третью четверть XVII в. Виталія Эйнгорна. Москва. 1894. 8-о. 19 стр. (Отд. Оттискъ изъ «Книговѣдѣнія») // Кіевская старина. – 1895. – Т. 49. – № 5–8. – С. 101–102.
6. Лазаревський А. Два документа къ исторіи Черниговской типографіи / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1886. – Т. 16. – № 9–12. – С. 571–579.
7. Лебедева Н. А. Философская мысль русского духовенства в российском просвещении : дис. ... кандидата филос. наук : 09.00.03 / Лебедева Наталья Александровна. – Мурманск, 2003. – 221 с.
8. Литвинов В. Д. Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України / В. Д. Литвинов. – К. : Наукова думка, 1984. – 150 с.
9. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
10. Огієнко І. Історія українського друкарства : історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. / І. Огієнко. – Канада : ВІННІПЕГ, 1983. – 418 с.
11. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 1918.
12. Оляничин Д. Значення Сковороди / Д. Оляничин // Сковорода Григорій : Дослідження, розвідки, матеріали / [відп. ред. В. М. Нічик]. – К., 1992.
13. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
14. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 510 с.
15. Тиховский Ю. Мнимая типографія Почаевского монастыря (съ к. XVI до 1-й четв. XVIII в.) / Ю. Тиховский // Кіевская старина. – 1895. – Т. 50. – № 9. – С. 1–35.
16. Ученія общества // Киевская старина. – 1900. – Т. 69. – № 4–6. – С. 122–126.
17. Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 148 с.

козацького стану» [12, с. 250]. Йшов наступ на все українське з метою його зросійщення. До кінця XVIII ст. «Москва встигла затерти всі сліди української державності й перетворити Україну на московську колонію» [9, с. 148].

Усе це не могло не позначитися на видавничій справі. Катерина II продовжила політику Петра I щодо утиску книг українського друку. Така доля спіткала й український «Буквар», який у 1769 р. мала видати Києво-Печерська лавра. Архімадрит Лаври звернувся до Св. Синоду з проханням видати «Буквар», адже «Букварі» московського друку не повною мірою відповідали програмам навчання. Проте Св. Синод відмовив у проханні й попередив щодо недоцільності звернення з такими проханнями.

Разом з тим 15 січня 1783 р. цариця видала наказ про дозвіл на відкриття друкарень усім, кому і де завгодно, але зобов'язала кожную світську книжку, що видавалася, подавати на цензуру «управам благочинія». Вільні друкарні в Україні виникають не лише в містах (Житомирі, Острозі та ін.), а й у містечках та селах. Щоправда період їх існування виявився недовгим. Уже 16 вересня 1796 р. Катерина II видає наказ про функціонування лише тих друкарень, які підпорядковувалися урядовим установам або мали царський дозвіл, усі інші друкарні підлягали ліквідації. Як наслідок, наприкінці XVIII ст. друкарні в Чернігові та Києві при губернських управліннях. На Слобожанщині працювали друкарні у Харкові при Приказі громадського піклування [13, с. 217].

Підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що XVII ст., особливо друга його половина, позначене активною діяльністю зі створення друкарень, які сприяли піднесенню педагогічної думки й поширенню освіти серед різних верст українського народу. Це забезпечувалося тим, що серед друкованих видань помітне місце займали не лише праці церковно-богословського змісту, а й букварі, граматики, підручники, азбуки, навчальні посібники, словники. Поширенню педагогічної думки засобами книжки сприяло й створення бібліотек, які зберігали книжкові видання різними мовами.

Друга половина XVIII ст. – період занепаду української культури та освіти. Фактори, які спричинили цей процес, негативно позначилися й на діяльності друкарень, серед яких залишилися лише ті, які підпорядковувалися урядовим установам або мали царський дозвіл і друкували книжки дозволені їхньою цензурою.

Незважаючи на це, загальний внесок українських друкарень і бібліотек у розвиток педагогічної думки заявленого періоду важко переоцінити. Завдячуючи пам'яткам друкарства, відкриваються можливості не тільки для вивчення ідей і поглядів мислителів минулого, а й для виявлення провідних тенденцій, врахування яких дало змогу краще осягнути змістове наповнення тогочасних філософсько-педагогічних пошуків як факторів цього процесу.

Перспективним у даному напрямі, вважаємо висвітлення соціально-політичних причин занепаду української освіти у другій половині XVIII ст.

бібліотек у просвітництві народу та поширенні богословсько-педагогічної думки. Як зазначається у «Звіті Волинського Церковно-Археологічного Товариства в 1899 році», у Дерманському, Городищанському і Любарському монастирських храмах знайдені надзвичайно цікаві пам'ятки старовинного письма і друкарства. Особливу цінність у цьому плані становить Дерманський монастир. У його бібліотеці виявлено 26 номерів старовинних рукописних книг, які сягають XIV–XV ст. Деякі з них мають підписи кн. К. І. та К. К. Острожських, Мелетія Смотрицького та ін. Серед декількох сотень стародруків різними мовами подаються такі бібліографічні раритети, як Дерманський Октоїх 1610 р., Рохмановське учительське євангеліє 1618 р. Багато книг з автографами і помітками на полях М. Смотрицького, які дають багатий матеріал для отримання уявлення про ерудицію, наукові інтереси і біографію цього видатного діяча церковної історії та просвітника Волині [16, с. 122–123]. Як зазначається у звіті про охорону книжкових фондів, у бібліотеці Любарського жіночого монастиря зберігалося багато різного роду «вчених» богословських трактатів, писаних у різних монастирях Волині та суміжних з нею землях монахами-василіанами [16, с. 125–126].

Наведений нами огляд книгодрукування та розповсюдження книжок у другій половині XVII – початку XVIII ст. засвідчує, що книга відігравала важливу роль у життєдіяльності українського суспільства XVII ст., причому не тільки церковна, а й навчальна. Саме остання справляла вагомий вплив на поширення освіти, що є підтвердженням затребуваності останньої.

Звернення до історико-педагогічних джерел засвідчує, що всі соціальні і політичні реформи, які мали місце протягом другої половини XVIII ст. у Російській імперії, здійснювалися під гаслом «принесення Росії блага». Як зазначає російська дослідниця Н. Лебедева, це означало «розширити територію держави і зміцнити її кордони з метою захисту населення; підняти загальний культурний рівень усередині країни для рівноправного діалогу з європейцями; зберегти традиційні релігійні та моральні цінності, власну ідентичність» [7, с. 18]. Для вирішення всіх цих завдань необхідно було докорінно змінити Україну, знищити її культуру, політику, економіку, соціальну сферу, пристосувати їх відповідно до тих потреб, що існували в Росії.

Особливих утисків Україна зазнає після вступу на престол у 1762 р. Катерини II, яка послідовно провадила принцип централізації управління і прагнула скасувати автономію окремих народів, що входили до складу Російської імперії. Оцінюючи процеси, що відбувалися в другій половині XVIII ст. на теренах України, Д. Оляничин характеризує цей період як час руйнації української землі, переслідування і знищення всього мислячого та сильного, що могло чинити опір колонізації й закріпаченню, насамперед козацтва, доба повільного згасання вогнищ культури. Тягар чужоземного панування над державним і культурним життям, над центрами освіти в Україні знаходив для себе сприятливі умови «через наївність, індивідуалізм, республіканські пристрасті тогочасного панівного

книги.

За свідченням того ж В. Ейнгорна, торгівля йшла досить успішно. У 1672 р. Києво-Печерський монастир відкриває у Москві свою лавку для торгівлі книгами; тут також продавалися книги львівського друку і навіть відома біблія «острожской печати». Заслугує на увагу той факт, що серед привезених для продажу книг, були й друковані польською мовою, зокрема твори Л. Барановича «Житіє святих» («*Zywoty Swietych*», 1670 р.) та «Лютня Аполлонова» («*Lutnia Apollinowa*», 1671 р.). Продавалися також різні «елементарі» польською та латинською мовами [5, с. 102].

Поряд з Києво-Печерською, популярності набула Чернігівська друкарня, діяла друкарня в Острозі, де була видана перша біблія старослов'янською мовою, яка збереглася до нинішніх днів [6, с. 571–572]. Як уже зазначалося, крім друкарень при монастирях діяли так звані «кочові» приватні друкарні. Наприклад, у своїй «кочовій» друкарні Кирило Транквіліон Ставровецький видрукував «Зерцало Богословія» (1618 р., Почаїв), «Евангеліє Учительное» (1619 р., Рахманов), «Перло Многоценное» (1646 р., Чернігів) [15, с. 265–266].

Значну частину видань, особливо Київської і Чернігівської друкарень, становили книги світського характеру. Наприклад, у 1705 р. у Києві були видруковані «Військові артикули», у 1709 р. – «Сигнальні таблиці», а також календарі, букварі, панегірики тощо [8, с. 15].

Великого значення у друкарнях Києво-Печерської лаври надавалося декорові книг та ілюстраціям. Видані тут книги прикрашалися високохудожніми гравюрами та орнаментом, мали чіткий шрифт. На початку XVIII ст. у цій друкарні працювали граверами такі видатні митці, як І. Мигура, І. Щирський, Леонтій та Олександр Тарасовичі [2; 3].

Щодо стану друкарства в Україні XVII ст. загалом, І. Огієнко характеризує його таким чином: «На Україні з'являється склад книжок, по містах закладаються великі бібліотеки. Широкою річкою плывуть ці книжки з-за кордону, не меншою ж річкою плывуть вони з своїх друкарень, яких тоді зародилася сила, і коли ми читаємо українські книжки XVII віку, нас дивує величезна ерудиція її авторів, дивує справжній науковий метод, дивна чистота логіки думок» [11, с. 34]. Серед вагомих публікацій того часу слід згадати «Граматику» М. Смотрицького (1619 р.), «Лексикон» П. Беринди (1627 р.), перший підручник з історії «Синопис» (1674 р.).

Необхідно зазначити, що книгодрукування в Україні, його виникнення і розвиток значною мірою були зумовлені швидким зростанням мережі шкіл, гострою потребою в навчальних посібниках – букварях, граматиках, словниках. За даними Е. Мединського, тільки Львівська друкарня з 1584 по 1722 р. видала 34 237 букварів, 500 граматик, 200 примірників праці «Про виховання чад».

Отже, тогочасна Україна «мала багато книжок з усіх галузей знань і стояла в Європі у книговидавництві та освіті на чільному місці. Вона мала всі необхідні шкільні підручники» [9, с. 145].

Віддаючи данину друкарням, не можна оминати увагою роль

мова українська, а мовою церкви була латинська». «Своїми» були печерські видання на Афоні, в слов'янських монастирях. Взагалі Лавра «свідомо й ясно ставила собі всеславянські завдання, і не тільки ставила, але й виконувала їх». Це була «найміцніша українська культурна фортеця, що чуйно стояла на варті свого рідного народу» [10, с. 278].

За час настоятельства у Києво-Печерській лаврі Петра Могили (кінець 1632 р. – перша половина 1633 р.) розпочинається друк книг польською мовою. До першої книжки, видрукуваної польською мовою, слід віднести панегірик, написаний студентами могилянської колегії П. Могилі [1, с. 400]. Крім книг релігійного змісту, у Печерській друкарні видавалися світські книги, прикладом чого може слугувати перший словник «Лексиконъ славеноросский и именемъ тълкование» П. Беренди (1627 р.) та ін. [4]. Незважаючи на втрати від пожеж у 1718, 1772, 1776 і 1788 рр. друкарня не переривала своєї просвітницької діяльності протягом 269 років свого існування. Її розвиток значною мірою пов'язаний з діяльністю митрополитів Самуїла, Євгенія та Арсенія; за підтримки останнього «ручні верстати були замінені швидкодрукарськими машинами, запроваджено застосування пари, заведена словолитня та літографія і сама будівля типографії реконструйована з облаштуванням підвального поверха, покращені шрифт, папір та інші способи друкування» [4, с. 618–619].

Про географію розповсюдженості книг з київської і львівської друкарень в третій чверті XVII ст. свідчить уміщений у «Киевской старине» за 1895 р. бібліографічний покажчик, в якому відзначається, що у 1894 р. В. Ейнгорном була видана брошура (обсяг 19 стор.) під назвою «Книги киевской и львовской печати въ Москве въ третью четверть XVII в.». У ній подаються досить цікаві відомості про розповсюдження книг київського друку в другій половині XVII ст. у Москві. Серед авторів цих видань названо, зокрема, Л. Барановича, І. Галятовського, І. Гізеля. Причому, як зауважує В. Ейнгорн, Лазар Баранович та Іоаникій Галятовський досить уміло випрошували кошти на свої видання. Так, Л. Барановичу дозволено було друкувати його славнозвісні «Труби» за державний (казенний) рахунок у московській друкарні, а тоді, коли з певних причин це не вдалося здійснити, цар пожалував йому папір на друкування «Труб» у Києві. Цікава подія сталася й у І. Галятовського. Коли він підніс свого «Месію Правдивого» царю, був за це не тільки «милостиво» похвалений, а й отримав «соболей на 100 руб.». А Печерський архимандрит Гізель, отримавши у 1672 р. дозвіл продавати у Москві книги київського друку по «вільній ціні», надіслав туди 539 примірників різних книг і чотири стоси «печерських листків». Варто відзначити, що з-поміж привезених з Києва книг, було 50 польських букварів, 50 граматик старослов'янських (російських), 12 біблій, 58 часословів, 7 патериків печерських, 31 азбука, 320 кануніків, 4 напівстатута [5, с. 101]. Наведений перелік засвідчує, що Україна друкувала не тільки суто церковно-богословську літературу, а й навчальні

Крилосі, Тимофія Вербицького й Спиридона Соболя в Києві та ін. Значний внесок у видавничу справу зробили так звані мандрівні друкарні Павла-Домжива Лютковича-Телиці та Кирила-Транквіліона Ставровецького, які виконували замовлення шкіл, монастирів, окремих осіб [17, с. 7]. До кінця XVII ст. в Україні нараховувалося біля 20 друкарень, які відігравали значну роль у боротьбі з католицизмом, унією, яка тільки починала зароджуватися, та у становленні православної церкви [1, с. 382].

Після переміщення культурного центру до Києва рушійною силою православного відродження на новостворюваних землях стає Києво-Печерська лавра. У 1610 р. її архімандрит Єлисей Плетенецький, виходець з галицької знаті, згрупує навколо себе освічених священнослужителів, зокрема Іова Борецького, Тарасія Земку, Захарію Копистянського, Памву Беринду та Лаврентія Зизанія. Придбавши друкарський верстат, він узявся «здійснювати грандіозний видавничий проект, за яким протягом 15 років було опубліковано близько 30 книг головним чином релігійного змісту. Це перевищувало загальну кількість усіх книжок, надрукованих в Україні до того часу» [14, с. 110–111].

За свідченням Т. Голубєва, перша книга, яка вийшла друком у Києво-Печерській друкарні, датується 1619 роком і має назву «Трефологіонъ» (Анфологіон) [1, с. 385], але іноді називають «Часослов» (1616 р., у деяких джерелах 1617 р.) [1, с. 387]. Це пояснюється тим, що обидві книжки майже одночасно були подані до друку, проте, оскільки за обсягом «Часослов» менший, він з'явився на 2 роки раніше за «Анфологіон» (обсяг 1048 стор.), хоча саме остання претендує на першість [1, с. 387].

Усі давні друкарні були власне культурно-освітніми установами, які не так дбали про прибутки, скільки про поширення освіти серед народу. Особливо це стосується Печерської друкарні, яка «весь час свого давнього життя (1616–1720) була ніби Академією, що гуртувала круг себе кращих письменників та вчених свого часу» [10, с. 273]. У її діяльності вагому участь брали печерські архімандрити: доглядали за друкарнею, вирішували, що друкувати, дбали про розширення виробництва. Важливе значення має той факт, що Печерська друкарня весь час «мала собі повну волю друку, друкувала, що вважала за потрібне; вона не знала над собою іншого догляду, крім догляду свого архімандрита. Печерська Лавра була ставропигіальною, а тому не визнавала нічиєї влади над собою, крім влади патріарха царгородського; навіть київський митрополит не мав права догляду над цією друкарнею, а його намір добути собі таке право скінчився невдачею» [10, с. 273].

Витрачаючи великі кошти на свої розкішні видання, Лавра висувала перед собою завдання – навчати не тільки свій український народ, а й увесь православний світ. Видання Лаври «вільно ходили по цілій Україні», не маючи поважної конкуренції. Львів, навіть тоді, коли вже був відрізаний кордоном від Києва, охоче брав печерську книжку. Крім того печерські книжки ширилися по Росії, Молдовії, де «урядовою мовою була

УДК 37(09)

Тетяна Кочубей

РОЛЬ ДРУКАРЕНЬ І БІБЛІОТЕК У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – КІНЦЯ XVIII СТ.

Поширенню освіти та педагогічної думки в Україні (друга половина XVII – кінець XVIII ст.) значною мірою слід завдячити розвиненій у той час мережі друкарень. Досить красномовно про це сказано у статті «О началѣ книгопечатанія вѣ Кіевѣ», видрукуваній у «Київській старовині» за 1882 рік, де зазначається, що «в історії людства взагалі і кожного народу зокрема книгодрукування є одним із найважливіших рушіїв освіти» [1, с. 381]. Друкарні задовольняли одну із основних потреб людей – швидкий і різнобічний обмін думками між людьми, які продукували певні ідеї, й тими, хто їх читав і впроваджував у практичну діяльність. Адже кращого способу зберігання, тиражування і розповсюдження написаного у досліджуваний період важко було винайти. Розвиток мережі друкарень свідчив про поширення освіти і передових ідеї, в тому числі педагогічних. Отже, піднята нами проблема є досить актуальною, має безперечне значення для дослідження розвитку педагогічної думки в другій половині XVII – кінця XVIII ст.

Окремих аспектів цієї проблеми торкалися Т. Голубев, А. Лазаревський, В. Литвин, І. Огієнко, Ю. Тиховський та інші. Проте поза увагою дослідників залишилася проблема визначення ролі друкарень і бібліотек у становленні та розвитку педагогічної думки заявленого періоду.

Тому метою статті обрано висвітлення та обґрунтування важливості розвитку друкарень, виникнення бібліотек, а також визначення їхнього значення у розвитку педагогічної думки в другій половині XVII – кінця XVIII ст. згаданого періоду.

Аналіз архівних матеріалів, стародруків, часописів свідчить, що на теперішніх українських землях друкованими книгами почали користуватися, починаючи з XV ст., отримуючи їх із сусіднього Кракова. Це були переважно книги, призначені для церковної служби. Але вже з другої половини XVI ст. на теренах України з'являються перші власні друкарні. Згодом мережа друкарень зростає, задовольняючи потреби духовенства як у книгах церковного, так і педагогічного змісту, сприяючи розвитку освіти в цілому [1, с. 381–382].

Загалом же на українській землі першою стала друкарня, заснована у 1573 р. Іваном Федоровим у Львові. У 1574 р. у ній видано його відомий Апостол і «Буквар». На початку XVII ст. друкарні діяли у Львові, Острозі, Луцьку, Угорцях, Уневі, Заблудові, Перемишлі, Новгороді-Сіверському, Києві, Чернігові. Крім того, діяли приватні друкарні Михайла Сльозки, Арсенія Желиборського у Львові, єпископа Гедеона Балабана в Сірятині й

Таким чином, концепція вітчизняного дитячого руху початку ХХ ст. зароджувалася та розвивалася в контексті суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень. Насамперед, в галузі педагогіки та її провідної ідеї соціального виховання, що стало передумовою проголошення дитячого руху як основного фактора соціального виховання – основи освітньої політики в Україні у 20-ті роки ХХ ст.

Перспективними подальшими дослідженнями в означеному напрямі стануть наукові розвідки, присвячені висвітленню специфіки становлення дитячого руху в Україні, його організаційної та змістової складових на початку 20-х років ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всесоюзная пионерская организация имени В. И. Ленина: Документы и материалы / общая ред. А. В. Федуловой ; сост. В. Д. Шмитков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Молодая гвардия, 1981. – 304 с.
2. Гернле Э. Детское коммунистическое движение / Э. Гернле. – Х. : Пролетарий, 1925. – 120 с.
3. Гернле Э. Коммунистическое движение детей. Опыт работы германских детских коммунистических групп / Э. Гернле. – М. : Молодая гвардия, 1925. – 109 с.
4. Декларація Наркомосу УСРР від 1.УІІ.1920 р. про соціальне виховання дітей. Положення, постанови, об'їжники, схеми, штати та ін. Матеріали Наркомосу про організацію дитячих будинків, інститутів, дитячої інспекції, проведення літньої шкільної кампанії та ін. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – Ф. 166, оп. 1, спр. 995, 70 арк.
5. Коляда Н. М. Едвін Гернле (1883–1952) – ідеолог, теоретик та організатор дитячого руху / Н. М. Коляда // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – Вип. 1. – С. 35–39.
6. Кудинов В. А. Большие заботы маленьких граждан / предисл. А. Я. Лейкина. – М. : Молодая Гвардия, 1990. – 238 с.
7. Матеріали про організацію соціального виховання на Україні // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – Ф. 166, оп. 1, спр. 160, 179 арк.
8. Миронов Н. Из истории детского движения / Н. Миронов. – изд. 2-е. – Харьков : Государственное издательство Украины, 1924. – 36 с.
9. Накази Наркомосу УСРР про організацію роботи відділів та по особистому складу. Положення про відділ народної освіти і соціального виховання та пояснююча записка до нього. Доповідь відділу соціального виховання про організацію соціального виховання на Україні та діяльність підсекції підлітків // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – Ф. 166, оп. 1, спр. 162, 125 арк.

лілія скаутизму пов'янула від полум'я піонерських вогнищ». Але на це була і суб'єктивна причина – ЦК комсомолу прийняв усі заходи для того, щоб «...визнання цінностей педагогічної системи не повело до відродження старого буржуазного руху» [6, с. 39].

ЦК комсомолу тримав лінію на ліквідацію всіх скаутських об'єднань і вимагав цього від місцевих організацій. Причому навіть до тих загонів «юних піонерів», які склалися із так званого «старого» скаутського складу, ставилися як до скаутських організацій. Про це, зокрема, йшлося в інструктивному листі ЦК «Про некомуністичні організації молоді» від 26 жовтня 1922 р. Відповідно до рішення Секретаріату ЦК від 11 січня 1923 р. було скликано нараду з представників ЦК, Головвсевобучу, на якій відбулося обговорення тактики відносно скаутизму: Всевобуч перестав користуватися послугами скаутизму, ГПУ переслідувало за нелегальну діяльність, ЦК пропонував співпрацю тільки на комсомольській платформі. Все це призвело до того, що багато скаутмайстрів вступили до РКСМ та стали вожатими загонів [6, с. 39].

Як показав аналіз тогочасної практики, незважаючи на тенденцію до загальносоюзної уніфікації у всіх сферах, в Україні в перші роки в основу концепції дитячого руху було покладено зразок німецької дитячої комуністичної організації «Юний Спартак», ідеологом якої був Едвін Гернле [8, с. 33–35]. (1883–1952) – німецького педагога-комуніста, письменника³, педагога-методолога соціалістичного виховання, теоретика, організатора та ідеолога дитячого комуністичного руху. Його педагогічна спадщина як узагальнення і відображення практики початку 20-х років ХХ ст. справила значний вплив на становлення теоретичних основ вітчизняного дитячого руху [2; 3; 5].

З самого початку в Україні концепція дитячого руху ґрунтувалася на принципі формування дитячих комуністичних груп на основі класової приналежності з метою планомірного залучення дітей до праці і боротьби дорослих (як основний виховний метод), а не скаутської «тривалої гри». При цьому слід зауважити, що в УСРР до повної загальносоюзної уніфікації (кінець 1925 р.) паралельно співіснували та розвивалися обидва підходи («скаутський» і «нескаутський»), вибір яких залежав як від об'єктивних обставин (наприклад, регіональної приналежності дитячої організації), так і від суб'єктивних – теоретичних уподобань організаторів дитячих організації, які на той час ще «мали право» на педагогічний пошук, різноманіття думок в контексті бурхливого розвитку української педагогічної думки 20-х років ХХ ст.

Незважаючи на основну відмінність між поглядами на витоки дитячого руху початку ХХ ст. (мірі «прихильності», наслідування скаутської системи виховання), в обох підходах було багато спільного, насамперед – принцип провідної ролі соціального виховання [4; 7; 9].

³ Е. Гернле – автор літературних творів для дітей, опублікованих у 1916–1920 рр. під псевдонімом Окулі (Okuli).

хлоп'ята», «діти комуни» та ін. За словами секретаря ЦК РКСМ О. Тарханова, який гаряче захищав коротку назву «юний піонер», піонер – «...це той, хто йде попереду, юний піонер – це ватажок усіх пролетарських дітей, це юний розвідник прийдешньої комуни» [6, с. 52].

Перед представниками даного напряму стояло завдання організаційно закріпити проголошені ідеї в «Декларації...» і привернути маси скаутмайстрів до виконання завдання, поставленого II Всеросійською конференцією 19 травня 1922 р. щодо організації дитячого комуністичного руху на основі реорганізованого скаутингу. З цією метою революційними скаутмайстрами в кінці серпня 1922 р. була проведена Всеросійська нарада, на якій було прийнято постанову про те, що скаутизм у Радянській Росії повинен охопити своєю педагогічною системою «маси пролетарських дітей», повинен стати системою пролетарського класового виховання. Крім цього було прийнято ряд інших ухвал: про практику роботи скаутів (хлопчиків), герлей (дівчаток), вовчат (дітей 8–11 років), про фізичне виховання та ін. Скаутмайстри погодилися з назвою «піонер», а значок із зображенням лілії був замінений вогнищем з «посмішкою» (стрічкою з написом «Будь готовий!»). Окремі рішення наради стосувалися питань керівництва та координації діяльності юних піонерів. Зокрема, про створення 14 вересня 1922 р. єдиного керівного центру – Центрального бюро дитячих груп при ЦК РКСМ (до складу якого увійшли відомі державні діячі А. В. Луначарський, Н. К. Крупська та колишні скаутмайстри І. Жуков, А. Брюшков, А. Самцов) та колеги методико-інструкторського відділу ЦБ зі скаутмайстрів [6, с. 36].

Таким чином, спільність педагогічних виховних систем, структури, кадрів, форм і методів роботи дозволяє погодитися із загальноприйнятою думкою про те, що так званий напрям «скаутизм-піонерія» – цілком можна віднести до попередників піонерської організації. Проте, на нашу думку, попередниками піонерії є не лише скаутські організації, а все різноманіття дитячих об'єднань різного спрямування (культурницькі, соціалістичні, комуністичні тощо), що виникли на початку ХХ ст. в усіх районах країни, сукупність ідей яких призвела до створення небувалої у світовій історії масової дитячої громадської організації – піонерської.

Якщо спочатку офіційна позиція партії та комсомолу передбачала використання виховних елементів скаутизму в практиці дитячого руху, прилаштованих до «нової комуністичної основи». Проте згодом така позиція була змінена на «непримиренно вороже» ставлення до скаутизму (у тому числі як до виховної системи), що призвело до його занепаду на території СРСР, в тому числі й УСРР.

Серед причин занепаду скаутизму дослідники виділяють різні. Об'єктивна причина полягала у тому, що скаутизм «замкнувся в собі, не прийнявши політичної платформи Радянської влади», організація швидко «дорослішала і... танула», а притоку свіжих сил, резерву не було, оскільки діти йшли у створені комсомолом піонерські загони. Протиставити щонебудь швидко зростаючому піонерському руху скаутизм не міг – «біла

Другий напрям – об'єднання *Лісових братів* – послідовники ідей гри у слідопитів лісу, мисливців, описаних письменником і натуралістом Ернестом Сетон-Томпсоном у книзі «Берестяний сувій (керівництво для індіанських племен)» [6, с. 29].

Третій напрям – *юкизм* – організація юних комуністів (ЮКи) [6, с. 31–32].

Четвертий напрям – *піонерія*, або так званий «звільнений скаутинг», обґрунтування якого належить ідеологу російського скаутизму І. Жукову. Непоправний фантазер закликав створити «Всесвітнє Рицарство» і «Трудове Братерство Скаутизму», об'єднане працею, грою і любов'ю один до одного і до всього світу. Метою скаутингу він проголосив «виховання Людини в людині». І. Жуков вірив у можливість педагогічної системи скаутинг, «звільненої від буржуазно-політичних тенденцій» – «досконально нової форми соціального виховання дітей підліткового і більш раннього віку» [6, с. 32]. Саме І. Жуков закликав скаутизм до співпраці з комсомолом і Наркомосом: написав у ці організації десятки листів, вислав свої статті, виступав на засіданнях Наркомпросу, переконував ЦК РКСМ і Наркомпрос, що цілі «звільненого скаутингу» і Радянської влади співпадають: «У міру розвитку соціальної революції у всіх країнах світу значення цієї нової педагогіки зростатиме. Створюваний же за методами цієї педагогіки дитячий рух у нас в РРФСР вже тепер буде могутньою підмогою для школи, що б'ється в лещатах господарської розрухи... Відносно самої організації РКСМ ця нова тактика зближувала б її з дітьми більш раннього віку. Система дитячих секцій і клубів, що існує в даний час, при РКСМ у вельми слабкій мірі відповідає цій меті з багатьох причин» [6, с. 32–32].

Підтримали І. Жукова ЦК РКСМ та скаутмайстри, які згодом розвинули його ідеї у багатьох регіонах країни (Києві, Орлі, Калюзі, Курську, в Грузії, Сибіру, Далекому Сході, Архангельську, Криму, Петрограді і т.д.) – прихильники вже згадуваної московської декларації скаутмайстрів, в якій, зокрема, зазначалося: «Старий скаутський рух, що покоїться на знехтуваних... нами ...буржуазних принципах, є природно протилежним новому дитячому руху і тому не може викликати з нашого боку нічого іншого, як боротьбу за перемогу саме «звільненого скаутингу». Назва скаут... може бути замінена новою... Яскраво відображала б суть руху назва «юні піонери»... Організаційні форми цього руху повинні бути такі, щоб не вбивати ініціативи, самодіяльності самих дітей і їхніх керівників і в той же час, щоб була забезпечена... найближча співпраця з РКСМ» [6, с. 33]. Підтримала І. Жукова та його прибічників і Н. К. Крупська.

Поряд з іншими в атмосфері комсомольських суперечок «кружляла» нова назва дитячих груп (замість «скаут», який є синонімом «руху зі старим змістом») – «піонери», яка була затверджена навесні 1921 р. на одному із засідань Тимчасового Московського бюро дитячих груп, на якому було запропоновано й інші назви: «юні розвідники», «передові

працювати під керівництвом комсомолу [6, с. 26].

Проте й після цього з місць, регіонів до ЦК комсомолу продовжували надходити відомості про існування скаутських загонів, які намагаються використовувати організовані комсомолом дитячі групи для легалізації своєї діяльності: вони перейменовували свої загани в загани юних піонерів, пропонували їх як базові і т. п. У відповідь на такі прояви ЦК РКСМ в листі, підписаному секретарем ЦК О. Тархановим і завполітпросвітом М. Чапліним, нагадав усім комсомольським організаціям, що ставлення до старих бойскаутських організацій залишається колишнім – непримиренно ворожим [6, с. 27].

Таким чином, від лінії підтримки скаутизму як виховної системи було зроблено перехід до позиції негативного ставлення до скаутизму як виховної ідеології.

Загалом, серед дослідників до цих пір немає єдиної думки щодо того, чи є скаутизм попередником піонерської організації, піонерського руху.

Так, на думку істориків, якщо в царській Росії було мало відмінностей «посадженого в батьківську землю дерева скаутизму» від його західних зразків (соціальне коріння-то було одне і те ж), то в післяреволюційній країні відмінності стали досить помітними. Проте й серед тих скаутів, хто визнав Радянську владу і діяв у Радянській державі, були відмінності в цільових установах, формах, методах і змісті діяльності. В цей час майже нанівець була зведена релігійність організації, зовсім відкинута вірність монархії. У скаутизму не було єдиного керівного центру і спостерігалися дві тенденції – одна до зближення, уніфікації і створення Всеросійського центру (у прогресивно налаштованих скаутмайстрів²), інша – до збереження організованої самостійності загонів і дружин, до відособлення і від інших скаутських загонів, і від існуючих громадських організацій в країні. Причому друга тенденція була характерна не для рядових членів, а тільки для керівників скаутизму, які ніби «... боялися поступитися хоч малою часткою влади над дітьми, залишаючись жити у світі ілюзій, відірваними від громадського життя в країні» [6, с. 28].

За змістом діяльності дослідники виокремлюють чотири напрями скаутизму. Перший – *традиційний скаутизм* – прямі послідовники ідей Р. Баден-Пауела: діти бездоганно виконували закони і звичаї скаутизму (змнені в умовах Радянської влади); загани були розділені за статевими ознаками; було збережено англійські назви (бойскаути і герлскаути). У майстернях діти отримували трудові навички, здавали випробування на розряди, підкорялися жорсткій військовій дисципліні, виховували в собі навички розвідника. Такі загани відмовлялися від участі в будь-яких політичних акціях, не приєднувалися до жодної політичної партії чи молодіжної організації [6, с. 28].

² Наприклад, у Москві в листопаді 1921 р. було створено Московський комітет Вільного Союзу скаутів, що здійснював вплив на загани всієї Московської губернії [6, с. 28].

Таким чином, прийняття «Декларації з питання про створення дитячого руху в РРФСР» сприяло об'єднанню навколо комсомолу і під його керівництвом прогресивних сил скаутмайстрів, поглибило розкол в їхньому середовищі та «перетягнуло» на бік комсомолу прогресивні педагогічні сили. Влітку цього ж року свою декларацію прийняли скаутмайстри Петрограду, а ще через певний час – в Україні. [6, с. 23].

З метою координації наміченої роботи 21 червня 1922 р. Секретаріат ЦК комсомолу висловився за створення при ЦК під керівництвом політпросвітвіддлу Бюро по роботі серед дітей, яке затвердило циркулярний лист «Про дитячий рух» (1922 р.), в якому зазначалося що, окрім скаутингу, комсомол може застосовувати й інші виховні системи: англійську, недільних шкіл, бельгійську, вільно-трудового виховання, дитячих пролеткультів та ін.; новий рух повинен проходити під прапором дитячих груп імені Спартака – «Юних піонерів». Таким чином, закладалася основа єдиної для всіх місцевостей країни дитячої комуністичної організації без обмеження її діяльності єдиною методикою, а з різноманітністю методичних прийомів. Відповідно до означеного листа, до складу Бюро, крім комсомольців, могли входити і скаутмайстри (на відміну від приписів декларації скаутмайстрів), але вся його робота має проходити виключно під керівництвом комітету РКСМ (про паритетність комсомолу і дитячого руху і мови не було!) [6, с. 24].

Таке рішення керівництва пояснюється тим, що в історії – це закономірне явище та один з прикладів турботи будь-якої партії чи молодіжного союзу про підготовку власного резерву. Не є виключенням і комуністична партія, яка керувала вихованням підростаючого покоління в комсомолі і дитячій комуністичній організації та підтримувала дитячий рух, в основі якого – захист інтересів і прав дітей, з певною метою – підготувати власний резерв, прибічників боротьби за соціалізм і комунізм [6, с. 25].

З цих же принципових позицій виходили і керівники комсомолу, в діяльності яких спостерігалось позитивне ставлення до скаутингу як до виховної системи і гостро негативне, вороже до скаутингу як до руху. Тому жорстока боротьба, спрямована на ліквідацію скаутських організацій, продовжувалася весь 1922 р. – початок 1923 р. Причому підстави для недовіри були не тільки до тих скаутмайстрів, які відмовилися підписати декларацію, але і до тих, хто її підписав.

В новому циркулярному листі Бюро ЦК комсомолу (липень 1922 р.) до всіх губкомів РКСМ, в якому йшлося про принцип організації самостійного дитячого руху зі всіма виборними організаціями «від верху до низу». У зв'язку з цим ЦК РКСМ пропонував керуватися наступним: методика виховання дітей, заснована на самоорганізації, вимагає надання дитячим групам необхідних умов для прояву їх самостійності. Проте щодо організаційних форм руху в цілому, то тут допущення якої-небудь самостійності дитячого руху ЦК вважав неправильним. Особлива увагу зверталася на підбір скаутмайстрів лише з тих осіб, хто цілком згоден

застосування в ньому реорганізованої системи скаутинг. Враховуючи досвід московської організації, конференція ухвалює розповсюдити цей досвід на тих же підставах і на інші організації РКСМ під керівництвом ЦК» [1, с. 21].

З погляду сучасності у цій резолюції заслуговують на увагу два моменти. По-перше, констатується прагнення дітей до самодіяльності, об'єднання в групи на класовій, політичній основі РКСМ – прагнення, що свідчить про бажання реалізувати свої потреби в громадській діяльності. Це положення підтверджує і те, що піонерська організація не була створена лише «за вказівкою партії», як писали деякі історики. У той час був дійсно самостійний рух дітей, підлітків, який організаційно був оформлений комсомолом. Тому піонерська організація і виникла, і була створена шляхом єдності об'єктивних потреб і суб'єктивних факторів. По-друге, основним методом роботи дитячої громадської організації ще визнавався «реорганізований скаутинг» [6, с. 18].

Після обнародування рішень комсомольської конференції група московських скаутмайстрів опублікувала «Декларацію з питання про створення дитячого руху в РРФСР», яка була віддрукована у вигляді афіші (значним на ті часи тиражем – 2500 екземплярів) та розіслана по країні скаутським інформаційним бюро [6, с. 19].

За словами російського історика В. А. Кудинова, який віднайшов оригінал «Декларації»¹, документ був написаний 13 травня 1922 р. (тобто напередодні II Всеросійської конференції РКСМ), а 16 травня 1922 р. передрукований у шести екземплярах для ознайомлення членів Бюро ЦК комсомолу. «Декларація...» переслідувала двояку мету: з одного боку – переконати не лише керівництво ЦК РКСМ, але й місцеві організації комсомолу в практичному значенні скаутингу як ідеологічної системи, показати можливості і шляхи його використання у справі соціального виховання дітей. З іншого – привернути скаутмайстрів до співпраці з комсомолом [6, с. 2].

Відповідно до змісту «Декларації...» кінцевою метою виховання визнавалася «...людина, як гармонійно розвинена особистість, натхненна ідеєю щастя трудової людини в колективі комуністичного суспільства» [6, с. 19]. При цьому підкреслювалася несаможиттєвість дитячого руху, оскільки його діяльність можлива лише під керівництвом РКСМ, а не на паритетних началах; скаутмайстри залишали за собою лише право рекомендувати до керівної ради дитячих груп, а входити до неї могли тільки представники місцевої організації РКСМ [6, с. 19].

«Декларація...» передбачала, що дитячий рух стане надійним фундаментом для будівництва нового трудового суспільства та закликала всіх скаутмайстрів країни об'єднатися з РКСМ для спільної роботи прикінцевим скаутським закликом – «Будьте готові!» [6, с. 22].

¹ Вперше означена «Декларація...» була опублікована у монографії В. А. Кудинова «Большие заботы маленьких граждан» (Москва, 1990) [6, с. 20–21].

розробки застосування бойскаутизму в роботі серед дітей. Згодом Бюро ЦК РКСМ відмінило прийняте попереднє рішення щодо випуску доповнень до брошури Н. К. Крупської. Написати ж спеціальну брошуру доручили О. Тарханову і Л. Шацкіну [6, с. 14].

Таким чином, дискусія з Н. К. Крупською прискорила процес організації дитячого комуністичного руху, підштовхнула ЦК РКСМ до ухвалення на цьому ж засіданні Бюро рішення про розробку організаційних форм серед дітей і застосування в них елементів скаутизму. Як наслідок – 30 грудня 1921 р. Державна вчена рада прийняла резолюцію по доповіді Н. К. Крупської, в якій зазначалося, що метою бойскаутизму є формування з середовища молоді всіх класів активних борців за існування буржуазного ладу, тому не можна «влити» в скаутську організацію інший дух, як це намагався зробити юкізм, і від таких спроб потрібно відмовитися раз і назавжди. Проте методи бойскаутизму, засновані на прекрасному знанні психології перехідного віку, повинні бути внесені як до практики РКСМ молодшого віку (переважно 14–16 років), так і до практики єдиної трудової школи. На думку істориків, це відповідало ленінському ставленню до дореволюційних установ і організацій – «верхівку відсікати, апарат використовувати». Ідеї ж Н. К. Крупської про використання методів скаутизму знаходяться в тісному зв'язку з думкою В. І. Леніна, яку він висловив на III з'їзді комсомолу: «Ми можемо будувати комунізм тільки з тієї суми знань, організацій і установ, при тому запасі людських сил і засобів, які залишилися нам від старого суспільства» [Цит. за: 6, с. 14].

Однією з причин такої турботи про дітей та їх об'єднання з боку партії та комсомолу була необхідність у забезпеченні «власного резерву» – своєї надійної зміни. Лідери комсомолу і партії шукати нові способи комуністичного впливу на підростаюче покоління як на резерв комсомолу. Вже 2 лютого 1922 р. Бюро ЦК РКСМ прийняло рішення: розіслати місцевим організаціям циркулярний лист про створення дитячих груп при комсомольських осередках. На місцях приступили до справи негайно. Так, у Москві 4 лютого 1922 р. МК РКСМ ухвалив рішення про організацію дитячих пролетарських комуністичних груп і для керівництва цією роботою створив Тимчасове бюро, що розпочало роботу з укладання «Тимчасового статуту організації дитячих груп юних піонерів імені Спартак» (травень 1922 р.) [6, с. 15–16].

Таким чином, у Москві та інших промислових районах розпочався експеримент з дитячими групами, хід якого контролювався РКСМ. Досвід перших дитячих комуністичних груп підтвердив вірність прийнятого комсомолом напряму в роботі з дітьми. Тому на II Всеросійській конференції РКСМ (19 травня 1922 р.) було прийнято резолюцію під назвою «Дитячий рух», з якою пов'язують День народження піонерської організації. У резолюції, зокрема, зазначалося: «Зважаючи на настійну необхідність самоорганізації пролетарських дітей, Всеросійська конференція доручає ЦК розробити питання про дитячий рух і

становлення дитячих організацій у Росії – історії часом спільній, взаємозумовленій, взаємопереплетеній, а іноді – відмінній. Зокрема, це стосується питання про необхідність об'єднання пролетарських дітей «під прапором» молодіжного комуністичного руху.

У контексті означених завдань перед комсомолом стояло питання: яку виховну систему обрати? З-поміж різних думок щодо означеного питання простежувалося 2 основних підходи щодо розвитку дитячого руху: «скаутський» та «нескаутський».

Щодо першого підходу, то слід зауважити, що ставлення до скаутингу як виховної системи серед тогочасних діячів дитячого руху було досить неоднозначним. Так, заступник наркома освіти РРФСР Н. К. Крупська, яка була глибоко знайома з різними виховними системами, що існували в Росії і за кордоном, вирішила привернути увагу учительства і комсомолу до системи «скаутинг». Свої думки щодо даного питання вона виклала у брошурі «РКСМ и бойскаутизм» (1921 р.). Це, безумовно, стало несподіваною і вирішальною підтримкою для скаутських організацій. Згодом Н. К. Крупська підготувала доповідь «О бойскаутизме», яка була заслухана 24 листопада 1921 р. на пленумі Державної вченої ради, під час якого також були присутні представники зацікавлених організацій – Всевобучу та КСМ. Серед учасників засідання не було єдиної думки щодо скаутингу, тому обговорення доповіді було відкладене [6, с. 11–12].

Про зміст доповіді стало відомо членам Бюро ЦК РКСМ, які вирішили запросити Н. К. Крупську до себе на засідання, заслухати її повідомлення і «вказати на недоліки брошури». Вже наступного дня (29 листопада 1921 р.) Н. К. Крупська виступила перед керівниками комсомолу на засіданні Бюро ЦК РКСМ, яке прийняло таке рішення: видати доповнення до брошури, що роз'яснює точку зору РКСМ щодо скаутизму; створити комісію для формулювання окремих поправок до брошури Н. К. Крупської та розробки питань «...про застосування скаутизму для виховання робочої молоді і дітей» [6, с. 12].

Проте вже через два дні, 1 грудня 1921 р., на найближчому ж засіданні науково-педагогічної секції Державної вченої ради Н. К. Крупська знову ставить питання про бойскаутизм. З доповіддю виступив скаутмайстер з дореволюційним стажем, відомий російський скульптор І. Жуков, який переконував, що у скаутизмі буржуазна несутність, а «оболонка». Думки присутніх з цього приводу були різними – від повного заперечення скаутизму як буржуазного методу виховання до його підтримки як ефективного способу навчити педагога «говорити з дитиною її мовою» – «мовою гри». І. Жуков розробив проект створення штатної посади робінзона Крузо і його друга П'ятниці при Наркомпросі, який не отримав підтримки [6, с. 12–14].

В цей час питання про можливість використання методів скаутизму розглядалося на багатьох рівнях. Зокрема, комісія ЦК РКСМ представила Бюро ЦК РКСМ 10 грудня 1921 р. резолюцію з питання про бойскаутизм. Також було ухвалено рішення створити при Наркомосі комісію для

УДК 37(09)477

Наталія Коляда

ЗАРОДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ДИТЯЧОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Дитячий рух – унікальний соціально-педагогічний феномен, специфічне середовище соціального виховання, інститут громадянського становлення та соціалізації особистості; форма активного вираження дитинства, що заявляє дорослим про дитячі потреби, проблеми, можливості, особливості, нагадує про себе, захищає свої права; природний, відносно самостійний процес входження дитини у світ дорослих з метою реалізації потреби у так званому «дорослішанні» через різноманітну соціально значиму, доступну, діяльність (самодіяльність, самоорганізацію), яка приваблює новизною ідей, особистістю дорослого, конкретністю результатів.

Як і будь-яке соціальне явище, дитячий рух у своєму розвитку зазнавав різних змін трансформацій, переживав часи розквіту та занепаду. Сучасний розвиток дитячого руху опирається на знання історичних уроків минулого. Тому одним із шляхів вирішення ряду актуальних проблем, пов'язаних з підготовкою організаторів дитячого руху, є усвідомлення з сучасних позицій багатого вітчизняного історико-педагогічного досвіду з метою обґрунтування соціально-педагогічної концепції діяльності дитячих громадських структур в нових соціокультурних умовах.

Метою статті є висвітлення історії зародження концепції вітчизняного дитячого руху в контексті суспільно-політичних змін початку 20-х років ХХ ст.

Становлення дитячого руху на початку 20-х років ХХ ст. відбувалося в контексті суспільно-політичних та соціально-економічних змін та у процесі жвавої дискусії, боротьбі думок представників різних суспільних течій.

У контексті означеного вище важливе значення для нашого дослідження становить перебіг подій, позиція та схвалення на законодавчому рівні окремих положень щодо розвитку дитячого руху, підвищення уваги до виховання підростаючого покоління з боку Комуністичної партії більшовиків (КП(б)) та її молодіжної гілки – Комуністичної спілки молоді (КСМ).

Як показав аналіз нормативно-правової бази, у всіх офіційних документах простежувалася тенденція до уніфікації різнопланового дитячого руху в єдину комуністичну дитячу організацію. Становлення дитячого руху в Україні відбувалося на фоні і в руслі тих суспільних, соціально-економічних та інших процесів, які відбувалися загалом у країні, і насамперед – у Росії (згодом РРСФР як союзної республіки у складі СРСР). Тому у нашій роботі значну увагу приділено історії зародження та

Подальшого дослідження потребують такі аспекти проблеми, як вивчення особливостей роботи серед жовтенят на літній період, особливостей взаємодії школи та піонерської організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азік Про керівників жовтенят / Азік // Дитячий рух. – 1928. – № 10. – С. 48.
2. Басов М. Ф. Научно-педагогические аспекты исследования истории детского движения в России: методология, историография, источниковедение (нач. XX в. – 90-е гг.) : автореф. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13. 00. 01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Басов М. Ф. – М., 1997. – 22 с.
3. Гімпелевич М. Жовтенята влітку / М. Гімплієвич // Дитячий рух. – 1927. – № 5–6. – С. 49–50.
4. Горбунцова Т. Що читати жовтенят / Т. Горбунцова // Дитячий рух. – 1933. – С. 29–30.
5. Гуларій А. Організуйте роботу жовтенят / А. Гуларій // Дитячий рух. – 1925. – № 2. – С. 27.
6. Гуларій А. До питання про систему роботи з жовтенятами / А. Гуларій // Дитячий рух. – 1926. – № 3. – С. 5.
7. Дюшен В. Про роботу серед жовтенят / В. Дюшен // Дитячий рух. – 1927. – № 2. – С. 13–17.
8. Дюшен В. Деякі зауваження до роботи серед жовтенят на літню добу / В. Дюшен // Дитячий рух. – 1927. – № 5–6. – С. 2–4.
9. Коляда Н. М. Журнал «Дитячий рух» (1925–1934) – центр теорії та практики дитячого руху в Україні / Н. М. Коляда // Рідна школа. – 2009. – № 5–6. – С. 62–66.
10. Методика роботи піонерської дружини / за ред. І. А. Винниченка, В. А. Якубовського. – К. : «Радянська школа», 1970. – 319 с.
11. Панова Н. Учителю о работе с октябрятами / Н. Панова. – изд. 2-е, переработ. и доп. – М. : «Просвещение», 1972. – 176 с.
12. Піонерія України. 1917–1941 рр. : збірник / уклад. І. С. Вівілов – К. : «Молодь», 1979. – 320 с.
13. Пугач А. В. Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті – початок 30-тих років ХХ століття) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. В. Пугач. – К., 2008. – 20 с.
14. Робота поміж жовтенятами (тези доповіді т. Гуларія) // Дитячий рух. – 1925. – № 1. – С. 29.
15. Тарасевич Г. Робота жовтенят улітку / Г. Тарасевич // Дитячий рух. – 1931. – № 11. – С. 23.

дитячого руху щодо окремих питаннях методики роботи серед жовтенят.

Проблемою піонерської роботи серед жовтенят займалися і інші дослідники журналу «Дитячий рух». Питанню підготовки керівників жовтенят було присвячено статтю «Про керівників жовтенят» [1], в якій наголошувалося на важливості та великій відповідальності роботи керівників жовтенят.

Тому відповідальним за цю роботу обов'язково мав бути комсомолец, якому допомагали піонери [1, с. 48].

В статті зазначалось, що керівникам жовтенят необхідно серйозно зайнятися питанням педагогіки. Для цього в окрузі скликали наради керівників жовтенят, де висвітлювались широкі теоретичні і практичні питання виховання малих дітей. Активну участь у нарадах приймали педагоги та лікарі. Такі наради керівників жовтенят, які проходили дуже жваво та з великою цікавістю, мали гарні результати [1, с. 48].

На сторінках журналу «Дитячий рух» (1925–1934 рр.) вченими публікувалася рекомендована література для жовтенят. Так, наприклад, Т. Горбунцова у своїй статті «Що читати жовтенят» [4] проаналізувала роль літератури у вихованні дітей. Автор наголошувала, що дитяча література є одним із могутніх знарядь у вихованні дітей, оскільки книга закріплює набуті на практиці знання, досвід, дає дитині нові відомості, розкриває життя в його взаємовідносинах, художнім показом впливає на поведінку дитини, виховує нові якості в поведінці, стимулює до повчальних дій [4, с. 29].

У статті зазначалось, що діти жовтенятського віку вимагають «жвавої художньої подачі матеріалу», але не будь-яку книгу можна використовувати у вихованні жовтенят [4, с. 29]. Тому, автор подала рекомендації керівникам жовтенят щодо вибору літератури для дітей. Так, при підборі книг, автор радить, щоб керівник сам детально ознайомився зі змістом книги, проаналізував, чи відповідає вона настановам виховання, чи художня вона, чи відповідає віковим особливостям жовтенят.

Отже, проаналізувавши ряд публікації на сторінках журналу «Дитячий рух» (1925–1934 рр.), можна виділити такі основні аспекти піонерської проблеми роботи серед жовтенят у 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст.:

- кваліфікована підготовка керівників та вожатих до роботи з жовтенятами;
- розробка організаційних засад піонерської роботи з жовтенятами (точного конкретного плану роботи серед жовтенят і т.п.);
- взаємодія школи та піонерської організації;
- правильний добір форм та методів у роботі з жовтенятами;
- розробка та використання методичного забезпечення піонерської роботи з жовтенятами (правильний підбір літератури у вихованні жовтенят і т.п.).

Враховуючи, що більшість жовтенят навчалися в школі, керівники гуртка виробили такі правила, що передбачали так звану «ув'язку» піонерської організації зі школою:

- «1. Ватажок групи зв'язувався зі школою, в якій навчалися діти з його групи.
2. На педагогічних нарадах шкільних груп ватажок знайомив педагогів зі своїми планами роботи на найближчі місяці та знайомився сам зі шкільними планами.
3. Разом зі школою ватажок готувався до проведення політ кампанії, свят.
4. Ватажок групи домовлявся з педагогами про норми поведінки дітей та засоби впливу на них» [7, с. 16].

Організацію жовтенят можна було зустріти і при дитячих садках. Тому, робота керівників дитячих садків поділялася на дві частини: робота з групою жовтенят, що складалася з групи семирічок дитсадку та громадсько-політична робота піонерів в дитсадку.

Піонерзагін виділяв на цю роботу одну зі своїх ланок, яка регулярно (два рази на тиждень) відвідувала дитсадок і працювала в ньому напівланками по дві години кожного разу. Піонери організовували свою роботу так, щоб брати участь у загальному плані роботи дитсадку і разом з тим знайомити малюків з організацією та завданнями юних піонерів з життям та працею робочих і селян, з піонерськими іграми тощо.

Не менш важливої уваги при роботі з жовтенятами, на думку автора, заслуговує вивчення їх родини. Керівник гуртка повинен був знати життя дитини та її оточення, тому гурток запропонував працівникам серед жовтенят провести спостереження жовтенят вдома, для правильного підходу до дитини [7, с. 16].

Для того, щоб правильно зрозуміти стан роботи, зрозуміти переваги та недоліки роботи серед жовтенят, необхідно було проводити її облік. Для цього керівники гуртка:

- «1. Занотувували щоденник ланки, групи та ради ланкових.
2. Влаштовували куточки жовтенят, виставляли на них роботи, що були пророблені ланками та всією групою.
3. Здійснювали облік відвідування ланки та групи» [7, с. 17].

Підсумовуючи, автор статті подав зауваження до організації піонерської роботи серед жовтенят. Так, В. Дюшен наголошував на важливості серйозної підготовки керівників груп та керівників ланок до розробки точного конкретного плану для кожного ланкового та групового збору та його проведення.

При цьому В. Дюшен зазначав, що поданий план піонерської роботи серед жовтенят не є єдиним та обов'язковим. Проте кожна група могла вносити зміни до нього, змінювати теми бесід і місця проведення екскурсій. Цей план був поданий для того, щоб допомогти працівникам

конкретного плану роботи серед жовтенят (плану, як проводити зібрання ланки, групи, які проводити бесіди, ігри тощо). Для прикладу, автор статті проаналізував досвід роботи Журавлійського Райкому (м. Харків), які вирішили особисто зайнятися питанням роботи серед жовтенят.

Для цієї роботи було виділено спеціальну групу товаришів, які на своєму організаційному засіданні намітили чергові завдання. Тобто, було запропоновано організувати постійний гурток для роботи поміж жовтенят, які б розробляли плани роботи та різні методичні й інструктивні положення; скликати час від часу (не більше одного разу на місяць) пленарні наради працівників серед жовтенят, для того, щоб заслуховувати на них загальні звіти щодо роботи серед жовтенят і розробляти окремі інструктивні матеріали [7, с. 13].

У статті подано примірний план роботи серед жовтенят, відповідно до якого було ухвалено:

- «1) Організаційно оформити групу – скласти список жовтенят, що бажали брати регулярну участь в роботі, до складу жовтенят зараховувати дітей не менше 7-ми років і не старших 10;
- 2) оформити склад ланкових – скласти списки ланок, ознайомити між собою всіх членів, та всю ланку з її ланковим, призначити точно місце, день, та годину заняття;
- 3) виділити з жовтенят помічників ланкових;
- 4) виділити по одному з жовтенят на роботу по санітарної комісії» [7, с. 14–15].

До обов'язків членів санітарної комісії гуртка входило: стежити за чистотою приміщення, щоб воно було перед заняттям провітрено, стежити за тим аби діти не залишалися на зборах у верхньому одязі і т.п.

Гурток визнавав необхідним проводити роботу серед жовтенят окремо від піонерів, щоб дати жовтенятам можливість проявити більше самостійності та щоб кожна організація мала змогу працювати по своєму плану.

Керівниками гуртка було запропоновано, щоб план кожного заняття ланки і групи складався з різних частин (розподіляючи її на бесіди, читання, ігри, пісні, заняття та екскурсії) щільно зв'язаних загальною темою [7, с. 16].

Крім того, враховуючи вік жовтенят, на засіданні гуртка було прийняте рішення не перевантажувати дітей бесідами, якими керівники намагалися якомога більше дати дітям відомостей політичного характеру. Запропоновано обмежити число бесід взагалі, чергуючи їх за різними питаннями, підбираючи теми, що стосуються життя жовтенят, їх роботи та що найбільше їх цікавить.

Керівники гуртка наголошували на необхідності проводити роботу з ручної праці, включаючи до цього матеріали бесіди або читання, складання заміток до стінгазет, плакатів.

руху; по-друге, «дати в руки» кожного працівника дитячого руху «ключ» до розв'язання практичних питань; по-третє, підвищити кваліфікацію масового керівника комуністичної дитячої організації, допомогти йому в самоосвіті [9, с. 63].

На різних етапах діяльності журналу його завдання змінювалися і корегувалися відповідно до політики держави, напрямів виховання та практичних потреб теоретико-методичного обґрунтування самого дитячого руху.

У системі діяльності дитячого руху важливу ділянку займала робота з жовтентами.

Перші групи жовтентів виникли ще в 1923 році. Тоді багато дітей, які не досягли піонерського віку, звертались до загонів з проханням дозволити їм стати піонерами. Вони з великим бажанням і задоволенням брали участь в усіх справах, до яких іноді їх залучали піонери. Згодом малюків почали об'єднувати в групи при піонерських загонах. Членів таких груп, на пропозицію московських піонерів, стали називати жовтентами на честь перемоги Великої Жовтневої Соціалістичної революції [10, с. 237].

У липні 1924 року VI з'їзд РЛКСМ, обговоривши чергові завдання дитячого руху, прийняв рішення створити при всіх піонерських загонах групи дітей молодшого віку – жовтентів – розробити для них закони та звичаї.

4 серпня 1924 року було затверджено розроблене Центральним бюро юних піонерів «Організаційне положення дитячої комуністичної організації юних піонерів імені тов. Леніна». В цьому документі вперше офіційно оголошувалося існування жовтентів, а їх діяльність визначалася як органічна частина діяльності дитячого руху [12, с. 116].

Після VI з'їзду комсомолу рух жовтентів почав помітно розширюватись. Так, скажімо, на 1 січня 1925 року на Україні налічувалося 15 тисяч жовтентів. Групи жовтентів утворювалися при піонерських загонах дитячих будинків, шкіл. Групу розбивали на ланки (згодом зірочки), за роботу яких відповідали піонерські ланки [12, с. 116].

Головне завдання роботи групи жовтентів – підготовка молодших школярів до вступу в піонерську організацію, виховання в них прагнення і готовності стати юними піонерами. Ця підготовка жовтентів починалася з першої зустрічі першокласників з піонерами [11, с. 21].

Аналіз публікацій журналу «Дитячий рух» (1925–1934 рр.) засвідчує, що проблеми роботи серед жовтентів активно досліджували тогочасні теоретики піонерроботи: А. Гуларій, В. Дюшен, М. Гімпелевич, П. Верлінська, В. Тирін, Г. Тарасевич, В. Блях, Т. Горбунцева, В. Глебов, Л. Стойчев, Л. Коган, М. Кальманович, П. Борщ та ін.

Серед наукових праць, які висвітлювали названу проблему, заслуговує на увагу праця В. Дюшена, який у своїй статті «Про роботу серед жовтентів» [7] наголошував на необхідності розробки точного

цілісне дослідження з даної проблеми, що актуалізує цілісний аналіз проблеми піонерської роботи серед жовтенят на сторінках журналу «Дитячий рух» (1925–1934 рр.) – щомісячного органу Центрального бюро Комуністичного дитячого руху при ЦК ЛКСМУ, згодом – органу ЦК ЛКСМУ та Харківського обкому ЛКСМУ.

Тому метою статті є висвітлення проблеми піонерської роботи серед жовтенят у 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. на сторінках журналу «Дитячий рух» (1925–1934 рр.).

Дитячий рух – закономірне явище (свідченням чого є його походження, характер, цілі та роль, яку він відіграє в житті дитини), що розглядається поряд з іншими соціальними інститутами (сім'я, школа і т.д.) як засіб соціалізації, унікальний феномен соціально-громадянського виховання підростаючого покоління, як форма активного вираження дитинства, засіб заявити дорослим про дитячі потреби, проблеми, можливості, особливості, нагадати про себе, захистити свої права [9, с. 62].

Поняття «дитячий рух» зародилося у 10–20-х роках ХХ ст. в контексті зародження педагогіки дитячого руху – самостійної галузі знання, що вивчає сутність, закономірності, специфічні риси процесу виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Її об'єктом є дитячий рух як специфічна форма виховання, предметом – процес виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Це самостійна галузь педагогіки, наукове знання, об'єктом пізнання якого виступає рух як форма вияву соціальної активності дитинства, специфічний суб'єкт виховання підростаючого покоління [9, с. 62].

Дитячий рух як специфічний соціокультурний феномен на різних етапах становлення та розвитку має унікальний досвід, переосмислення якого з позицій сучасної теорії виховання, обґрунтування педагогічної концепції діяльності сучасних дитячих громадських структур у системі соціального виховання підростаючого покоління в нових соціокультурних умовах – основне завдання історико-педагогічного дослідження.

Протягом майже 10-річного періоду функціонування журнал був своєрідним органом дитячого руху в Україні: відображав актуальні проблеми становлення та розвитку дитячої комуністичної організації, виступав ініціатором та пропагандистом нових форм і методів роботи юних ленінців, висвітлював передовий досвід діяльності дитячого руху в Україні та за рубежом.

Рішення про створення журналу «Дитячий рух» було прийняте на засіданні Центрального бюро комуністичного дитячого руху 21 червня 1925 р. [9, с. 63]. У вступній статті «Від редакції» (перший номер журналу вийшов у жовтні 1925 р.) було сформульовано три основні завдання періодичного видання, нерозривно пов'язані із завданнями комуністичного виховання: по-перше, стати «знаряддям» творення системи комуністичного виховання та педагогіки-теорії дитячого комуністичного

УДК 37.037(09)(051)

Ірина Карпич

**ПРОБЛЕМИ ПІОНЕРСЬКОЇ РОБОТИ СЕРЕД ЖОВТЕНЯТ НА
СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ДИТЯЧИЙ РУХ»
(20-ТІ – ПОЧАТОК 30-ТИХ РР. ХХ СТ.)**

Соціально-економічні і суспільно-політичні процеси призвели до серйозних змін в суспільних інститутах виховання, що справило значний вплив і на суспільний рух дітей. Поряд із занепадом традиційних структур виникають безліч різноманітних дитячих організацій, збільшується кількість релігійних, екологічних, патріотичних, спортивних та інших асоціацій дітей, відбувається їх організаційне самовизначення та сомоусвідомлення.

Проте на сучасному етапі розвитку суспільства процес розвитку дитячого руху відбувається складно: для його динамічного розвитку не вистачає досвіду, методичного забезпечення, кадрів тощо. При створенні нових дитячих організацій їх ініціатори нерідко йдуть на шляху механічного запозичення зарубіжного досвіду, без врахування історичних традицій своєї країни. В такій ситуації неможливо обійтися без детального і зваженого аналізу вітчизняної практики дитячого руху з тим, щоб забезпечити наступність зі всім позитивним, що накопичено у минулому [2, с. 3]. Серед означеного в даному контексті заслуговує на увагу проблеми піонерської роботи серед жовтеньят як один із важливих напрямів розвитку дитячого руху, зокрема висвітлення змісту та особливостей даного аспекту в період 20–30-х рр. ХХ ст.

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує, що проблеми піонерської роботи серед жовтеньят активно досліджувалися вченими у 20–30-ті роки ХХ ст.

Аналітичні огляди дитячої періодики представлені у публікаціях дослідників періодичної преси (в тому числі дитячої) періоду 20–30-х років ХХ ст., серед яких М. Биковець, Л. Гострий, А. Журавський, С. Кільколик, В. Лір, М. Миронов, І. Петровський, О. Попов, В. Таран, Я. Чепіга та ін.

Першими дослідниками педагогічних часописів названого періоду були провідні педагоги, які співпрацювали з редакціями (А. Зільберштейн, Й. Зільберфарб, О. Попов, В. Таран, Я. Чепіга, В. Ястржембський та ін.) [13, с. 1].

Наступні періоди представлені науковими працями О. Адаменко (2010), С. Гармаш (1976), І. Зайченка (2002), В. Зябка (1987), Е. Панасенко (2001), К. Присяжнюка (1965), А. Пугач (2008), Н. Коляди (2010), які висвітлювали теоретичні аспекти проблеми дитячого руху [9, с. 63].

Як показав історіографічний аналіз джерел, на сьогодні відсутнє

прискорення ліквідації неписьменності, спонукання до осмислення кожним національних культурних цінностей, створення сприятливих умов для розвитку української мови і функціонування її в усіх сферах життя, початок становлення складових вітчизняної мовно-літературної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Греченко В. А. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.) : монографія / В. А. Греченко, О. Н. Ярмаш. – Харків : Вид-во НУВС, 2001. – 276 с.
2. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання / М. С. Грушевський // Україна. – 1924. – № 4. – С. 50–52.
3. Зборовець В. Мова вчительства на Кам'яниччині / В. Зборовець // Шлях освіти. – 1926. – № 10. – С. 123–125.
4. І. Н. Українізація в справі народної освіти / І. Н. // Шлях освіти. – 1924. – № 10. – С. 15–16.
5. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні / І. В. Коляска. – Торонто, 1970. – 242 с. [4]. – (Серія «Peter Martin Associates»).
6. Семенов О. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь роки : навчальний посібник / Олена Семенов, Людмила Базиль. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 252 с.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Київ : Наук. думка. – 2001. – 912 с.
8. Стешенко І. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917–1920-х рр. / І. Стешенко // Відродження. – 1993. – № 2. – С. 4–5.
9. Троцюк Є. Студіювання української літератури на Вінницьких педагогічних курсах / Є. Троцюк // Шлях освіти. – 1925. – № 12. – С. 88–114.
10. Українознавство в освітньому просторі сучасної школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Сивачук Н. Н., Гончарук В. А., Йовенко Л. І., Терешко І. Г. та ін.]. – Умань : ФПО Жовтий. – 2011. 296 с.

народних свят давали змогу учителям краще зрозуміти своїх учнів, їх психологію, світогляд, економічні відносини села, побут. Цінним є те, що в кінці підготовчого курсу слухачі уклали колективну збірку «Усна поезія Поділля».

«Студіюючи усну народну творчість, – писала Є. Троцюк, – курсанти, з одного боку, мають у своєму розпорядженні цілком відомий, близький і зрозумілий матеріал, який береться ними безпосередньо з життя, а не з книг; з другого боку, студіювання цього матеріалу дає можливість привчати курсантів свідомо дивитися на обряди, звичаї та забобони, якими просякнутий увесь світогляд несвідомої селянської маси» [9, с. 91].

У даному випадку показовим є вживання понять «забобон» і «несвідома маса». Словом «забобон», ймовірно, замінено термін «світогляд», щоб підкреслити авторську позицію щодо релігії, віри наших пращурів. У дусі того часу вжито вислів «несвідома селянська маса», оскільки саме так більшовицька верхівка називала українських селян через несприйняття ними комуністичних ідей. Вважаємо це даниною епохи, оскільки стаття загалом свідчить про непересічний інтелектуальний рівень автора, високу національну свідомість, намагання зберегти і впроваджувати у власну педагогічну практику усну народну словесність.

Поштовхом до активізації процесу українізації стало повернення на Україну Михайла Грушевського в 1924 р. Він відновив видання журналу «Україна» й став його редактором. Важливе програмно методологічне значення має стаття М. С. Грушевського «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» [2, с. 50–52], в якій йдеться про екологію народної культури, відповідальність держави за її збереження та підготовку вчителів до пошукової роботи.

Як справедливо зауважують дослідники, М. Грушевський повернувся на Україну не для тихої кабінетної праці, а для «продовження боротьби за національну самостійність і соборність України, – тою зброєю, яка в його руках була найсильнішою – зброєю науки» [1, с. 46].

Ще перед поверненням в Україну М. Грушевському була обіцяна посада президента Всеукраїнської Академії наук. Однак досить швидко академік зрозумів, що цієї важливої для нього обіцянки ніколи не буде виконано. Наприкінці 1927 р. політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання про дії Наркомату освіти та Київського окрпарткому щодо проведення реорганізації ВУАН. Постанови політбюро засвідчили подальший наступ компартійної влади на автономію Академії наук, посилення її ідеологізації та політизацію [1, с. 47].

Таким чином, українське відродження 20-х років ХХ ст. – яскравий феномен історії українського народу. Українізація охопила різні сфери життя, в тому числі освіту, науку, літературу. Серед її досягнень –

Як свідчить педагогічна преса, мова підручників на той час теж була недосконалою. Діти ж наслідували мову вчителів та підручників, а разом з тим і огріхи.

На учительських підготовчих курсах з українознавства значної ваги надавали літературі, яка, згідно більшовицької ідеології, повинна «ілюструвати класові змагання та боротьбу за тієї чи іншої доби» [9, с. 88].

Програма з української літератури багато уваги приділяла фольклору. Теми, що розроблялися семінарським шляхом максимально наближені до життя, стимулювали і зміцнювали фольклорну пам'ять курсистів, оскільки вимагали пригадати обряд, звичай, певну модель поведінки в громаді, наприклад: «Як відбувається весілля в нашому селі?», «Як у нашому селі проходять колядки та щедрівки і які пісні при цьому співаються?», «Весняні пісні, що співають у нашому селі, їх характер та мотиви», «Легенди, що зв'язані з певною місцевістю нашого села». В основу самого студіювання на курсах був принцип – «Виходити з життя, з матеріалу відомого, з власних спостережень, навіть власних переживань, і через аналіз всього того власного матеріалу переходити до певних висновків» [9, с. 90].

Питання, що розглядалися на семінарських заняттях, спонукали до пошукової українознавчої роботи, ведення спостережень стаціонарним методом, який був тоді у великій повазі у фольклористів та етнографів. До того ж програма забезпечувала зв'язок фольклору з літературою, а тому курсантами розглядалися такі питання: «Весілля у повісті Квітки «Маруся», «Дума про трьох вітрів Тичини, як зразок писаної думи та її відношення до усних дум», «Барнашиха» Поліщука, як зразок писаної думи та її художня вартість» [9, с. 90].

Викладачі курсів звертали увагу на виховний потенціал українського фольклору, на семінарських заняттях розроблялися такі твори патріотичного змісту як «Невольничий плач», «Дума про Бондарівну», «Дума про Марусю Богуславку», «Дума про Ганжу Андибера», «Дума про бідну вдову», «Дума про смерть козака-бандуриста». Не пройшло повз увагу курсистів питання виховного потенціалу фольклору у контексті родинного виховання. Так на семінарському занятті «Спогади про казки мого дитинства та їхнє виховне значення» студенти пригадували народний епос свого дитинства, визначали його регіональні особливості, розповідали про ті враження, які довелося їм пережити у цьому зв'язку.

Курсанти також вчилися інсценізувати народні свята, наприклад, «Івана Купала», водити весняні хороводи «А ми просо сіяли», «Мак», «Огірочки», «Ящур» і відповідно до цього розроблялися плани виховних заходів та уроків для школи. Слухачі курсів складали також п'єси для дітей за сюжетами популярних народних дум. Керівник курсів вмотивовує вивчення усної народної творчості вимогами часу. Знання усної народної поетичної творчості, народних звичаїв, традицій, специфіку проведення

забезпечення як початкової, так і вищої школи українськими викладачами...вжити заходів для підготовки науково-дослідними кафедрами нової професури, яка б досконало знала українську мову» [5, с. 10].

Окрім цього, постановою Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів від 1 серпня 1923 р. було започатковано українізацію державного апарату.

Декрет «Про заходи в справі українізації» ухвалював «закінчити переведення установ соціального виховання на українську мову протягом 2-х найближчих років» [9, с. 7]. Політика українізації полягала в оволодінні українською мовою, знаннями з української літератури, історії, культури. У країні виникла потреба поширення української мови з огляду на фактичну перевагу російської.

У республіці катастрофічно не вистачало учителів, викладачів, які б володіли українською мовою, тому гостро стала потреба підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для здійснення українізації в системі освіти.

У журналі «Шлях освіти» автор писав: «Зразу ж постало ще одне важливе питання: хто буде викладати в українській школі? Старий лад не залишив нам учителів, професорів-українців, це б то не по походженню тільки і симпатіях, а по вмінню проводити навчання українською мовою. Ще в сільських школах, в оточенні української стихії, знайшлася частина вчителів, що самотужки вивчили б будь-яку мову, назбирали б потроху яких могли книжок і тепер можуть викладати по-українському. Це найбільш стосується установ соціального виховання, сільськогосподарських профшкіл, кооперативних та почасти мистецьких» [4, с. 18].

Про те, що питання підготовки вчителів до викладання української мови, літератури та українознавства взагалі було на той час дуже важливим, свідчать публікації у педагогічній пресі того часу. Зокрема, «Про мову українського вчителя» П. Сапухіна, «Мова вчителя на Кам'яничині» В. Зборовця, «Студіювання української літератури на вінницьких педагогічних курсах» Є. Троцюк. Педагоги звертали увагу на те, що «мовний інвентар українського вчителя класично вбогий... Кожному педагогові добре відомо, що теоретичному засвоєнню граматичних категорій почесного місця в нашій школі не відводиться. Найкращим способом до оволодіння мовою, по-правді, вважається наслідування. Але що мусять діти наслідувати, коли з уст одного вчителя вони чують зразки зворотів неподібні до аналогічних висловів другого навчителя і у обох разом однакові помилки? Отже, треба одверто признатись, що ми ними часто-густо провокуємо й скривджуємо в школі літературну мову, замість давати гарні її зразки. Таке становище ховає в собі надзвичайно серйозну загрозу як для української національної культури, так і для розумового зростання нашої молоді» [9, с. 113].

Катеринославі, Полтаві, Одесі, на яких вивчали такі українознавчі дисципліни: історія України, історія українського письменства, історія української мови і діалектологія, географія України і природознавство.

Панівний режим в Україні в перші роки після громадянської війни не počував себе впевнено. Комуністичній партії бракувало підтримки неросійських народів, оскільки вона лишалася крихітною, переважно російською і міською організацією, яка невпевнено трималася над селянськими неросійськими масами, що хиталися у своїх настроях і не знали, яку владу підтримати [9, с. 7].

Більшовики на чолі з Леніним проаналізували ситуацію в Україні, і 29 листопада 1919 р. Пленум ЦК РКП (б) видав резолюцію «Про Радянську політику на Україні», яка надала певний стимул до національно-культурного відродження, започаткувала процес, який дістав пізніше назву «українізації» [9, с. 56]. Зокрема, у документі зазначається: «Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. ін.) на протязі століть придушувалася російським царизмом і експлуаторськими класами ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти в усуненні всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури... Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас вчитися і говорити в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи русифікаторським спробам відтіснити українську мову на другий план, перетворюючи її в знаряддя комуністичної освіти трудових мас» [5, с. 3].

Важливим напрямом культурного будівництва були ліквідація неписьменності населення. У 1921 р. була прийнята постанова Раднаркому УРСР, в якій підкреслювалося, що все населення віком від 8 до 50 років, яке не вміє читати й писати, зобов'язане навчатися грамоті російською або рідною мовою за бажанням. Передбачалося здійснити ліквідацію неписьменності за рахунок держави, але коштів на це виділялося мало. На селі ліди самі збирали кошти та продукти, наймали вчителів. На кошти товариства «Геть неписьменність!» утримувалося понад 2,5 тис. пунктів лікнепу, купувалася навчальна та методична літератури. Значна частина літератури завозилася з Росії. У 1922 р. з Росії було одержано 105,6 тис. примірників навчально-методичної літератури, у 1923 р. – 110,7 тис., що, очевидно, не допомогало українізації, а сприяло перенесенню російських методик, комуністичної ідеології на український ґрунт [1, с. 43].

На підставі постанови XII з'їзду Російської комуністичної партії (більшовиків) Рада Народних Комісарів України видала 27 липня 1923 р. декрет, яким було розпочато українізацію шкільних, виховних і культурно-освітніх установ: «...забезпечити українському народові виховання і навчання його рідною мовою» [5, с. 10]. Вона доручала міністру освіти О. Я. Шумському: «розвинути широкі заходи до підготовки нових кадрів педагогічного персоналу, що володіли б українською мовою, для

українізації» [6, с. 32].

Після революційного перевороту 1917 р. визріли всі умови для відродження національної ідеї і набуття нею реальних форм: утворення Центральної Ради, проголошення нею універсалів; заснування в Києві відділу українознавства при Всеукраїнській Академії наук (1918 р.); створення Української археологічної комісії. З особливим піднесенням зустріла такі події українська інтелігенція, зокрема вчителі, які на той час об'єднались у Всеукраїнську учительську спілку. Педагоги виступили з програмою суттєвих перетворень на ниві освіти й виховання, і для викладу поглядів учительства з цієї проблеми було засновано журнал «Вільна українська школа» [9, с. 5].

Про напрямок освітньої політики уряду УНР дають уявлення й інші документи. Так, 26 червня 1917 р. Генеральним Секретарем Народної Освіти І. М. Стешенком був підписаний циркуляр інспекторів вищих початкових, торговельних та ін. шкіл України про розвиток національної української школи та про необхідність запровадження в школах курсів української мови і літератури, історії та географії України, елементів краєзнавства, організацію при школах українських бібліотек та читалень, театральних гуртків, проведення різноманітних подорожей та екскурсій з метою ознайомлення учнів з пам'ятками старовини, а також утворення учнівських спілок. На думку автора циркуляру, все це мало сприяти вихованню дітей у повазі як до пануючого ладу, так і до рідного краю [9, с. 5].

Для викладання цього курсу необхідно було організувати належну підготовку вчительських кадрів. З цією метою по всій Україні започатковувалися короткотермінові (2–3 місяці) курси для вчителів.

Вищу освітню ланку складали Українські Народні Університети. Перший – було відкрито в Києві восени 1917 р. До його складу входили 3 факультети, серед яких – історико-філологічний, на якому вивчали історію, українську мову. Другий – восени 1918 р. в Кам'янці-Подільському [9, с. 5].

У 1918 р. влітку з ініціативи МНО було утворено курси 3-х типів: «лекторські курси для учителів середніх і вищих початкових шкіл, курси для учителів початкових шкіл (64 – курсів, із них 59 українських і 5 польських і єврейських). Це були теж учительські курси з українознавства, на яких упродовж 1917, 1918 років перебувало майже все народне учительство України. За місяць-півтора поставлена мета досяглась» [9, с. 6].

Згідно з наказом Міністерства народної освіти УНР, «викладовою мовою по всіх школах України: вищих, середніх та нижчих – повинна бути мова українська». Міністерство освіти здійснювало підготовку на курсах влітку 1918 р. вчителів, які могли б викладати шкільні предмети українською мовою. Курси були створені в Києві, Житомирі, Харкові,

УДК [811.161.2(07)+821.161.2(07)](09)

Лариса Йовенко

ПИТАННЯ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНІЗАЦІЇ

Стандарти компетентнісно-орієнтованої освіти зумовлюють реалізацію інноваційних підходів до професійної підготовки вчителя української мови і літератури. «Такий фахово-компетентний педагог викладає українознавчі предмети з урахуванням найновіших досягнень лінгвістики і літературознавства, логічно, послідовно формує творче, аналітичне мислення, філологічний смак учнів, розвиває в них прагнення пізнавати філософію українського слова, здійснює дослідницькі пошуки в галузі філологічних, психолого-педагогічних наук, мобільний до прийняття різних нововведень і найбільш оптимальних рішень» [6, с. 8].

Новітня освітня парадигма вчителя української мови і літератури вимагає історичного осмислення розвитку професійної підготовки.

Питання національної освіти і виховання, підготовки вчителя до роботи в школі та вищих навчальних закладах ще в дореволюційний період порушували Д. Дорошенко, С. Сірополко, І. Стешенко, С. Русова, Я. Чепіга, С. П. Черкасенко та ін.

Дослідженням проблем, що стосуються становлення і генези національної загальноосвітньої і вищої школи в Україні займалися О. Вишневецький, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, В. Огнев'юк, Б. Ступарик, Г. Філіпчук та ін. Ґрунтовний аналіз розвитку вищої педагогічної школи в Україні здійснив В. Майборода, окремі аспекти фахової діяльності та підготовки педагогічних кадрів в освітній системі 20–30-х років ХХ ст. розглядаються у наукових студіях Л. Базиль, В. Греченка, І. Коляски, І. Кліцакова, А. Сасімова, О. Семенов, О. Ярмиша та ін.

Метою нашої розвідки було простежити становлення мовно-літературної освіти у період українізації.

Початок ХХ століття характеризується посиленням українського просвітницького, національного визвольного руху та глибоким усвідомленням українцями себе як окремого народу, відмінного від інших (у тому числі слов'янських) своїм світоглядом, мисленням, психологією, історією, культурою, традиціями. Ця доба дала такий сильний імпульс національного розвитку, який не змогла зупинити ні братовбивча громадянська війна, ні масова еміграція української інтелігенції, ні тиск тоталітарної держави [1, с. 43]. Період 1917–1928 рр. дослідники називають «пробудженням інтересом до національної ідентичності, відродженням українського культурного ренесансу, початком формування найважливіших складових національної системи підготовки вчителів української мови і літератури й водночас певною штучністю заходів

піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст. були важливим фактором не лише ідейно-політичного, але й морального, трудового, естетичного, екологічного та фізичного виховання підростаючого покоління, сприяли патріотичному вихованню дітей та молоді, загальній освіті, розширенню кругозору, розвитку пізнавальних інтересів, залученню їх до творчої діяльності, формуванню інтелектуальних та практичних умінь, вибору майбутньої професії.

Подальшого вивчення потребують такі аспекти даної проблеми, як джерелознавчий аспект історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в означений період та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицький В. Центральному штабу юннатів та юннатівському рухові в Україні – 85 / В. Вербицький, Л. Мароник // Рідна школа. – 2010. – № 10. – С. 3–12.
2. Вінниченко А. І. Розвиток позакласної і позашкільної роботи в Українській РСР за 50 років радянської влади / А. І. Вінниченко // Народна освіта в Українській РСР за 50 років. – К. : Рад. школа, 1967. – С. 50–52.
3. Губенко В. В. Виховання в учнів любові до природи краю на краєзнавчому матеріалі / В. В. Губенко // Краєзнавство в школі. – К. : Рад. школа, 1966. – С. 7–14.
4. Костриця М. Ю. Туристично-краєзнавча робота в школі / М. Ю. Костриця. – К. : Рад. школа, 1985. – 128 с.
5. Лейбельман М. С. Досягнення дитячого туризму і краєзнавства на Україні / М. С. Лейбельман, А. Й. Піщанський // Краєзнавство в школі. – К. : Рад. школа, 1967. – Вип. 10. – С. 30–37.
6. Прус І. Т. Виховання соціалістичного патріотизму в піонерів у процесі краєзнавчої роботи : дис. ... канд. пед. наук / Прус Іван Терентійович. – К., 1961. – 287 с.
7. Прус І. Т. Виховання соціалістичного патріотизму в піонерів у процесі краєзнавчої роботи / І. Т. Прус. – К. : Рад. школа, 1962. – 119 с.
8. Прус І. Т. Краєзнавча робота в піонерській дружині / І. Т. Прус. – К. : Рад. школа, 1958. – 91 с.
9. Тренин И. М. Экскурсии с учителями и учащимися I–IV классов / И. М. Тренин. – М. : УЧПЕДГИЗ, 1963. – 56 с.

нашого району», «З історії нашого населеного пункту», «Культура і побут населення району», «Усна народна творчість у нашому рідному краї», «Багатства нашого краю», «Шановані люди нашого краю» та ін. [6, с. 57].

Цінною формою роботи історико-краєзнавчого спрямування у 60-ті роки ХХ ст. були естафети, що проводилися за вказівками органів народної освіти, міськкому та райкому ЛКСМУ. За масштабом вони були районними, обласними, республіканськими. Особливість їх полягала в тому, що піонери, задіяні загони займалися однією загальною справою, проявляли творчу ініціативу й винахідливість, змагалися за краще виконання певної роботи. Так, у 1965–1967 роках було проведено естафету «За дбайливе ставлення до природи» та ювілейну виставку кращих робіт юних захисників природи, результати яких були підсумовані у липні 1967 року на Республіканському зльоті піонерів [1, с. 3].

Цікавою та захоплюючою формою роботи в досліджуваний період була участь піонерів у роботі по благоустрою свого населеного пункту під гаслами: «Прикрасимо Батьківщину садами!», «Перетворимо радянську землю у квітучий сад!» тощо.

Великого значення надавалося практичній історико-краєзнавчій діяльності піонерів, що сприяло вихованню любові до рідного краю. Піонери з ентузіазмом озеленювали міста і села, насаджували сади, створювали квітники біля шкіл, заводів, рудників, ставали на захист природних ресурсів. Також брали посильну участь у прикрашенні міста, підприємств і організацій, навколишніх сіл гаслами, транспорантами, виготовленням для колгоспних ланок і бригад дощок соціалістичних зобов'язань. Осередками такої роботи ставали комплексні краєзнавчі гуртки. Різноманітність напрямів і змісту давала змогу робити історико-краєзнавчу роботу більш цікавою і жвавою.

Так, гурток поділявся на ряд секцій: ботаніків, зоологів, географів, істориків, охоронців природи. Робота в секціях найкраще задовольняла інтереси й нахили піонерів, давала змогу поглибити знання з основ відповідних наук. Секції очолювали найбільш активні юні краєзнавці. Голови секцій утворювали раду гуртка, підзвітну раді піонерської дружини. Рада дружини заслуховувала звіт про роботу, проведену юними краєзнавцями, допомагала організовувати масові краєзнавчо-туристичні заходи, затверджувала план роботи тощо.

Рада гуртка являла собою штаб краєзнавчої роботи і туризму. Вона розробляла план роботи, координувала діяльність секцій і загонів, які займалися виконанням тих чи інших завдань, давала доручення окремим піонерам, організовувала разом із радою дружини екскурсії, походи, зустрічі з шанованими земляками, краєзнавчі збори, вечори, ранки, виставки, налагоджувала випуск газет, альбомів, рукописних журналів та організовувала суспільно корисну працю краєзнавчого характеру [8, с. 7].

Отже, форми та напрями роботи історико-краєзнавчої діяльності

Всеукраїнську експедицію піонерів і школярів «Дорогами семирічки». Ця експедиція присвячувалася 40-й річниці присвоєння комсомольській і піонерській організації імені В. І. Леніна і проходила під девізом: «Заповіти Леніна – у життя». Кількість дітей, охоплених експедиційним рухом, постійно зростала. Так, у 1965 році учасників експедиції нараховувалося понад два мільйони. Організатори експедиції суворо дотримувалися головних принципів комуністичного виховання, а юні краєзнавці отримували конкретні завдання від науково-дослідних установ, місцевих Рад, дитячих екскурсійних станцій.

Таким чином, історико-краєзнавча робота в рамках цієї експедиції широко висвітлювалась у засобах масової інформації. Центральною екскурсійно-туристичною станцією було обладнано виставку «Червоні слідопити України шляхами Великого Жовтня» [5, с. 30].

Значну роль у формуванні історико-краєзнавчих уявлень піонерів у 60-ті роки ХХ ст. відводилося нумізматиці – збиранню і колекціонуванню монет, грошових знаків різних часів і країн. Монети свідчили про торговельні зв'язки між країнами, про відносини між народами, їхню історію та ін. Так, наприклад, знахідки римських монет на території Тернопільської області свідчать про те, що в I–II ст. нашої ери римські легіони прийшли сюди як завойовники для окупації земель між Збручем і Серетом. Австрійські грошові знаки різних часів, які теж дуже часто зустрічалися на Тернопільщині, вказували на те, як довго панувала тут Австро-Угорська імперія та ін.

З метою вивчення культури та побуту населення краю юними дослідниками організовувався збір етнографічних матеріалів і фольклорних текстів, знарядь праці, що вийшли з ужитку, предметів домашнього побуту, зразків прикладного мистецтва, предметів, які характеризували колгоспний і робітничий побут.

Проте найбільш переконливим було безпосереднє вивчення конкретних фактів, які характеризували розквіт народної культури, освіти й мистецтва.

Велике виховне і пізнавальне значення мали вечори-зустрічі піонерів з трудовими активами району. Підготовка і проведення такого заходу сприяла вихованню почуттів патріотизму та любові до Батьківщини, наприклад, зал оформлювався великою схематичною картою району з усіма населеними пунктами, колгоспними садибами, лісовими масивами, ставками, а також фотопортретами кращих колгоспників і передовиків підприємств. Усі матеріали для оформлення залу готували піонери під керівництвом старших наставників.

Найбільш активним піонерам доручалася підготовка і виступ з доповіддю або рефератом краєзнавчого змісту. Тематами таких доповідей і рефератів були: «Географічне положення і природні умови нашого населеного пункту», «Промисловість нашого міста», «Господарство

відомими земляками, проведення краєзнавчих конкурсів і вікторин, ігор та естафет, гурткова робота, організація суспільно корисної праці краєзнавчого характеру та ін.

Розглянемо більш детальніше основні форми роботи історико-краєзнавчого спрямування піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст.

Прогулянка у природу – це одна з найпростіших форм краєзнавчої роботи піонерів 60-х років ХХ ст. Прогулянка забезпечувала відпочинок і організоване колективне дозвілля дітей. Під час такого відпочинку вони одержували відповіді на свої запитання, слухали розповіді старших наставників про різні цікаві об'єкти і явища, отримували перші відомості про рідний край [4, с. 9].

Найбільш масовою формою історико-краєзнавчої роботи піонерів у 60-ті роки ХХ ст. була екскурсія. Метою її проведення було змістовне ознайомлення з тими чи іншими історичними чи краєзнавчими об'єктами або явищами. За своїм змістом і призначенням краєзнавчі екскурсії були різноманітними: екскурсія на підприємство чи в колгосп, природу, історичні пам'ятки, громадські місця та ін. Важливою умовою успішного проведення екскурсії був рівномірний розподіл обов'язків між окремими ланками і піонерами, який забезпечував максимальну активність кожної дитини [8, с. 15].

Саме в цей період активізуються екскурсії на підприємства, під час яких відбувалися бесіди з передовиками виробництва, ознайомлення з технічною базою підприємств, що сприяло вибору професії у майбутньому.

Особливе місце в історико-краєзнавчій роботі належало екскурсіям, метою яких було ознайомлення піонерів з історичними і революційними пам'ятками й місцями, пов'язаними з життям і діяльністю В. І. Леніна, видатних революціонерів, письменників, учених. Такі екскурсії залишали в дітей глибоке враження і викликали почуття гордості за свій народ та його видатних синів [9, с. 44].

Найбільш захоплюючою та масовою формою роботи серед піонерів України у 60-ті роки ХХ ст. були туристичні походи. Під час походів піонери не раз переконувалися в могутності свого народу, захоплювалися трудовими подвигами земляків, усвідомлювали необхідність наслідування старшого покоління. Туристичні походи були цінними, тому що виховували такі кращі моральні якості, як дружба, колективізм, взаємодопомога, стійкість, мужність, волю до подолання труднощів, зміцнення і загартування здоров'я піонерів; сприяли яскравому виявленню дитячої особистості з усіма позитивними і негативними рисами її характеру.

Поряд з іншими історико-краєзнавчими формами роботи піонерів у 60-х роках Міністерство освіти України спільно із ЦК ЛКСМУ оголосило

інтересу до історії міст і сіл (написання «Історії міст і сіл Української РСР»). Ця робота організувалась у межах Міжнародного проекту з охорони і збереження пам'яток культури, де переважала революційна і ленінська тематика, яка вважалася найбільш дієвим засобом виховання підростаючого покоління в дусі «...полум'яного радянського патріотизму» [2, с. 50]. Цьому також сприяв ряд заходів, пов'язаних зі святкуванням ювілейних дат, зокрема 50-річчя Великої Жовтневої революції, 100-річчя від дня народження В. І. Леніна та ін. Тематика доповнювалася проблематикою Великої Вітчизняної війни, пошуком імен воїнів, які загинули за визволення рідного краю [2, с. 53].

Слід зазначити, що активна історико-краєзнавча діяльність піонерської організації в 60-х роках ХХ ст. давала широкий простір для дитячої творчості, позитивно впливала на розвиток задатків та інтересів кожного піонера, формувала навички дослідницької роботи, сприяла формуванню світогляду та ін. **Історико-краєзнавча робота** будувалася з урахуванням перспективи, яка робила її цілеспрямованою.

Так, під час проведення історико-краєзнавчих заходів, піонери працювали за такими основними напрямками:

– вивчення історичного минулого рідного краю (опитування старожилів, організація та проведення походів історичними місцями, топонімічна робота, екскурсії до краєзнавчих музеїв, туристичні походи, опрацювання літературних джерел та архівних документів, нумізMATика, зустрічі з ветеранами і т.п.);

– вивчення культури, народної творчості, побуту населення рідного краю (листування піонерів з дітьми інших шкіл, порівняння фактів минулого, вивчення життя і діяльності відомих земляків, збирання усної народної творчості, збирання зразків прикладного мистецтва майстрів рідного краю тощо);

– вивчення природи рідного краю (ознайомлення з положенням свого населеного пункту та виготовлення його моделі; дослідження корисних копалин, мінералів та інших багатств; спостереження за погодою; вивчення рослин та їхньої господарської цінності; вивчення тваринного світу та їхнього господарського значення; вивчення шкідників колгоспних угідь і способи боротьби з ними; зустрічі зі старожилами і т.п.);

– вивчення господарства рідного краю (ознайомлення з його економікою, екскурсії на заводи, фабрики, будівництво, шефство в колгоспах, підготовка експонатів на сільськогосподарські виставки тощо) [7, с. 42].

Отже, до основних форм історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст. відносимо: прогулянки й екскурсії, походи та експедиції, вечори і ранки, збори загонів і дружини, обмін краєзнавчою інформацією з іншими піонерськими дружинами, зустрічі з

УДК 37(09)(477)

Тетяна Дука

ЗМІСТ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІОНЕРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ У 60-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Останні роки характеризуються підвищеною увагою науковців до проблем історико-краєзнавчої підготовки підростаючого покоління, зокрема, серед пріоритетних аспектів визначальними є зміст, форми і напрями історико-краєзнавчої діяльності попередніх поколінь, націлених на створення умов для всебічного і гармонійного розвитку, самоорганізації кожної особистості. Ефективність реалізації цього завдання, спрямованого на виховання національно свідомих і освічених громадян України, багато в чому залежить від вивчення здобутків минулого і не втратило актуальності й у наш час. У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст.

Аналіз наукових джерел з означеної проблеми свідчить, що загальні уявлення про історико-краєзнавчу діяльність є досить вузькоспеціалізованими та фрагментарними. Зокрема, залишаються недостатньо дослідженими питання, що торкаються характеристики змісту, напрямів і форм історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України.

Сучасними дослідниками в галузі історико-краєзнавчої роботи (І. Бех, Л. Ваховський, Н. Гупан, І. Зайченко, В. Кузь, В. Кравець, Н. Побірченко, О. В. Сухомлинська, М. Шкіль та ін.) накопичено вагомий науковий і емпіричний досвід розгортання, тенденцій розвитку та вивчення її організаційно-педагогічних форм.

У ряді сучасних досліджень питання історико-краєзнавчої роботи певною мірою висвітлено в контексті проблем освіти і виховання молоді (Л. Бабенко, С. Бабишин, В. Бенедюк, П. Бурдейний, Т. Вайда, Н. Коляда, М. Євтух, Е. Пасічник, В. Шульженко та ін.); розроблено засади туристсько-краєзнавчої роботи та теоретико-методологічні засади освітнього краєзнавства (О. Барков, В. Борисов, А. Даринський, Ю. Кононов, В. Корнеєв, М. Костиця, М. Крачило, О. Тімець та ін.).

Метою статті є теоретичне обґрунтування й дослідження змісту, напрямів і форм історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України (60-ті роки ХХ ст.), розкриття їх характеру та спрямованості.

Кожне десятиріччя в історії народу залишає помітний слід. Не є винятком і період 60-х років ХХ ст., що характеризується політичним піднесенням історико-краєзнавчого руху в Україні. Зокрема, він був викликаний активним музейним будівництвом (музеї під відкритим небом в Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Чернівцях, Києві), створенням музеїв-кімнат імені В. І. Леніна в піонерських дружинах, пошвавленням

Таким чином, твори жінок-педагогів, письменниць, громадських діячок Олени Цегельської, Марійки Підгорянки, Уляни Кравченко, Костянтини Малицької можуть стати базою для дослідження системи виховання кінця ХІХ – початку ХХ ст., застосування у практиці роботи сучасної школи ідей громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку.

Для формування громадянських якостей студентів у рамках роботи проблемної наукової групи «Дидактична текстологія» ми робимо спроби наповнення даними текстами методичного матеріалу з розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів, системи вправ і завдань з сучасної української мови для студентів педагогічного ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 190 с.
2. Вишневський О. І. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій / О. І. Вишневський, О. М. Кобрій, М. М. Чепіль ; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 268 с.
3. Жуковецька В. Служи Україні / В. Жуковецька. – К. : Веселка, 1994. – 35 с.
4. Концепція громадянської освіти в Україні : Проект // Освіта України. – 2000. – № 46. – С. 12.
5. Кравченко Уляна. Вибрані твори / Уляна Кравченко. – Львів : Каменярь, 1996. – 459 с.
6. Малицька К. І. Малі герої / К. І. Малицька. – Львів : Каменярь, 1991. – 61 с.
7. Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина ХІХ ст. – 1939 р.) : монографія / З. І. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2007. – 764 с.
8. Пічуркіна-Шумейко Л. Громадянське виховання підлітків як соціально-педагогічна проблема / Л. Пічуркіна-Шумейко // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 33–37.

Педагог всі свої знання, переконання, талант намагалася передати дітям. «Мило мені з дітьми в класі, мовби нічого поза нею в світі не існувало. Добре мені в моїм новім житті, весело на дорозі нових обов'язків, усміхом милим і поглядом щирозолотим принаджують мене діти до себе» [5, с. 314].

Повість «Спогади вчительки» Уляни Кравченко є джерелом інформації про шкільництво Галичини на рубежі XIX і XX століття. Письменниця описує школу у місті Бібці, систему навчання у ній, яка зводилася в основному до бездумного заучування і запису текстів напам'ять. Шкільні вчителі зовсім не переймалися проблемами навчання дітей, полишаючи їх часто на старших учнів, які тримали молодших школярів у страху.

Уляна Кравченко відзначалася іншим ставленням до дітей, до виконання своїх професійних обов'язків, аніж такі персонажі повісті, як панна Маня, Гордієнко, управитель школи. Уже за перший рік навчання діти з її класу, за висновком інспектора, досягли найкращих успіхів у навчанні, тому що весь час вона витрачала на навчання дітей, не беручи участі в постановках беззмістовних п'єс, у вечорницях. Автор повісті намагається і Гордієнка залучити до корисної справи» відучити держати для громадян, а дохід повернути на бідну дітвору», робити для громади «щось, що є гуманне» [6, с. 33].

Святим обов'язком вчителя Уляна Кравченко вважає служіння народові, виховання молоді у дусі патріотизму. Вона «бажала бодай в однім молодім серці розпалити огонь віри, відваги викресати іскру. З цієї молоді душі бажала би прогнати зневіру, знеохоту, натхнути вірою...» [6, с. 362].

У своїх творах Уляна Кравченко ставить також не менш важливі для розв'язання проблеми соціально-політичних відносин у громаді, залежності вчителя від оточення, становища жінки, значення поета у житті суспільства, питання рідної мови.

Звичайно, зважаючи на підневільне становище жінки в тогочасному суспільстві, знаходимо (особливо у ранніх віршах) мотиви самотності серед людей, бажання знайти споріднену душу, нерозділеного кохання, нещасливого шлюбу, сирітства. Та все-таки перемагають почуття гуманного ставлення до ближнього, любові, бажання боротися за кращу долю дитини, жінки, рідного народу.

Ти знаєш, сину, в тьмі наш люд живе,
Із поміччю йти треба в сі убогі хати.
Любовію до них мій дух тебе натхне –
Світ, що здобудеш сам, їм ти даси пізнати,
Їм жертвуєш знання і труд свій без заплати.
Лиш далі ти все йди, бо сором, хто паде [6, с. 21].

Безмежною є любов поетеси до рідного народу:
Люблю тебе, народе мій убогий,
хоч ти в ярмі,
люблю тебе, хоч ти, тяжкий невіжа,
живеш у тьмі.
Люблю й даю в ім'я тії любові
свої думки,
мов золото, посічене словами
в тонкі дрібки,
щоб словом-лавою тебе загіти,
збудить зо сну,
відкрити правду і народам спільну
буття мету,
щоб посів кинути святої згоди
в душі нутро
та зберегти у повному здоров'ю
твоє ядро [5, с. 84].

Призначення поета, на думку Уляни Кравченко, – боротися за правду, за волю, за кращу долю для народу.

Безумовно, процвітання рідного краю прогресивний педагог пов'язувала з вихованням майбутніх поколінь свідомих громадян, патріотів, борців за справедливий устрій, національні цінності.

Багато творів Уляни Кравченко, поетичних і прозових, пройняті щирою любов'ю, турботою про долю школярів, закликом до вчительської громади відводити центральне місце дитині, формуванню її моральних якостей, творчих здібностей, розвиткові інтелектуального, духовного потенціалу.

Діти любі, чемні діти,
Й ви в життю, неначе цвіти,
В личку щирість вам зоріє,
Око і душа радіє.
Ваша ніжність, ваша врода, –
Се для мене осолода.
Забуваю зло і муку.
Виджу щастя запоруку.

Серед зілля маєвого
І проміння золотого,
Як вас бачу, любі діти,
Ви, життя найкращі цвіти,
Вірю – здобудемо долю,
Правду і добро і волю [5, с. 260].

які прихистили хлопця, «він стояв серед цього пишного панського оточення в старім, витертім мундурку, лиш марне личко зарожевіло тепер одушевленням, а ясні очі гляділи десь далеко вперед, немов усміхалися до того великого світла, за котрим рвалася молода душа, щоб, спохвативши його, повною жменею розкинути відтак серед темряви рідної країни...» [6, с. 59].

Чітку громадянську позицію виявляє головний герой оповідання К. Малицької «Малий гуцулик» Данилко, який гордий з того, що є українцем, і впевнений у неправдивості слів «панів з міста», що «ті русини ні історії, ні літератури не мають». Хлопчик чув народні пісні, в яких оспівуються герої славної минувшини, «а той панич, що є тепер в єгомостя, має стільки книжок і читає з них по-руськи таки людям» [6, с. 16].

Данилко має лицарську вдачу (без страху кинувся вниз, де «шуміло й клекотіло, як у справдішній чортівській печері», щоб підняти капелюшок панночки); виявляє мистецькі здібності, майстерно вирізаючи топірці; не по-дитячому розсудливий, тому на висловлювання, якими пани ображають односельців, «його густі брови грізно здвигаються над темними очима, губи затискаються до крові», а «в його серці накипає жаль до цих ось людей, що прийшли на його рідну землю зневажати її синів» [6, с. 15].

Малий гуцулик знайшов свій засіб виховного впливу на пихатих панів: віддав гроші, які йому заплатили, сказавши, що не візьме їх від тих, хто зневажає його народ; подарував панові топірець, щоб у місті бачили, що гуцули талановиті й уміють створити прекрасні речі.

Героїня оповідання К. Малицької «Задля рідного слова» Неоніла, одинадцятирічна дівчинка, зрікається «не одної приємності в житті» і погоджується їхати вчитися до Львова. Вона пише у листі батькові: «Я буду вчитися много і пильно в своїй рідній мові, щоб не глумилися з нас вороги. Я хочу бути розумною українкою, хочу працювати». Слід зазначити, що джерелом такого патріотизму була національно свідомою і національно орієнтованою сім'я Неоніли. Зокрема, правильне рішення дівчинці допоміг прийняти старший брат Роман, переконавши сестру, що «лише в науці, у спільному труді і пожертвуванні одиниць наша сила і краща будучність» [6, с. 12].

Аналіз життя і діяльності, літературних творів жінок-педагогів приводить до думки, що громадянська свідомість, патріотизм, відданість інтересам народу властиві і самим авторкам.

Наприклад, Уляна Кравченко постає перед нами як цілісна особистість з чітко сформованою громадянською позицією, яка любить свій рідний край, його народ, знаходить натхнення у спогляданні прекрасної природи, усвідомлює значимість жінки, поета, вчителя у вихованні майбутніх поколінь, становленні української нації.

громадянина України, якому притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення цінності свободи, прав людини, відповідальність, готовність до компетентної участі у громадському житті».

Однак стан громадянського виховання дітей і молоді поки що залишається не на належному рівні. У значної кількості молодих людей, на думку Л. Пічуркіної-Шумейко «характерною ознакою життєсприйняття став нігілізм: притуплення громадянських почуттів, відсутність ідеалів, неприйняття громадських норм і цінностей, не патріотичність» [8, с. 33].

Особливо актуальним є виховання громадянськості молодшого школяра, оскільки цей вік є найбільш сенситивним періодом розвитку особистості, коли дитина особливо чутлива до впливу сім'ї, школи, суспільства. Провідну роль у розвитку таких рис особистості, як патріотизм, активна громадянська позиція, вміння жити у сучасному суспільстві, залишатися особистістю, будучи частиною громади, відіграє, безумовно вчитель. Тому так важливо формувати громадянськість майбутніх педагогів початкової школи.

Літературні твори Євгенії Ярошинської, Марійки Підгірянки, Костянтини Малицької, Олени Цегельської, Уляни Кравченко, Іванни Блажкевич, які є джерелом знань про історію, звичаї, боротьбу за визволення, утвердження національних ідеалів рідного народу, можуть допомогти у формуванні таких особистісних якостей молодших школярів і майбутніх учителів початкових класів, як громадянська свідомість, громадянська совість, громадянська мужність, громадянська чесність і порядність, почуття громадянського обов'язку, почуття громадянської гідності, без яких важко уявити справжнього громадянина демократичного суспільства.

На думку видатного американського філософа, психолога і педагога Джона Дьюї, демократія є формою громадського життя, способом співжиття, в якому набувається соціальний досвід, і неможлива без освіти.

Дуже часто зі сторінок художніх книг жінок-учителів лунає заклик до маленьких школярів здобувати освіту заради служіння українському народові. Герой казки «Гуцулик» Володимири Жуковецької, не злякавшись ні лісу темного, ні дороги далекої, ні урвищ глибоких, ні ведмедя страшного, поспішає до школи. «Коби скорше ліс минути, то вже можна в школі бути, і молитву відповісти, та у лавці чемно сісти» [3, с. 15].

Гімназист Борис («Малий гуцулик» К. Малицької) з дитинства прагнув учитися. Закінчивши школу в селі, навчається в гімназії, заробляючи репетиторством. Автор знайомить нас із героєм, коли він намагається переночувати у собачій буді, бо склалося так, що через заметілі не прийшла посылка з села, а родина, у якій Борис навчав дітей, виїхала з міста. Але це не змінює палкого бажання хлопця вчитися, щоб приносити користь рідній країні й народові: у будинку родини Дормутів,

місце молодіжних об'єднань досліджуваного періоду у вихованні національно свідомих громадян визначили І. Андрухів, Ю. Поліщук, Б. Савчук. Науковим творчим колективом під керівництвом О. Сухомлинської розроблено Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

Ефективна система громадянського виховання молодого покоління може бути побудована лише з урахуванням національних традицій, менталітету та історичного минулого українського народу. Кінець XIX – початок XX століття є тим періодом в історії Західної України, який відзначався насамперед пробудженням національної свідомості. Свідчення цього ми знаходимо й у творах жінок-учителів, які завжди були активними учасниками громадського життя краю.

Літературну творчість жінок-педагогів в літературознавчому аспекті дослідили В. Пахомов, Р. Горак (творча спадщина Ольги Дучимінської), О. Харлан (творчість Катрі Гриневичевої в контексті західноукраїнської літератури першої половини XX століття), М. Якубовська (життєвий і творчий шлях Костянтини Малицької), О. Нахлік (творчість Марійки Підгірянки в західноукраїнському літературному процесі початку XX століття), Л. Козинський (життя і творчість Євгенії Ярошинської), Л. Табачин (мала проза письменниць Західної України 20–30 років XX століття).

Виховні концепти й особливості поетики української дитячої поезії початку XX ст. на матеріалі творчості Марійки Підгорянки стали предметом аналізу Л. Ткаченко, методику використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку розробила Н. Кирста, педагогічним поглядам і освітній діяльності жінок-педагогів присвятила свої дослідження З. Нагачевська.

Проте ідеї громадянського виховання дітей та молоді, які простежуються в художніх творах жінок-педагогів, потребують аналізу й подальшого висвітлення.

Мета статті – проаналізувати зміст і напрями громадянського виховання дітей і молоді у кінці XIX – на початку XX століття, які розкриваються у літературних творах Уляни Кравченко, Марійки Підгірянки, Ольги Дучимінської, Костянтини Малицької, Євгенії Ярошинської через зображення українського суспільства зазначеної історичної доби, погляди, ідеали, вчинки персонажів творів.

В умовах розвитку України як демократичної, правової держави перед школою поставлене завдання виховати громадянина, найвищою чеснотою якого була б любов до Батьківщини та свого народу, сприяти утвердженню демократичних цінностей, забезпечувати формування моральної і правової культури української молоді.

Згідно «Концепції громадянської освіти в Україні» «мета громадянської освіти – створити умови для формування особистості,

УДК 378.4

Ольга Горецька

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПОГЛЯДІВ У СТУДЕНТІВ НА МАТЕРІАЛІ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ ЖІНОК-ПЕДАГОГІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розвиток громадянського суспільства в Україні зумовлює необхідність пошуку нових підходів до вирішення проблем виховання молодого покоління, здатного бути соціально активним і національно свідомим учасником процесів українського демократичного державотворення.

У Законах України «Про освіту», «Про громадянство України», Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті, «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні» і «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» закладено основні концептуальні засади формування громадянина України, наголошено, що у процесі громадянського виховання провідне місце належить освіті, яка доповнюється вихованням у душі громадянськості.

Українська педагогіка отримала у спадщину багатий досвід виховання активного свідомого громадянина своєї країни. Зокрема, про кращі традиції громадянського виховання у Західній Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття дізнаємося з літературних творів жінок-учителів Марійки Підгірянки, Костянтини Малицької, Олени Цегельської, Уляни Кравченко, Іванни Блажкевич, відомих громадських, політичних, культурно-просвітницьких діячок, які відзначалися активною громадянською позицією, вносили в схоластичну систему тогочасної освіти нові прогресивні ідеї виховання, які і сьогодні не втратили своєї актуальності.

У сучасній Україні громадянське виховання дітей і молоді залишається однією з найактуальніших проблем педагогічної теорії та практики, що зумовило необхідність науковців шукати ефективні шляхи і засоби успішного її розв'язання.

Аналіз проблем громадянського виховання здійснено в багатьох аспектах: громадянські цінності сучасного українського виховання досліджено О. Вишневським, І. Підласим, В. Струманським, О. Сухомлинською; психолого-педагогічний і народознавчий контекст виховання громадянина – Н. Косаревою, Л. Крицькою, В. Поплужним, Р. Скульським; методологічний аспект – І. Зязюном, В. Кременем, Ю. Мальованим; утвердження національної ідеї в теорії й практиці громадянського виховання молоді Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. – Б. Ступариком, Г. Білавич, З. Нагачевською, Н. Сабат, М. Чепіль;

взагалі та осередок виховання) було покликане відтворити повний образ душі українця, його погляди на життя і світ.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що підготовка вчителя до експедиційної роботи з українознавства успішно здійснювалася у 20-х роках ХХ ст., коли шляхом вивчення краєзнавчого та етнографічного матеріалу учні підводилися до розуміння своєї приналежності до української нації. Національно свідомі науковці, викладачі та вчителі активно проводили експедиційну українознавчу діяльність і зуміли вивести її на високий науковий рівень, що сприяло формуванню у молоді національної свідомості та вихованню її в національному дусі. Подальшого дослідження потребують питання розгортання українознавчої експедиційної діяльності в Україні у 40–60 та 70–90 роки ХХ ст. і вивчення позитивного досвіду освітян у цій роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баклаженко С. До питання про вивчення народної творчості / С. Баклаженко // Новим шляхом. – 1927. – № 2. – С. 53–61.
2. Галюн І. Краєзнавство й школа / І. Галюн // Радянська освіта. – 1925. – № 5. – С. 51–58.
3. Дашкевич Я. Р. Українізація: причини і наслідки / Я. Р. Шашкевич // Слово і час. – 1990. – № 8. – С. 56–57.
4. Дмитрук Н. Практична участь освітян у краєзнавчій роботі / Н. Дмитрук // Радянська освіта. – 1929. – № 11. – С. 54–63.
5. Клименко П. Навчання історії в українських школах / П. Клименко // Вільна українська школа. – 1929. – № 5–6. – С. 10–13.
6. Коблянський О. Якими повинні бути вчительські курси / О. Коблянський // Новим шляхом. – 1928. – № 1. – С. 50–54.
7. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х рр. / О. Кучерук // Рідна школа. – 1993. – № 10. – С. 29–32.
8. Лазаріс А. Українське краєзнавство й перспективи його розвитку / А. Лазаріс // Радянська освіта. – 1925. – № 5. – С. 49–51.
9. Постернак С. Постановка справи підготовки учителя за часи революції в Росії і на Україні / С. Постернак // Вільна українська школа. – 1918–1919 рр. – № 6–7. – С. 140–143.
10. Стешенко І. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917–1920-х рр. / І. Стешенко // Відродження. – 1993. – № 2. – С. 3–15.

інше; 8) до кожного запису додавати де, коли, від кого (прізвище, ім'я, по батькові, вік, грамотність чи освіта), та ким записано; 9) записи переводити без змін, точно передавати вимову і наголоси в словах та ін. [1, с. 60].

В ті часи збирання й дослідження матеріальної і духовної культури було поєднане із краєзнавчою роботою. Педагог А. Лазаріс зазначав, що краєзнавча робота в Україні почалася ще в 1921 році, але поживавлено стала розвиватися лише з 1924 р., коли за неї взялося студентство. Автору належить думка про роль школи у вивчення краєзнавства; він радить «утворити з неї (школи) осередок краєзнавчої праці на селі» [8, с. 50].

Відповідно до розпорядження НКО при педвузах створювалися кабінети краєзнавства, а педагогічна практика студентів на місцях пов'язувалася з пошуковою краєзнавчою роботою. Так, І. Галюн у статті «Краєзнавство й школа» піднімав питання про створення краєзнавчих осередків у селах, а також у самій школі. В сільській школі, на його думку, «більше матеріалу для спостережень фольклору, що ще змалку впливає на душу дитини: пісня, казка, приказка, байка, легенда, обряд, звичай та інше – все це більш помітне на селі, ніж у місті, й під керівництвом вчителя це може захопити учнів, викликати їх цікавість до побуту свого села» [2, с. 57]. Автор радить засновувати краєзнавчі й етнографічні куточки в школах села, шкільні музеї, організовувати виставки зібраного матеріалу, робити записи та виступати з доповідями на теми, які зацікавили дітей. До цієї роботи слід залучати й батьків [2, с. 58].

Про велику роль вчителя у проведенні краєзнавчої роботи в школі писав у журналі «Радянська освіта» Н. Дмитрук: «У збиранні матеріалів, у вивченні своєї місцевості, свого села, району, округи учитель має роботу перевести. Та й не сам учитель має проводити дослідну роботу, а школа в цілому під керівництвом учителя» [4, с. 58].

За П. Клименком, на другому році навчання історії України, що складала курс українознавства, учні повинні дізнатися про сільськогосподарську працю своїх предків, ремесла й торгівлю, чумацтво, розвиток народного господарства. В той же час діти під керівництвом учителя мусять збирати матеріали етнографічного характеру – народні пісні, окремі слова місцевої говірки, простежувати етнічні ознаки місцевих жителів. На третьому році вивчення історії свого краю повинно спиратися на історію міст [5, с. 12–13].

Активну збирацьку роботу з українознавства проводили викладачі та студенти вищих педагогічних закладів, учителі шкіл. Згодом українознавчу діяльність розгорнули педагоги в Галичині (П. Біланюк, М. Галущинський, Ю. Дзерович, В. Пачовський, С. Русова, С. Сірополко, Я. Ярема та ін.). Основну увагу вони сконцентрували на розробці теоретичних засад національного шкільництва і національного виховання. Хребетним стрижнем їх розбудови визнані українознавство, культура народу. Українознавство (не як окремий предмет, а основа навчання

галузі методики шкільної роботи та українознавства». Для цього з загального числа годин (194) на українознавство припадало 80 годин [6, с. 51].

29 листопада 1919 р. Пленум ЦК РКП(б) видав резолюцію «Про Радянську владу на Україні», яка надала певний стимул до національно-культурного відродження, започаткувала процес, який дістав пізніше назву «українізації» [3, с. 56]. На підставі постанови XII з'їзду Російської комуністичної партії (більшовиків) Рада Народних Комісарів України видала 27 липня 1923 р. декрет, яким було розпочато українізацію шкільних, виховних і культурно-освітніх установ [7, с. 30]. Політика українізації полягала в оволодінні українською мовою, знаннями з української історії, культури.

До здійснення українізації було залучено сотні тисяч більш або менш зорієнтованих українців, насамперед інтелігенцію та дрібних службовців. Згідно з розробками партії, українізації підлягали в першу чергу заклади освіти. Використовувалися різноманітні форми українознавчої роботи: продаж книжок, бібліотеки, наукові лекції, народний університет, театр, хори, оркестри; гуртки, виставки мистецьких або народних виробів, клуби для молоді, музеї, екскурсії.

На сторінках науково-педагогічних журналів і часописів 20-х років ХХ ст. містилися матеріали з теоретичних засад українознавства та досвіду українознавчої пошуково-експедиційної роботи з учнями.

Учитель С. Баклаженко вказував на необхідність збирання народної творчості, її дослідження і вивчення, тому що «через неї учитель збагачує і вирівнює свою та дитячу мову, поповнює та оживлює народними піснями, легендами, оповіданнями... книжний та добутий з екскурсії і дослідів матеріал» [1, с. 54]. «Учитель, – стверджував С. Баклаженко, – сам мусить приймати участь в етнографічній роботі і до цього ж привчати дітей» [1, с. 56]. Він радив давати дітям залежно від віку і теми завдання: записати народні пісні, приказки, прислів'я, оповідання, весільні та хліборобські обряди та інше, а також організувати при школах, клубах, хатах-читальнях етнографічні гуртки.

Також учитель подав цінні методичні рекомендації щодо збирання етнографічного матеріалу: «Для найбільшого успіху в роботі треба: 1) збирати етнографічний матеріал переважно серед старих людей; 2) записи переводити лише в дні відпочинку та різних свят; 3) підходити до них обережно і уміло, щоб не накликати на себе якого підозріння; 4) матеріал записувати негайно при всякій нагоді; 5) добре й всебічно обраховувати настрої та переживання оповідачів і відповідно пристосовувати до них свої розмови; 6) уміти не тільки брати, а й давати – розповісти щось цікаве, своє; 7) записувати як за програмою, так і без неї, все, що розповідає про минуле та сучасне життя, культуру і побут народу – казки, легенди, перекази, анекдоти, байки, прислів'я, пісні, частушки та

Згідно з моделлю підготовки майбутнього вчителя до пошуково-експедиційної діяльності в школі студенти-філологи I курсу Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини на заняттях з дисциплін українознавчого циклу опрацьовують дослідження багатьох етнографів, фольклористів, культурно-освітніх діячів (В. Антоновича, Ф. Вовка, В. Гнатюка, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Максимовича, І. Огієнка, В. Охрімовича, М. Павлика, М. Сумцова, В. Шухевича). В результаті аналізу цих теоретичних джерел студентами було досліджено історичний аспект експедиційної роботи в Україні та зроблено висновок про необхідність проведення такого виду діяльності в наш час, оскільки з року в рік ми безслідно втрачаємо неоціненний духовний спадок наших предків.

Вивчення питання історії підготовки учителів до експедиційної роботи в Україні продовжується студентами II і III курсів. Вони розглядають копії наукових праць, статей із періодичних видань 20-х рр. XX ст. Внаслідок аналізу цих джерел студенти звертають увагу на методичні рекомендації відомих українських педагогів 20-х років XX ст. щодо організації пошукової українознавчої діяльності з дітьми та молоддю. Ці методичні настанови залишаються актуальними і в наш час.

Прослідкуємо окремі віхи історії підготовки майбутніх педагогів до пошуково-експедиційної діяльності в Україні та вкажемо на досягнення педагогів досліджуваного періоду в розробці методики проведення такої роботи.

Підготовка вчителів до пошукової українознавчої роботи активно здійснювалася після революційного перевороту 1917 року. 26 червня 1917 року Генеральним Секретарем Народної Освіти І. М. Стешенком був підписаний циркуляр інспекторів вищих початкових, торговельних та інших шкіл України про розвиток національної української школи та про необхідність запровадження в школах курсу українознавства (українська мова і література, історія та географія України, елементи краєзнавства), організацію при школах українських бібліотек та читалень, театральних гуртків, проведення різноманітних подорожей та екскурсій з метою ознайомлення учнів з пам'ятками старовини, а також утворення учнівських спілок [10, с. 4–5]. З метою підготовки вчительських кадрів для викладання цього курсу по всій Україні проводилися короткотермінові (2–3 місяці) курси. У 1918 р. літом теж саме зробило МНО, утворивши курси 3-х типів: лекторські курси для учителів середніх і вищих початкових шкіл, і курси для учителів початкових шкіл. На цих курсах в 1917, 1918 роках перебувало майже все народне учительство України. За місяць-півтора поставлена мета досяглась [9, с. 140–141]. О. Коблянський зазначав, що основною метою українських вчительських курсів повинно бути підвищення кваліфікації вчительства в царині українознавства, а також задачею курсів є «підвищення кваліфікації вчителів українських шкіл в

УДК [371.134:39(07)](09)

Валентина Гончарук

ІСТОРІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ПОШУКОВО-ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ В 20-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Найголовніше завдання української педагогіки полягає у вихованні національно свідомої еліти, яка б майбутньому спрямувала всі свої зусилля на вивчення, збереження та пропаганду найкращих зразків усної народної творчості, народного декоративно-прикладного мистецтва, народно-побутової культури. Виконувати це завдання в першу чергу належить педагогам, батькам і усім людям, яким не байдужа доля нашої нації та її культурного спадку, історичного минулого, фольклорної пам'яті. Тому надзвичайної актуальності набуває проблема підготовки майбутнього вчителя до пошуково-експедиційної роботи з учнями загальноосвітньої школи. В Україні протягом століть накопичений чималий позитивний досвід організації та проведення експедиційної українознавчої діяльності, який заслуговує на уважне вивчення і впровадження в навчально-виховний процес освітніх закладів.

Дослідження проблеми підготовки вчителя до педагогічної діяльності в Україні започаткували О. Г. Лотоцький, С. Ф. Русова, С. П. Черкасенко, Я. Ф. Чепіга, а також А. С. Макаренко, Г. Г. Ващенко, В. О. Сухомлинський.

У 70-х рр. ХХ ст. ґрунтовні дослідження феномену готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності здійснили О. О. Абдуліна, Т. Ф. Бугайко, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, Н. Г. Ничкало, Д. Ф. Ніколенко, В. О. Сластьонін, Г. І. Хмелюк, М. Д. Ярмаченко.

Дослідження проблеми підготовки студентів до українознавчої пошуково-експедиційної роботи та їх виховання в процесі такої діяльності продовжили П. Р. Ігнатенко, Т. М. Котик, Н. Є. Кравцова, Т. І. Люріна, М. О. Семенова, О. М. Семенов, З. О. Сергійчук, Н. П. Сивачук, Р. П. Скульський, Н. М. Соломко, М. Г. Стельмахович, М. Л. Струнка, Ю. Г. Підборська, Л. С. Плетеницька, Г. В. Шах.

Однак недостатньо дослідженою залишається проблема вивчення досягнень педагогів-теоретиків, вчителів-практиків у розробці питання підготовки майбутнього вчителя до пошукової українознавчої роботи в 20-х роках ХХ століття.

Основне завдання нашої статті полягає в розкритті історії підготовки майбутніх педагогів до експедиційної українознавчої діяльності в нашій країні, а також у дослідженні навчально-методичних настанов кращих викладачів, учителів щодо збирання, фіксації та збереження фольклорно-етнографічних матеріалів.

на думку Т. Лубенця, в тому, що вони сприяють розвитку обману, лицемірства, озлобленості й жорстокості. Душу дитини він порівнював з великою порожньою торбиною, куди дитя кладе все, що зустрине на своєму шляху [3, с. 108–109].

Таким чином, характеризуючи в загальному процес розвитку теорії вільного виховання в Україні, слід зауважити, що протягом 1917–1919 років гуманістичні, педоцентричні ідеї і перехід до школи вільного трудового виховання офіційно визнавались «Проектом української школи (УНР)», «Положенням про єдину трудову школу (УРСР)» та висвітлювалися на шпальтах часопису «Вільна українська школа». Позитивна тенденція розвитку теорії вільного виховання на території України продовжувала зберігатися і на початку 20 років, однак з 1924 року принципи педоцентризму та індивідуалізації навчання поступаються ідеям цінності колективу, яку активно пропагувала влада. Деяка інша ситуація склалася на заході, де, починаючи з 40–50-х років ХХ століття, феномен вільного виховання утвердився як парадигма гуманістичної педагогіки в освітній практиці, а вільні школи, створенні такими видатними педагогами, як М. Монтесорі, Р. Штейнер, Д. Гринберг, Дж. Кришнамурт та ін., успішно існують і сьогодні.

В цілому, не зважаючи на суперечливість та неоднозначність розвитку теорії вільного виховання як закордоном, так і у вітчизняній педагогічній думці кінця ХІХ – початку ХХ століття, слід виокремити ключові ідеї, які є системоутворюючими і об'єднують представників різних країн: природо відповідність та індивідуалізація у навчанні та вихованні, всебічний гармонійний розвиток особистості, віра у потенційні природні можливості та здібності дитини, свобода, самостійність і самодіяльність учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович / Л. Д. Березівська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. в 2 кн. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – С. 89–100.
 2. Вентцель К. Н. Освобождение ребенка / К. Н. Вентцель. – М., 1908. – 16 с.
 3. Пащенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці : монографія. – К. : Науковий світ, 2001. – 278 с.
 4. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста: 2-е изд., перераб. и доп. / под. ред. С. Ю. Циркина. – СПб. : Питер, 2004. – 856 с.
 5. Сухомлинська О. В. Переднє слово / О. В. Сухомлинська // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – 418 с.
 6. Ян Минюй Развитие идей свободного воспитания в России в конце ХІХ – начале ХХ в. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ян Минюй. – Санкт-Петербург, 2004. – 146 с.
-

Особливе місце в розвитку теорії вільного виховання на території України посідає Яків Чепіга (1875–1938) – видатний педагог, психолог, громадський діяч. Він вважав, що будь-які наміри вчителя змінити закладену у дитині природу це теж саме, що змусити рибу літати чи пташку жити у воді. Так, у статті «Л. Толстой і його школа» (1911) Я. Чепіга аналізує досвід школи для сільських дітей у Ясній Полянці, розповідає педагогічній громадськості про найкращі її здобутки і робить висновок: «Постає великий рух в освіті й вихованні дитини. Дитина перед школою починає оживати, це вже не бездушний манекен і не віск, з котрого можна ліпити, що тобі забажається, а індивідуальна самостійна істота, зі всіма почуттями й думками дорослої людини, до котрої повинно пристосовувати школу, а не навпаки, як це було до цього часу» [1, с. 89–100]. Важливим напрямком досліджень Я. Чепіги була дуже популярна тоді педологія та трудова школа. Розмірковуючи над засадами, за якими має розвиватися українська школа, педагог аналізує погляди Ж.-Ж. Руссо, Ф. Рабле, Я. А. Коменського та інших відомих педагогів і освітян, висловлює своє бачення вільного виховання, яке, на його думку, полягає у всебічному і рівномірному вихованні душі та тіла дитини.

Цінний внесок у висвітлення досягнень зарубіжної педагогічної теорії та практики початку ХХ століття, у тому числі представників вільного виховання, зробила український педагог і громадська діячка – Софія Русова (1856–1940). Висока освіченість педагога та вільне володіння іноземними мовами давали їй змогу вивчати стан освіти у Бельгії, Німеччині, США, Франції і т.д. Дбаючи про розбудову національної школи, підвищення культурно-педагогічного рівня учителів, вона прагнула ознайомити українське вчительство з основними напрямками зарубіжної педагогіки.

Поставивши в центр своєї педагогічної концепції дитину з її конкретними життєвими потребами і прагненнями, С. Русова мету виховання визначала на основі глибокого і всебічного аналізу об'єктивних закономірностей розвитку природи, людини і суспільства. Спираючись на передові педагогічні ідеї класиків європейської, світової і вітчизняної педагогіки, найновіші здобутки наук про людину, цінний вітчизняний і зарубіжний педагогічний досвід, С. Русова робить висновок, що необхідними умовами виховання гармонійної особистості є індивідуальний підхід, пристосування до природи дитини, вільний характер виховання, його незалежність від тих чи інших урядових вимог. Цілком очевидно, що ці ідеї співзвучні з основоположними принципами теорії вільного виховання, яка ставить на перше місце завдання виховання особистості дитини з урахуванням її інтересів, потреб, вікових та індивідуальних особливостей.

Серед плеяди видатних українських педагогів, чий погляд тісно переплітаються із теорією вільного виховання, чільне місце займає Тимофій Лубенець (1855–1936). Активно виступаючи проти прикріпленого тогочасним шкільним законодавством засилля авторитаризму, педагог вважав, що лише уважне і щире ставлення до особистості дитини, довір'я до неї унеможливує застосування фізичних покарань, шкідливість яких,

для таких садків, отримало назву в педагогіці «феномен Монтессорі» [4, с. 46–47].

Говорячи про розвиток теорії вільного виховання на сході, слід відзначити значний вплив у цьому процесі Л. Толстого. Запропонована ним педагогічна інтерпретація свободи як «критеріуму» виховного процесу справили суттєвий вплив на творчість багатьох вітчизняних та зарубіжних педагогів, які на початку ХХ ст. плідно розвивали ідеї вільного виховання: К. Вентцель, А. Готалов-Готліб, І. Горбунов-Посадов, Я. Чепіга, М. Чехов, С. Шацький та ін.

Вагомий внесок у розвиток теорії вільного виховання зробив видатний російський педагог, філософ, громадський діяч – Костянтин Вентцеля (1857–1947). Відкривши у 1906 році «Будинок вільної дитини», він намагався довести світові, що на зміну традиційному авторитарному стилю навчання та виховання, який існував у тогочасній школі, повинен прийти новий – любові, гармонії, свободи та ін., який дасть змогу виховати нового громадянина суспільства з власною точкою зору та життєвою позицією, здатного до свідомого і відповідального самовизначення, самостійного вибору та реалізації власного життєвого досвіду.

Аналізуючи педагогічну концепцію К. Вентцеля, на нашу думку, головною, системоутворюючою складовою його теорії виступає культ дитини, який проявляється у проголошенні самоцінності дитинства: «Час зрозуміти, що дитина не річ, не лялька, не іграшка, не власність своїх батьків і вихователів, – потрібно поважати ту вільну людську особистість, яка у ній прихована, і потрібно усіма силами сприяти найбільш повному розвитку цієї особистості» [2, с. 4].

Прогресивні педагогічні погляди К. Вентцеля, засновані на ідеях творчого життєрозуміння, надихали багатьох його прибічників і послідовників. Одним із них був публіцист, редактор і видавець – Іван Горбунов-Посадов (1864–1940), який активно пропагував ідеї вільного виховання і спрямовував свої зусилля на пошук шляхів втілення виховного ідеалу в життя. Він був головним редактором журналу «Вільне виховання», в якому не лише публікував статті про педагогічні інновації, але й переконував своїх читачів у необхідності реформування школи на засадах вільного виховання. В педагогічну теорію І. Горбунов-Посадов ввів поняття зовнішньої та внутрішньої розкнутості, накресливши програму зовнішнього звільнення школи: «Розумна шкільна робота уявляється у такому вигляді: основа її – шкільна община, де учитель, діти, батьки утворюють єдине братство, взаємно сприяюче спільному успіху шкільної справи» [6, с. 95].

Таке широке розповсюдження теорії вільного виховання не оминуло українську спільноту. Як зазначає О. Сухомлинська, ХХ століття, і особливо його перша чверть, є найбільш багатоплановими і різновекторними щодо розвитку української педагогічної думки. Його початок ознаменувався одним із найбільших сплесків самоусвідомлення українців, розвитку суспільних наук, публіцистики, мистецтва й педагогічної думки [5, с. 5].

Найвпливовіші країни світу (Англія, США, Німеччина, Росія та ін.) вступили в період монополітичного імперіалізму, що стало поштовхом для змін традиційного устрою. У цей час найбільших перетворень зазнає школа, яка потребує новітніх рішень у підготовці учнів. В якості альтернативи з'являються нові реформаторські ідеї (експериментальна педагогіка, педологія, трудова школа, педагогіка прагматизму та ін.), серед яких одне із головних місць займає теорія вільного виховання.

Однією з перших у західній педагогічній думці кінця ХІХ – початку ХХ століття поставила ідею свободи в центр педагогічної системи шведська письменниця, громадська діячка, педагог – Еллен Кей (1849–1926). Її широко відома книга «Століття дитини» (1900) стала не лише маніфестом вільного виховання, а й заснувала систематичні основи нової педагогіки. У ній письменниця не лише виступила із жорсткою критикою школи, яка, за її словами, «виховує раба, а не вільну людину», а й натомість запропонувала власну модель ідеального закладу освіти, головною ознакою якого постає індивідуальність. Самостійне вивчення предметів, можливість вибору занять за власним уподобанням, сприяння розвитку природніх задатків – все це, на думку педагога, окреслювало головну мету шкільної освіти: формування допитливості, дослідницького ставлення до світу, вміння спостерігати, вивчати його, застосовувати знання на практиці, формування людини «з новими думками і вчинками». Таким чином, в основу педагогічного процесу Е. Кей заклала особистий досвід вихованця, його інтереси та самостійність, закликаючи дорослих поважати дитину.

До педагогів-новаторів, які одні із перших почали розвивати теорію вільного виховання, можна віднести представників Німеччини: Фріц Гансберг (1871–1950), Людвіг Гурлітт (1855–1931) та Генріх Шаррельман (1871–1940). Вони належали до Бременської наукової школи, яка критикувала авторитаризм традиційної педагогіки і розвивала ідеї демократизації та гуманізації освіти. Педагоги-реформатори виступали проти станової школи, пригнічення особистості учня, бюрократизму в системі народної освіти, натомість захищаючи необхідність різнобічного фізичного і духовного зміцнення дітей, ідею гуманного ставлення до них, вільного розвитку індивідуальності. Педагогами була розроблена концепція, у якій людина розглядається як найвища цінність, а метою виховання проголошується вільна особистість, яка володіє певним рівнем культури і здатна до саморозвитку.

Не менш відомою представницею теорії вільного виховання вважається італійський психіатр та педагог Марія Монтесорі (1870–1952). В основі її педагогічної системи виховання лежить індивідуальність та свобода дитини, яку педагог розуміла як наявність власної цілі і можливості вибору власних дій.

Завдання вихователя М. Монтесорі бачила у тому, щоб спостерігати та досліджувати самостійну діяльність дитини, допомагати їй активізувати пізнавальні процеси, розвивати творчість та самостійність. Стан повного зосередження та занурення дитини у роботу з іграшками, яке характерне

**РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАРУБІЖНІЙ
ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ ХІХ –
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Сьогодні в Україні відбуваються процеси, пов'язані зі зміною уявлень про сутність та цілі освіти, які вимагають нових підходів до організації навчально-виховного процесу, здатного забезпечити можливість саморозвитку і самореалізації особистості. Орієнтація на виховання самостійної, незалежної, креативно мислячої людини, яка спроможна активно діяти, приймати важливі рішення та нести за них відповідальність, вимагає від педагогічної спільноти пошуку адекватних освітніх технологій для розв'язання поставлених часом проблем. Працюючи у цьому напрямку, особливо актуальним для вітчизняної освіти виявляється надбання педагогів минулих століть, що містить конструктивні ідеї гуманістично орієнтованої педагогіки. У світлі сказаного спостерігається величезний незадіяний потенціал теорії і практики вільного виховання. Самоцінність особистості, свобода та індивідуальний підхід, природовідповідність у вихованні та навчанні дитини – саме ці ідеї педагогіки свободи постають актуальними, незважаючи на всю складність їх реалізації.

Історіографічний пошук показав, що теорія вільного виховання, її сторони та грані сьогодні отримали новий імпульс для досліджень. В кінці ХХ століття у зв'язку з підвищенням інтересу педагогічної громадськості до проблем гуманізації освіти почали з'являтися різні матеріали, пов'язані з діяльністю вільних шкіл. Серед цих видань ми хотіли б відзначити роботи Б. Бім-Бада, М. Богуславського, Дж. Боуена, В. Блінова, М. Вейкшана, С. Гессена, Л. Гончарова, А. Джуринського, Г. Корньотова, У. Коннелла, Л. Коула, М. Латишева, К. Редлера, Б. Саймона, Р. Уліча, К. Уошборна, А. Флітнера, Х. Шоена, Л. Шулиндіна та ін. Також заслуговують на увагу дисертаційні дослідження російських та українських вчених: Я. Мінюй «Розвиток ідей вільного виховання у Росії в кінці ХІХ – на початку ХХ століття» (2004), О. Барило «Ідеї вільного виховання в реформаторській педагогіці кінця ХІХ – першої третини ХХ століття» (2004), Л. Ворошилова «Вільне виховання у вітчизняній педагогіці початку ХХ століття: питання методології і теорії» (1998), якими було здійснено дослідження невідомих архівних джерел та розкрито сутність, зміст та процес становлення теорії вільного виховання.

Мета статті – на основі історико-педагогічного аналізу висвітлити історію розвитку теорії вільного виховання як багатомірного історико-культурного явища у зарубіжній та вітчизняній педагогічній думці кінця ХІХ – першої половини ХХ століття.

Кінець ХІХ століття у розвинених країнах світу характеризувався масштабними перетвореннями у багатьох галузях життя суспільства.

- половини ХХ століть: теорія, досвід, персоналії : монографія / З. В. Гіптерс. – Львів : ЛБІ НБУ, 2006. – 220 с.
3. Качор А. Євген Храпливий / А. Качор. – Львів : РВО «Основа», 1997. – С. 15–40.
 4. Качор А. Роля духовенства і церкви в економічному відродженні Західної України / А. Качор. – Вінніпег, Накладом Української Вільної Академії Наук, 1992. – Ч. 30. – 31 с.
 5. Павликовський Ю. Становище та завдання інструкторів / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1937. – Ч. 5. – С. 308.
 6. Струк З. Євген Храпливий / З. Струк // Українські кооператори. Історичні нариси. – Львів : Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. – Книга 1. – С. 414–420.
 7. Храпливий Є. За хліборобську справу: Про те, як оснoвувати кружки та філії «Сільського Господаря» та як в них працювати / Є. Храпливий. – Львів : Накладом Краєвого Господарського Товариства «Сільський Господар», 1932. – 245 с.
 8. Храпливий Євген. За наше хліборобське шкільництво / Євген Храпливий. – Львів : Накладом краєвого господарського товариства «Сільський Господар» у Львові, 1933. – 50 с.
 9. Храпливий Є. Про хліборобський вишкіл сільської молоді / Є. Храпливий. – Львів : Сільський Господар, 1932. – 72 с.
 10. Храпливий Е. За хліборобську справу / Е. Храпливий // Кооперативна Республіка. – 1932. – Ч. 10. – С. 373.
 11. Храпливий Е. За нашу хліборобську справу / Е. Храпливий. – Львів : Накладом Краєвого Господарського Товариства «Сільський Господар», 1932. – 245 с.
 12. Храпливий Е. Як працювати у Хліборобському Вишколі Молоді / Е. Храпливий. – друге, поправлене видання. – Краків : Накладом «Українського Видавництва» в Кракові, 1940. – 138 с.
 13. Храпливий Є. Як працювати у Хліборобському Вишколі Молоді / Є. Храпливий. – Львів : РВО «Основа», 1997. – С. 79–97.

господарського товариства «Сільський Господар».

Важливою ділянкою освітньої праці вчений вважав поширення економічних знань серед сільського жіноцтва в секціях господинь при гуртках товариства «С. Г.». При централі товариства «С. Г.» була організована Головна секція господинь, яку очолила О. Кисілевська. За кілька років наполегливої праці Головна секція господинь налічувала 14 тис. організованих селянок.

Від 1939 р. Є. Храпливий проживав в еміграції. У роки війни працював директором відділу Ревізійного Союзу Українських Кооперативів у Любліні, потім до 1944 р. знову керував справами «С. Г.» й був директором Хліборобської Палати у Львові, водночас продовжував педагогічно-виховну працю. Ще на Батьківщині він підготував до суспільно-агрономічної праці чимало молодих агрономів, був у 1942–44 рр. професором Агрономічного Відділу Львівської Політехніки; на еміграції – професором сільськогосподарської економіки в Українському Вільному Університеті в Мюнхені. Продовжував працю в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка на еміграції, належав до головних співпрацівників загальної частини «Енциклопедії Українознавства», працював у Комітеті Допомоги Українському Студентству, допомагав у діяльності української молоді «Пласт» [1, с. 428].

На основі викладеного можна зробити висновок, що незважаючи на відсутність держави, авторитарність системи освіти, прогресивні культурно-освітні діячі Західної України початку ХХ ст. підносили національне відродження краю, економічну освіту, кооперативне та хліборобське шкільництво, використовуючи передусім громадсько-педагогічне сподвижництво. Серед талановитих теоретиків та організаторів економічної освіти в регіоні важлива роль належить Євгену Храпливому, який наголошував: «на молодь мусимо звернути увагу, якщо хочемо мати з неї добрих громадян і розумних господарів, виховати молодь, защепити їй усі добрі прикмети, загартувати її волю, сталити її характер, плекати її душу... Молодь мусить зрозуміти, що у наших умовах вона сама повинна взятися за роботу над собою і своїми власними зусиллями мусить добувати те знання і ту освіту, яку повинна дати їй загальноосвітня та хліборобська школа» [9, с. 43]. Педагогічна, організаційно-методична та громадська праця культурно-освітніх діячів, педагогів переконує, що українською педагогічною думкою і практикою велися постійні пошуки освіти, яка б не обмежувалася віковою категорією, а пронизувала все життя особистості, охоплювала собою все суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
2. Гіптерс З. В. Економічна освіта молоді в Галичині ХІХ – першої

(«кружків»), в яких нараховувалося 160.000 осіб [1, с. 425]. За таких умов плекалася самоосвіта майбутніх господарів, які застосовували знання на власних земельних ділянках, формувалася новий тип українського селянина як зразкового хлібороба, доброго громадянина.

Окреслюючи різноманітні педагогічні форми навчальної праці, а саме: «1. Сходини організаційні та освітні. 2. Книжка. 3. Часопис. 4. Конкурси-змагання читання книжок. 5. Прогульки (екскурсії). 6. Відчити і балачки (дискусії). 7. Курси. 8. Аматорські вистави і хор», Є. Храпливий детально зупиняється на освітньо-виховному значенні та методиці проведення кожного «засобу самоосвітньої праці Гуртка» [13, с. 86], наголошує, що кожна форма освітньої праці має свою мету. Наприклад, «дискусії мають за завдання не тільки поширити круг знання учнів, але дають також можливість виробити у них громадську відвагу, свободу промовляти, спосібність дискутувати на різні теми»; «аматорські вистави мусять мати за ціль дати глядачам якусь науку, чи то у поважній, чи у веселій формі». А всій фаховій праці Гуртка «Хліборобського Вишколу Молоді» мусить передувати відповідна освітня, теоретична робота, в якій важлива роль належить веденню записів, конкурсам-змаганням, оцінці та перевірці праці, святковому закінченню та виставкам-показам результатів праці [13, с. 91–96].

Євген Храпливий організував станове Товариство українських агрономів, працював в Українському технічному товаристві, брав активну участь в організації їхніх наукових конгресів. У 1934–1939 рр. він редагував науковий журнал «Український агрономічний вісник», співпрацював в «Українській Загальній Енциклопедії», готував до друку «Українську сільськогосподарську енциклопедію». З метою вивчення прогресивного хліборобства подорожував по Данії, Швеції, Австрії, Чехії, Німеччині, Угорщині. Досвід зарубіжних країн у сільському господарстві та організації хліборобського шкільництва, наприклад, в Чехословацькій Республіці учений в подальшому використав при написанні підручників та методичних рекомендацій.

«Євген Храпливий належав до нечисленних у Західній Україні вчених-економістів з широким різнобічним зацікавленням, відзначався жвавою винахідливістю проблематики й солідним досвідом у науці та у своєму покликанні організатора громадської агрономії», – писав І. Витанович. 1935 року був іменований дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, брав активну участь в організації і розвитку його Комісії економіки, соціології, статистики; був співредактором 5-го тому «Студій з поля суспільних наук і статистики». На кількох сесіях Комісії НТШ Є. Храпливий читав свою працю «Сільське господарство Галицько-Волинських Земель» [1, с. 428], у 1938–39 рр. видав праці: «Потреба розбудови нашого хліборобського шкільництва», економічний нарис «Карпатська Україна в числах», «Сорок літ праці краюго

кружків (товариства по селах) і 159.977 членів (фізичних осіб), а в Централі «С. Г.» у Львові працював 21 працівник, господарські фахівці з високою господарською освітою; 60 працівників з високою або середньою освітою було у повітових філіях. Отже, «С. Г.» здійснював ґрунтовну працю практичного освідомлення селян, що сприяло розвитку господарської діяльності української кооперації [4, с. 21].

У методичних рекомендаціях щодо організації хліборобського вишколу молоді Є Храпливий наголошував на ролі знань, освіти для виховання хлібороба і громадянина. «Освічена людина – це та, яку шанують, з якою рахуються. Бо можна забрати їй майно, можуть втомити її старечі роки, а все у неї розум світлий і душа гарна. ...Ті народи, що здавна старалися за освіту, за знання, є сильні і могутні. ...першим нашим завданням є добувати собі знання, освіту. ...Бо ми хочемо такої школи, де вчили б того, що треба для громадянина-хлібороба, та щоби вчили такі люди, які вийшли з нашого народу, з любов'ю ставляться до нашої дітвори. ...Щоби добути хліборобську освіту поза хліборобськими школами, яких у нас так мало, мусять хлібороби гуртуватися у Гуртках «Сільського Господаря», читати господарські часописи та книжки, ходити на сходини, прислухатися порадам агрономів та присвоювати собі все те, що вони вказують» [12].

Хліборобський вишкіл молоді, як і товариство «С. Г.», мав триступеневу організаційну структуру: 1. Головна секція хліборобського вишколу молоді при централі «С. Г.»; 2. Секції хліборобської молоді при філіях «С. Г.»; 3. Гуртки хліборобської молоді при «С. Г.». Агрономи-суспільники в осередках праці влаштовували короткочасні чи довготривалі курси з різних ділянок сільського господарства, організовували масові загальногосподарські курси в Галичині на місцях, в центральній установі товариства у Львові – курси підготовки фахового інструкторського персоналу з метою ведення різноманітних секцій. Значну увагу було приділено розвитку позашкільної освіти молоді у сфері діяльності своєї секції «Хліборобського Вишколу Молоді», загальній і фаховій хліборобській освіті. З ініціативи централі «С. Г.», на громадські кошти кооперації запроваджувалися дослідні господарських умов вирощування різних зернових культур, селекції насіння, годівлі окремих порід худоби, способи й кошти меліорації лугів та пасовиськ. Для гуртків «С. Г.» проводилися кушові господарські й ветеринарні курси.

Українська кооперація під кінець 2-ої міжвоєнної декади матеріально забезпечувала 122 працівників суспільної агрономії, які виконували план спільних дій кооперації й «С. Г.», скерований на культурний поступ українського села. Серед тих провідних працівників було 54 агрономи з вищою освітою, 19 ветеринарних лікарів, інші мали фахову середню освіту з доповненням її на сільськогосподарських курсах. Товариство «С. Г.» 1939 року об'єднувало 60 філій, 2040 гуртків

«Сільський Господар» (далі – «С. Г.») і реалізатором суспільної агрономії. «Доктор інженер Євген Храпливий – це була душа і мозок всієї праці «Сільського Господаря» між двома світовими війнами», – писав А. Качор, підкреслюючи його невсипущу працю, знання, великий досвід у забезпеченні діяльності товариства «С. Г.» [4, с. 21].

Найважливішим завданням товариства «С. Г.» вважалася боротьба за українське сільськогосподарське шкільництво. Для реалізації цієї ідеї при централі «С. Г.» у Львові 1928 р. була створена секція сільськогосподарського шкільництва, головою якої став о. Й. Раковський. У звіті «Праця «Сільського Господаря» в першій половині 1928 р.» Є. Храпливий зазначав, що на 1 вересня того року у селах працювало 67 повітових філій та 409 гуртків «С. Г.».

Здійснюючи педагогічну та практично-організаційну роботу, вчений знаходив час на плідну публіцистичну, популяризаторську діяльність, а також на поглиблення власних знань: підготував докторську дисертацію «Погляд на плекання рогатої худоби в Східній Галичині в рр. 1880–1930», яку захистив 25 лютого 1933 р. в Українській господарській академії в Подєбрадах у професора Костя Мацієвича [3, с. 22].

Євген Храпливий найбільше уваги присвятив фаховому хліборобському шкільництву, зокрема господарським школам і курсам у Милованні, Шибаліні, Коршові, Янчині та Державному хліборобському ліцею в Черниці, яким керував доктор М. Холєвчук. Для теоретичної та практичної підготовки селянства до більш продуктивної праці в сільському господарстві та кооперації вчений організував 1932 року хліборобський вишкіл молоді, що мав на меті замінити господарські школи у селах. Теоретичне обґрунтування справи він здійснює у працях «Притягаймо молодь до «Сільського господаря» (1929), «Про хліборобський вишкіл сільської молоді» (1932), публікаціях у виданнях «Діло», «Сільський господар», «Господарсько-кооперативний часопис», «Правда», «Свобода», «Рідна школа». Порадником в організаційних справах для кружків і філій «С. Г.» став підручник Є. Храпливого «За нашу хліборобську справу» [11], в рецензії на який часопис «Кооперативна Республіка» наголошував, що цей методичний посібник є «програмою фахової агрикультурної праці ... сільгосптовариств» в галузі «практичних вказівок і порад» [10, с. 373]. При «С. Г.» створювалися гуртки хліборобського вишколу молоді, для яких Є. Храпливий розробив програму, видану окремою книжкою «Як працювати в Хліборобському Вишколі Молоді».

Хліборобський вишкіл молоді 1934 р. здійснювався лише у 16 повітах, з 1935-го – поширився на всю Галичину й Волинь. У Львові 14 вересня 1934 р. було створено Головну секцію хліборобського вишколу молоді при товаристві «С. Г.», обрано її першу раду на чолі з Є. Храпливим, почав виходити часопис «Хліборобська молодь», редактором якого став також він. Товариство 1938 р. мало 60 філій, 2.008

хліборобському населенню наших західних земель, 976 хліборобських шкіл різних типів в рік навчали 30–40 тисяч учнів.

Євген Васильович Храпливий народився 22 червня 1898 р. у с. Лисівці Заліщицького повіту. До речі, в тому селі ще до першої світової війни було декілька ентузіастів суспільно-агрономічної праці між місцевим духовенством і вчительством і це, вочевидь, мало вплив на покликання і громадську та наукову діяльність Євгена Храпливого [1, с. 427]. 1908 року він закінчив народну школу. Вчився у гімназії в Тернополі, однак перша світова війна перервала його навчання. Є. Храпливий емігрував спершу до Моравії, потім – до Австрії. У Відні на українських гімназійних курсах закінчив гімназійну освіту упродовж 1915–1916 рр. Після цього продовжив навчання на агрономічному факультеті Високої земельної академії у Відні. Завершив навчання в академії 1924 р. і отримав диплом за спеціальністю інженера-агронома [6]. Брав участь у визвольній боротьбі. Побував у ті роки на Наддніпрянщині, де був свідком кооперативного будівництва, познайомився з досвідом та теоретичними засадами суспільної агрономії на Україні.

До Галичини, на Самбірщину Є. Храпливий повернувся 1925 р., почав працювати референтом у Ревізійному Союзі Українських Кооперативів (РСУК), а згодом – інспектором-ревізором молочарської кооперації. У цей час він написав професійні посібники для кооперативних молочарень «Основи кооперативного молочарства» та «Молочарське книговодство». У працях «Наші молочарські кооперативи в 1925 р.» та «Що нас болить?» (1930) автор здійснив змістовний аналіз молочарської кооперації та причини невдачі кооперативного руху. Ініціював видання першого українського фахового молочарського журналу «Українське молочарство», що виходив як окремий додаток до часопису «Сільський світ»; був також співініціатором видання нового молочарського журналу «Кооперативне молочарство» (1928–1934). Одночасно вчений почав редагувати двотижневик «Сільський Господар», був редактором перших двох випусків річника «Календар «Сільський Господар» на 1929 та 1930 рік, у наступних випусках публікував власні праці – «Про завдання «Сільського Господаря», «Наші осяги у Хліборобському Вишколі Молоді і його далші завдання», «Книжка та часопис – важна допомога у Хліборобському Вишколу Молоді», «Два чергові питання «Сільського Господаря», «Десятий календар «Сільського Господаря» та ін. [2, с. 186–187].

Разом із багатьма українськими агрономами Є. Храпливий 1930–1939 рр. реалізував свій план розбудови сільського господарства і фахової економічної освіти на західноукраїнських землях; у співпраці з українською кооперацією організував нову систему громадської агрономії, маючи на меті перебудувати західноукраїнське село за зразком сіл Данії та Німеччини. У січні 1928 р. він став головним директором товариства

відбувалося в умовах жорстоких утисків, заборон як австро-угорських, так і польських можновладців. Громадсько-педагогічне сподвижництво прогресивних культурно-освітніх діячів краю найбільш яскраво виявилось у діяльності товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський Господар», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Народна торгівля», «Маслосоюз», Центральний кооперативний банк (Центробанк), Товариство взаємних обезпечень «Дністер», Земельний банк гіпотечний, Союз українок, Товариство взаємних обезпечень на життя і ренти «Карпатія», Краєве пасічницьке об'єднання «Рій», Кооператива інженерських робіт «К.І.Р.» [7, с. 227–245].

Теоретики і практики кооперативної ідеї розглядали фахову освіту української молоді як важливий чинник соціальної незалежності людини, а в майбутньому – творення незалежної держави України. Водночас підкреслювали, що «добре наладнання хліборобського шкільництва – це справа фахових учителів хліборобства». З цього приводу Є. Храпливий писав: «Далеко легше бути добрим техніком-агрономом, як учителем у хліборобській школі, бо учитель хліборобської школи мусить бути бездоганним фахівцем, мусить мати довшу хліборобську практику, ... і мусить бути добрим педагогом. ...А скільки треба праці, щоби стати дійсним агрономом-педагогом...». У той час, коли у 30-х роках ХХ ст. у нас було, як зауважує автор, «хліборобське шкільництво ледве на початках», за кордоном вже був відповідний досвід. До прикладу, в Німеччині для одержання диплому агронома потрібно було закінчити середню школу, після чого навчатися три або чотири роки у «високій агрономічній школі» [8, с. 24–25]. «Щоби бути фаховим учителем у нижчій або середній хліборобській школі, треба по середньошкільній maturі аж 8-ох літ праці, а саме: 1) 4 років практики в господарстві; 2) 3–4 років студій у високій агрономічній школі; 3) одного року педагогічних студій в окремих педагогічних школах». При цьому впродовж двох років мусить бути проведена практика у селянських господарствах та у більших маєтках на відповідальних посадах для солідної підготовки учителів хліборобської молоді [8, с. 25–26].

На західноукраїнських землях першої третини ХХ ст. були: 1) однорічна хліборобська школа Товариства «Просвіта» у Милованні; 2) школа «Сільського Господаря» 1–4-місячних курсів у Коршеві; 3) спеціальна молочарська школа «Маслосоюзу» у Стрию, яка здійснювала щороку 6-місячний молочарський курс з «енциклопедією господарських предметів»; 4) спроба вищих агрономічних курсів «Сільського Господаря» в маєтку Мирона Луцького в Янчині біля Перемишля (у майбутньому – однорічні, для тих, що мають середню освіту) [8, с. 27–28]. В той час, коли у США, до прикладу, в 30-х роках було хліборобських шкіл 3.100 чотирилітніх хлоп'ячих із 80.000 учнів і 1.023 дівочих з майже 42.000 учениць. У Чехословаччині, хліборобське населення якої дорівнювалося

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ХЛІБОРОБСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЄВГЕНА ХРАПЛИВОГО

Для розбудови сучасної системи економічної освіти важливим джерелом є теоретичні надбання і практичний досвід вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого. Проблеми становлення українського шкільництва на західно-українських землях, роль освітньо-виховної діяльності громадських організацій та видатних особистостей у національному вихованні досліджували І. Андрухів, М. Барна, О. Бенца, С. Вдович, А. Вихрущ, І. Гавришак, Д. Герцюк, Т. Завгородня, І. Курляк, О. Ковальчук, С. Лаба, І. Мицишин, З. Нагачевська, О. Пенішкевич, Н. Сабат, Б. Ступарик, Г. Субтельна, О. Сухомлинська, О. Фізеші, О. Яцина, Я. Яців.

Організатори кооперативного й просвітницького руху в Україні ХІХ – початку ХХ ст. І. Брик, М. Галущинський, М. Дужий, І. Калинович, Д. Коренець, Є. Косевич, С. Магальяс, С. Сірополко, Є. Храпливий, І. Ющишин у своїх публікаціях наголошували на необхідності ціложиттєвого навчання, потреби в самоосвіті на шляху до національно-культурного відродження українського народу за умов панування Австро-Угорщини та Польщі.

Метою даної статті є дослідження прогресивних педагогічних ідей вченого, педагога, активного діяча товариства «Сільський Господар», організатора економічної освіти та хліборобського шкільництва на західноукраїнських землях Євгена Храпливого (1898–1949), його вагомого внеску в розвиток національної освіти та актуальність використання цього досвіду з метою удосконалення змісту, організаційних форм, засобів і методів виховання господарів землі в сучасних умовах.

Кооперативно-освітні діячі вбачали завдання економічної освіти в тому, щоб молодь перейнялася кооперативним духом. Адже кооперація, як стверджував Ю. Павликовський, «виховує людину-громадянина, ...яка гідно, без принципового чи чванькуватого вивищування, без затрати власного «я», але й без розчавлювання «я» свого співгромадянина стане двигуном, носієм і співучасником справжньої демократії в господарському і духовному житті народу». Тому, вважав учений, зміст вишколу лежить у площині трикутника, основою якого є загальна освіта, однією з сторін – виховання людини-громадянина та кооператора, другою – спеціальний вишкіл техніка, кооператора-практика, який працюватиме кооператором-економістом чи пропагандистом, ревізором, інструктором [5, с. 308].

Становлення українського фахового шкільництва в регіоні

[2, с. 43]. Цю ідею письменник проводить у новелі «Приблуда», яка і в сучасних умовах розвитку може допомогти вчителям, працівникам дитячих будинків і прийомним сім'я у справі виховання у дітей почуття дружби, колективізму, взаємної допомоги.

Поєднуючи працю письменника і педагога, С. Васильченко приділяв багато уваги питанням школи, освіти і виховання. Він не мирився з мертвою схоластичною системою навчання і дбав про всебічний розвиток дітей, практикуючи передові методи викладання, а його твори про школу і дітей допомагали і допомагають виховувати кращі риси всебічно розвиненої особистості

Аналіз порушеної проблеми дозволяє зробити висновок, що вищезазначені українські письменники-просвітителі намагалися кардинально змінити традиційний на той час погляд на мету, завдання, зміст і методи педагогіки. Були відданими справі народної освіти, займали провідне місце у збагаченні вітчизняної педагогічної думки. Педагогічні ідеї В. Стефаніка, О. Маковея, Я. Мамонтова, С. Васильченка, М. Куліша, М. Рильського, О. Довженка вражають глибокою науковістю та вмінням їх творчого втілення. Отже, активне використання позитивного педагогічного досвіду українських письменників 20-х рр. ХХ століття є сьогодні запорукою відродження й розвитку національної освіти й виховання в умовах демократичної Української держави. Проблема вивчення ролі українських письменників 20-х років ХХ ст. у процесі становлення нових пріоритетів національної системи виховання не вичерпується результатами нашого дослідження, оскільки розглянуте питання є дуже складним і багатограним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головка Г. О. Педагогічна спадщина Я. Мамонтова і її роль у розвитку української педагогіки / Г. О. Головка // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 150–157.
2. Грушкевич І. Л. Педагогічна діяльність і педагогічні погляди С. В. Васильченка / І. Л. Грушкевич. – К. : «Радянська школа», 1961. – 63 с.
3. Куліш М. Г. Твори : у 2-х т. / М. Г. Куліш. – Т. 2. – К., 1990.
4. Равлюк В. Василь Стефанік як оборонець народного вчительства / В. Равлюк // Учителське слово. – 1938. – 19 грудня.
5. Соколова А. В. Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній та творчій спадщині Я. А. Мамонтова / А. В. Соколова. – Х., 2001. – 17 с.
6. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посібн. у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – К. 2. – 552 с.

Васильченко, який з початком радянської влади у 1921 р. повертається до педагогічної діяльності після роботи кореспондентом і працює в Києві завідувачем дитячого будинку. У 1921–1928 С. Васильченко – учитель української мови і літератури Київської школи № 61 імені І. Франка. Керує драмгуртком, очолює шкільну літературну студію, водночас займаючись літературною діяльністю. Разом з прогресивною громадськістю С. Васильченко бореться з труднощами, що виникали при будівництві нової радянської школи. Ця справа стала для нього життєвою місією. У статті «З життя трудової школи ім. Івана Франка в Києві», написаній у 1923 р., письменник-педагог розповідає про ті труднощі, з якими зіштовхнулися учні та вчителі шкіл: «Немає взимку дров, немає портібного ремонту. Немає приладдя, убогий фізичний кабінет, майже порожня бібліотека. Чого гіршого – сором признаватися, немає навіть видання творів І. Франка і в потрібних випадках доводиться позичати їх у приватних осіб...» [2, с. 32].

Він проводить велику роботу зі зміцнення основ нової школи: розробляє питання змісту окремих уроків, турбується про зв'язок навчання з трудовим життям і діяльністю робітників та селян, складає правила чергування учнів у школі, організовує літературну студію, редагує учнівські твори, проводить масові екскурсії. Педагог розумів шкідливість антинаукових теорій в педагогіці. Не випадково у щоденнику автора можна знайти засудження комплексної системи навчання, що була запозичена на Заході. Характерною в цьому відношенні новела «Комплекси», у якій автор показав, що запровадження в навчально-виховній роботі комплексної системи може призвести до занепаду радянської школи. У щоденниках С. Васильченка є багато думок про тип і зміст підручників, про гурткову і позакласну роботу, про основні засади навчання, про дидактичний матеріал для учнів молодших класів. Він виступає за трудове громадське виховання, обстоює дидактичні принципи великого педагога К. Ушинського. Борючись за зміцнення нової системи освіти, письменник-педагог порушує питання методики перевірки знань учнів [2, с. 34].

С. Васильченко вимагав створення таких підручників, які б відповідали принципам доступності, системності й забезпечували б міцні знання учнів. Особливо хвилювала його, як вчителя-словесника, проблема створення досконалої дитячої читанки. Критикуючи книги для читання, що видавалися у 20-х роках, він писав: «Головна хиба останніх читанок: хаотичність, відсутність поступовості. В першу книгу намагаються втиснути все... Відсутність спеціального дитячого матеріалу: казок, цікавих оповідань, дитячих віршів» [2, с. 39].

Вирішальним фактором у вихованні дитячої особистості С. Васильченко вважав колектив. «Соціальні звички, – писав він, – набуваються в дитячих колективах і не передаються спадковістю»

погляд, одним з найважливіших досліджень педагога була робота під назвою «Сучасні проблеми педагогічної творчості»: перша частина «Педагог як митець» (1922), друга частина мала вийти під назвою «Педагог як громадянин», але не судилося. Це видання містило міркування автора про учительську професію, зміст і методи навчання.

Творча спадщина Я. Мамонтова є безцінним скарбом української педагогічної науки. Він був першим, хто ввів «художньо-дидактичний метод» під впливом праць німецьких педагогів-індивідуалістів: Е. Вебера, Е. Лінде, Ф. Ганзберга тощо. Письменник першим в Україні створив рецензії на педагогічну літературу, яка з'являлася за кордоном. Це праці Е. Вебера, А. Гергета, Р. Лемана – Німеччина, Е. Кіппатрик – США, М. Монтесорі – Італія. Учений упорядкував класифікацію педагогічних напрямів, яка була опублікована під назвою «Хрестоматія сучасних педагогічних течій». Проблеми, яких торкався Я. Мамонтов у своїх працях, залишаються актуальними і в наш час.

У 1920 році на всій території нашої держави почали відкриватися радянські навчальні заклади. Письменники, громадські діячі та педагоги у цьому процесі були не останніми. Так педагогічною діяльністю у ці роки займалися Я. Мамонтов, С. Васильченко, М. Куліш, М. Рильський та ін. Помітною постаттю 20-х років став письменник, драматург педагог Микола Куліш. Працюючи на Херсонщині (аж до переїзду в Одесу 1922) інспектором народної освіти, закладає українські школи, дитячі притулки і садки, а також складає власний український буквар «Первинка». «У нас є українські школи, та не густо вони стоять, не пригортають вони до себе й половини селянства нашої губернії. Де-не-де серед великої ниви руської культури, засіяної на українському ґрунті, маячать невеличкі острівці народної української... культури» [3, с. 405]. Так писав майже 80 років тому про ситуацію на півдні України Микола Куліш у статті «Чергова справа» (1923). Педагог пропонував суттєві зміни до шкільної системи освіти та виховання. Він наголошував на тому, що в національній справі школа відіграватиме першорядну, якщо не головну, роль і виступав за перехід навчання й виховання на українську мову [3, с. 407]. М. Куліш був прихильником того, щоб виховувати смаки й свідомість позитивною аурую українського начала й українського світу, актуалізуючи різноманітні історико-духовні та образно-творчі досягнення нації. Національне має стати повсякденною потребою, незамінним, інколи й підсвідомим компонентом побуту, життя, формування особистості. За соціокультурною концепцією М. Куліша, важливо активізувати весь арсенал національних та народних надбань, «треба читати українську класичну літературу, прислухатись до народної мови, виявляти всю її красу й милозвучність, збирати пісні, приказки, окремі влучні та соковиті слова і речення» [3, с. 408].

Ще однією яскравою постаттю цього періоду є педагог Степан

добрий, розумний учитель, помічник і порадник. В. Стефаник був глибоко переконаний, що кожна сім'я повинна будуватись на злагоді й сердечній дружбі між батьками та дітьми, взаєморозумінні, пошані і повазі до старших членів родини. Майже у кожній новелі митця визначальну роль відведено матері, жінці («Кленові листки», «Діточа пригода», «Катруся», «Осінь», «Мати», «Лан», «Святий вечір» та ін.). Мати-жінка не тільки сила моральна, але й політична. Стефаник вважає, що у вихованні мають спільно діяти сім'я і держава. Остання повинна захищати інтереси сім'ї, допомагати їй. Проникливий знавець родинно-побутової культури села, В. Стефаник у своїх новелах глибоко розкриває соціальне становище різних за структурою сімей (осиротілої, позашлюбної, сімей, що розпались). Збереження сімейної честі – основа основ родинного виховання за Стефаником. Образ матері глибоко віддзеркалює ідеал справедливості й честі, морально-етичні норми сімейних взаємин, що склалися віками.

Вагомими в контексті ХХІ століття є педагогічні погляди Якова Мантова. Творча спадщина письменника, громадського діяча, драматурга, педагога є цікавою не лише художніми творами, а й педагогічними працями. По-перше, це обумовлюється актуальністю його виховного ідеалу та можливістю його реалізації в сучасних навчально-виховних закладах. Педагогічну спадщину Я. Мамонтова вивчало чимало науковців, серед них Г. Головка, А. Соколова, О. Сухомлинська. Г. Головка проаналізував науково-педагогічну концепцію українського педагога і відзначив: «У нарисі «Естетизація людини» Мамонтов відстоює думку, що естетична культура є закінченням індивідуального і соціального розвитку людини» [1, с. 156]. А. Соколова довела, що вчений був першим українським педагогом, який звернувся до розгляду питання естетичної культури особистості. Його наукова спадщина ґрунтувалася на кращих здобутках вітчизняної і зарубіжної наукової думки кінця ХІХ – 20–30-х рр. ХХ ст. у «галузі педагогіки, філософії, психології та мистецтвознавства» [5, с. 12]. О. Сухомлинська зауважує: «Український дослідник у своїй «Хрестоматії» здійснив класифікацію педагогічних течій за педагогічними ознаками, а не дотримувався, по-перше, країнознавчого принципу, який до сьогодні вважається провідним, по-друге, не ставив радянську педагогіку понад інші саме тому, що вона радянська, а підпорядковував її згідно з ідеями своєї концепції» [6, с. 192].

Дослідники педагогічної спадщини Я. Мамонтова вважають, що найбільш плідним творчим періодом для царини педагогіки є другий період творчості письменника (1920–1929 рр.), що відзначався активною розробкою основних понять і практичних методів формування естетичної культури особистості, плідною педагогічною діяльністю в навчальних закладах та мистецьких колективах Харкова, виданням науково-педагогічних, мистецтвознавчих і літературних праць [5, с. 12]. На наш

В. Стефаника, О. Маковея, Я. Мамонтова, С. Васильченка, М. Куліша, М. Рильського, О. Довженка та ін., а знайшли відображення в їх численних літературних і публіцистичних творах та листах. Цінність цих робіт полягає в умілому використанні їх авторами сили літературного слова, яке часто більш зрозуміле та доступне для сприйняття пересічною людиною, аніж роботи, написані науковцями. Педагогічні ідеї, пов'язані з окресленими проблемами, виражені письменниками, знаходили відгук у простого народу, впливали на громадську думку, а тому потребують їх ретельного вивчення сучасними дослідниками.

Маловідомою сторінкою біографії В. Стефаника є його педагогічні погляди. Суто педагогічних праць Василь Стефаник не мав, проте говорити про його педагогічні ідеї дає змогу художня спадщина митця та активна просвітницька діяльність. Письменник усе своє життя обстоював думку про всенародну освіту, був впевнений, що вона виведе селянство з соціальної темряви. Письменник протестував проти намагань польсько-шовіністичних кіл загарбати Галичину: «віримо всі: ніхто нас не може збороти, ні знищити...: ніяка держава не може змусити народ, аби йшов до ворога на погибель...» – сказав Стефаник у своїй промові 14 грудня 1917 року. У численних публічних виступах цього періоду він утверджував ідею державної незалежної України. Найвиразніше ця ідея втілена в його патріотично-політичній громадській акції-участі у святі Злуки українських земель [4, с. 43].

На основі архівних джерел, публікацій 20–30-х років, спогадів нам вдалося встановити, що В. Стефаник підтримував дружні стосунки і співпрацював на ниві просвіти з учителями В. Равлюком, А. Онищуком, С. Фодчуком, І. Федораком, І. Голубовичем, М. Вахнюком, В. Костащуком, П. Крупським та іншими.

Варто відзначити велику роль товариства «Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і вчительок» (ВПУ), яке В. Стефаник заснував разом із своїм товаришем В. Равлюком у 1905 р. Воно проіснувало до кінця 30-х рр. ХХ ст., переживаючи важкі роки Першої світової війни, переслідування австрійської влади, захоплення буржуазною Польщею Західної України. Товариство «ВПУ» згуртувало свідоме українське вчительство в одну громаду, залучило педагогів до культурно-освітньої роботи, а письменник В. Стефаник, як посол Австрійського парламенту, обороняв їх від переслідування австрійської влади. Учителство високо цінило В. Стефаника як письменника, громадсько-культурного діяча і брало активну участь в організації і відзначенні його ювілеїв на Снятинщині в 1921, 1926, 1931 роках [4, с. 44].

Особливого значення Василь Стефаник надавав сімейному вихованню. У своїх творах «Виводили з села», «Стратився», «Новина» великий новеліст зумів майстерно підняти завісу таємничості сімейного життя, розкрити психоло-педагогічні аспекти родинного виховання, як

метою статті є комплексний аналіз педагогічних ідей українських письменників окресленого періоду та їх ролі у становленні нових пріоритетів національної системи освіти.

У 20-х роках ХХ ст. в Україні, як і всюди на теренах колишньої Російської імперії, радянський уряд добре усвідомлював важливість розвитку освітньої галузі, що мало сприяти забезпеченню остаточного утвердження більшовицької влади й побудові нового суспільства. Це був час напруженого пошуку нового світорозуміння, нових перспектив розвитку, який у результаті завершився болісним процесом переоцінки цінностей. У цей період радянська влада, що утверджувалася в Україні, поставила грандіозне завдання – ліквідацію неписьменності й поширення грамоти серед населення. Визначені новою владою плани настільки перевищували висхідний культурний рівень населення, що були названі «культурною революцією». Цей складний процес характеризувався витісненням станової моралі системою загальнолюдських цінностей, формуванням правової та громадянської свідомості, поширенням національно-ліберального руху й іншими позитивними змінами. Українські письменники та громадські діячі досліджуваного періоду, вирішуючи багато інших важливих питань, приділяли значну увагу підвищенню культурного та освітнього рівня населення. Така діяльність мала помітний вплив на розвиток суспільної свідомості, стала джерелом правових та політичних цінностей нового часу: індивідуалізму, свободи вибору, громадянської свідомості та ін..

З 1921 р. на більшості території України розпочався четвертий етап діяльності «Просвіт», для якого характерним було подальше розгортання діяльності як губернських товариств, так і інших осередків у краї в умовах більшовицької окупації. 1921 рік в історії діяльності просвітницьких осередків став першим роком спокійної і планомірної роботи. Радянська влада, прагнучи повністю підкорити і використати на свою користь «Просвіти», спочатку сприяла їх розвитку. У цей час просвітяни перейшли на зразковий статут, що передбачало надання товариствам державної допомоги. З іншого боку, спроби радянської влади в перші роки свого існування підлаштувати «Просвіти» під свою ідеологію зазнали поразки. Незважаючи на політику більшовизації просвітницького руху, він і надалі продовжував виконувати роль провідника українського національно-культурного відродження. Недосягши своєї мети, радянський режим почав процес ліквідації «Просвіт», звинувативши їх в «українському буржуазному націоналізмі», охрестивши їх «оплотом петлюрівщини», відніс їх до свого «класового ворога». У подальшому тоталітарна влада всіляко обстрілювала просвітницький рух, прагнула замовчувати його здобутки, розпочала політичні репресії.

Проблеми школи, національної системи освіти не залишилися поза увагою прогресивних українських письменників 20-х років ХХ ст.

**РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ
НОВИХ ПРІОРИТЕТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ
20-Х РОКІВ ХХ СТ.**

Соціально-економічні трансформації в Україні: активний розвиток ринкової економіки, демократизація суспільної думки, гуманізація навчально-виховного процесу, розвиток духовного й інтелектуального потенціалу нації зумовлюють зміни і в царині педагогічної науки, з'являються якісно нові вимоги щодо виховання сучасної молоді. У таких умовах посилюється необхідність вивчення історичного досвіду, проведення ретроспективного аналізу розвитку освіти, адже без вивчення історичного досвіду неможливо простежити й обґрунтувати способи трансформації традиційних ідей у новаційні, оскільки без зв'язку з традицією немає новаторства, а конструювання майбутнього без використання досвіду минулого значно вповільнюється.

Останнім часом у вітчизняній педагогічній науці спостерігається пошук зацікавлення освітнім процесом України 20-х років ХХ століття. З позицій об'єктивності та теоретико-методологічних можливостей сучасної педагогічної науки переосмислюється історико-педагогічний доробок не тільки педагогів-новаторів цього часу, але й письменників і громадських діячів. Ключовим аспектом дослідження є питання актуальності педагогічних ідей українських письменників 20-х рр. ХХ ст., їх визначальна роль у становленні нових пріоритетів національної системи виховання, формуванні духовної культури, національної свідомості молоді.

Аналіз літературних джерел засвідчує велику увагу сучасних істориків педагогіки до різних аспектів досліджуваного питання, зокрема О. Сухомлинська порушувала у своїх дослідженнях питання розвитку педагогічної науки в УСРР у 1920–1933 рр., становлення української національної школи в зазначений період розглядає С.Філоненко. Становлення й розвиток нової освітньої системи в УСРР у 20-ті роки розкрив у своїх працях В. Липинський, загальноосвітньої школи в 1920–1933 рр. – науковець В. Борисов. Однак, внесок та роль українських письменників 20-х рр. ХХ ст. у становленні нової системи освіти ще не були об'єктом спеціального вивчення, хоча деякі аспекти цього питання були висвітлені в розвідках Н. Побірченко, І. Грушкевич, А. Сбруєвої, М. Рисіної, А. Соколової ін.

Велике коло питань щодо педагогічних ідей українських письменників 20-х рр. ХХ ст. досліджені недостатньо. З огляду на це

складні суспільні утворення. Їх поява свідчить про певний рівень розвитку громадянського суспільства, про усвідомлення населення країни себе громадянами, здатними вирішувати проблеми громади, захищати права і свободи її членів. Форми діяльності організацій, рухів, товариств, асоціацій, союзів, ініціатив та ін. визначаються напрямками і змістом діяльності, її метою. Перспективним вважаємо історико-педагогічне дослідження просвітницько-педагогічної діяльності громадських організацій кінця XIX – початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 154 с.
2. Громадський : академічний тлумачний словник. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/ghromadsjkyj>.
3. Громадськість : український тлумачний словник. – Режим доступу : <http://language.br.com.ua>.
4. Класифікація громадських об'єднань. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-1711.html>.
5. Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / В. М. Кравчук. – К., 2009. – 20 с.
6. Общественные объединения и организации. – Режим доступу : <http://president.org.ua/news/news-177296>.
7. Організація : сучасний словник іншомовних слів. – К. : Вид-во «Довіра», 2006. – С. 502.
8. Основы государства и права. Общественные организации. – Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru/osnovy-prava-3/58.htm>.
9. Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К. : «Кондор», 2006. – 664 с.
10. Політологія : підручник / І. С. Дзюбка, К. М. Левкіський, В. П. Андрущенко та ін. ; за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левкіського. – К. : Вища шк., 1998. – 304 с.
11. Поняття організації // Правовий портал України. – Режим доступу : <http://ukr-pravo.at.ua/index/0-929>.
12. Тесліцький А. М. Класифікація громадських об'єднань в Україні / А. М. Тесліцький // Науковий вісник Чернівецького університету : Правознавство. – Чернівці, 2011. – Вип. 559. – С. 44–47.

вкладаються в жодні схеми, окремо спинимося на їх типології. Для цього скористаємося критеріями, що їх пропонують політологи:

1) за родом діяльності – конструктивно орієнтовані, пізнавальні, опозиційні, аматорські, національні та ін.;

2) за визначеними цілями – соціально-вартісні й асоціальні, політизовані й неполітизовані;

3) за інтересами – економічними, професійними, суспільно-політичними та ін.;

4) за правовим статусом – легальні й нелегальні;

5) за соціально-класовими ознаками – наприклад, робітничий, фермерський рухи;

6) за рівнем масовості й ступенем впливу – профспілки, антивоєнні та феміністські рухи, з одного боку, та фермерські рухи у США чи рух англійських докерів – з іншого;

7) за спонукальними мотивами виникнення – соціально усвідомлені (спілки ветеранів, студентської молоді, кооператорів); вартісно-орієнтовані (рух «зелених», спілка «Чорнобиль»); традиціоналістськи зумовлені (релігійні, національні об'єднання);

8) за масштабами діяльності – міжнародні, внутрішньодержавні, локальні;

9) за ставленням до існуючого ладу – консервативні, реформістські, революційні, контрреволюційні;

10) за ступенем і формою організації – стихійні й організовані, слабо- й високоорганізовані [10].

Іншу класифікацію громадських організацій, взявши за основу напрями їх діяльності, пропонує у своєму дослідженні В. Кравчук:

1) права людини (організації, зусилля яких спрямовані на захист громадянських прав і свобод першої необхідності);

2) професійна діяльність (організації, що створюються для підтримки й оптимізації професійної діяльності людей);

3) поліпшення соціально-економічного становища країни (організації, які сприяють здійсненню програм поліпшення соціально-економічного становища у країні, соціального захисту та поліпшення матеріального становища малозабезпечених верств населення);

4) сім'я і діти (організації, які сприяють захисту материнства і дитинства);

5) захист здоров'я населення та навколишнього середовища (організації, які сприяють розвитку природно-заповідного фонду та природоохоронної справи, пропагуванню здорового способу життя, розвитку охорони здоров'я);

6) освіта (організації, які сприяють розвитку науки і освіти);

7) культура (організації, які сприяють розвитку культури) [5].

Отже, як бачимо, громадські організації і громадські рухи – це

організацій різних соціально-політичних орієнтацій, діяльність яких, як правило, має тимчасовий характер і найчастіше спрямована на виконання певних тактичних завдань, після чого вони або розпадаються, або консолідуються в нові політичні партії чи громадські організації [10].

У загальному означенні громадські організації і рухи являють собою добровільні формування, що виникають у результаті вільного волевиявлення громадян на основі спільних інтересів і завдань [10].

Основними різновидами громадських рухів нині є: політичні рухи (Народний рух України на початковій стадії); масові демократичні (рухи за демократичні перетворення, спрямовані на захист прав і свобод людини, антифашистські й антидиктаторські, проти расової та національної дискримінації та ін.); соціальні (локальні) рухи; так звані «нові соціальні рухи», що набули поширення в останні десятиліття (антивоєнний, екологічний, неофеміністський та ін.). Одні з названих рухів обирають для себе порівняно вузькі завдання, інші порушують питання загальнонаціонального і загальнолюдського характеру. Загалом такі рухи шукають і часто знаходять нові форми взаємовідносин громадян з державою [10].

Часто громадські рухи опиняються перед дилемою: продовжити своє існування і перейти до наступного рівня єдності – тіснішого згуртування за спільними інтересами (приміром, створення на основі руху партії) чи припинити своє функціонування, розпавшись на невеликі за кількістю і значущістю угруповання.

Об'єднання громадян класифікують і за іншими критеріями:

– за спільним інтересом створюються спілки підприємців, кооператорів, профспілки. Інтерес духовного відродження породжує об'єднання культурного та гуманітарного, релігійного напрямів. Політичні мотиви спричиняються до відповідних ідейно-політичних угруповань і течій;

– за правовим статусом розрізняють формальні громадські організації (офіційно зареєстровані в органах влади, організаційно оформлені), а також неформальні організації (не зареєстровані юридично, створені спонтанно з ініціативи «знизу», згідно з усвідомленими спільними інтересами; незалежні від офіційних державних органів, діють без чіткої програми, за принципами самоврядування);

– за легітимністю виокремлюють легальні (дозволені законом) і нелегальні (недозволені законом) громадські об'єднання.

Розвиток громадських об'єднань і рухів – це шлях до розбудови громадянського суспільства, до зростання його ролі, до соціально-культурного піднесення народу, кожної особистості, до демократизації, розширення прав і свобод людини, зміцнення гарантій її захищеності [4].

З метою з'ясувати, яким же є спектр громадських об'єднань і рухів, що виникають найчастіше поза офіційними державними структурами і не

духовність і моральні чесноти, гуманізм та любов до ближнього. Однак не завжди їм вдається мирно вирішувати проблеми, часто на заваді стає міжконфесійна ворожнеча, що призводить навіть до кровопролиття.

Кооперативні організації не можна ототожнювати із соціально-економічними об'єднаннями, до яких належать *кооперативні спілки, асоціації керівників підприємств, спілки орендарів та підприємців* тощо. Кооперативні об'єднання – особливий тип непартійних громадських об'єднань, які, маючи матеріальний інтерес, належать до політичної системи суспільства і відіграють у ній певну роль. До кооперативних організацій відносять споживчу кооперацію в селі й місті, кооперативи для задоволення житлово-побутових потреб, садово-городні товариства та ін. Їм властиві певна деполітизованість, чітка економічна спрямованість, широкий спектр заходів для досягнення матеріальної мети. На Заході існують різні *підприємницькі союзи, спілки роботодавців* тощо, які виконують як економічні, так і політичні функції. Найважливіша політична функція – визначення і формування загальних корпоративних інтересів і пріоритетів бізнесу, їх реалізація з використанням найрізноманітніших засобів і каналів впливу на державні та інші структури.

Громадські самодіяльні органи створюють при державних органах: комітети ветеранів війни і праці, жінок, батьківські ради; вуличні, квартальні комітети, різні клуби (партійні, політичні, виборців, робітників, дитячі), неформальні об'єднання. Всі вони не мають офіційного членства, статуту, чітких програм, а цілі можуть бути як соціально значущими, так і асоціальними. Окремі з них представлені на міжнародному рівні: групи за звільнення в'язнів совісті, репрезентовані організацією Міжнародна амністія; жіночі комітети – Міжнародною Демократичною Федерацією Жінок та ін. [4].

Громадські рухи – масові політичні й неполітичні формування громадян, пов'язані систематичним співробітництвом заради досягнення певної мети на ґрунті спільних соціально-політичних інтересів. Рухи як вияв громадської ініціативи (антифашистські, національно-визвольні, екологічні, за мир, жіночі тощо) не маючи чіткої організаційної структури, вони об'єднуються на ґрунті спільних інтересів; його учасники різняться політичними поглядами і світоглядом. Як правило, такі рухи не передбачають індивідуального членства, чіткої програми. Вони не є політичними механізмами боротьби за владу. Чинником, що інтегрує учасників руху із не завжди подібними переконаннями, є чітко визначена спільна діяльність [4]. Прикладом такої діяльності може бути громадський рух або, як його учасники себе називають, громадська ініціатива *Збережи старий Київ*.

Громадські рухи також мають масовий характер і створюються з певною метою. Однак на відміну від громадських організацій громадські рухи – це структурно неоформлені масові об'єднання громадян і

Молодіжні організації своїми основними цілями і завданнями мають захист різноманітних потреб та інтересів молоді, мобілізація та інтеграція молодіжних структур на виконання соціально значущих завдань, виховна робота. Молодіжні формування помітно впливають на зміцнення миру, співробітництва і дружби між народами, на збереження і захист природи.

Об'єднання молоді, предметом діяльності яких є соціально-економічні, політичні питання, захист громадських інтересів. Це – суспільно-політичні клуби, національно-культурні, історико-культурні, патріотичні, екологічні, благодійні та інші організації, асоціації, союзи, а також ініціативні групи, їхня діяльність спрямована на сприяння розвитку національних культур і охорону історичних пам'яток, збереження природи і боротьбу за демократію, мир та певні ідейно-політичні ідеали, вирішення повсякденних гострих життєвих проблем («громадські ініціативи»), боротьбу з безробіттям, за вирішення житлових проблем (скватери) тощо.

Жіночі громадські об'єднання послідовно борються за рівноправність жінок, за поліпшення умов материнства і дитинства, за мир, демократію, національну злагоду, соціальний прогрес. Одна тільки Міжнародна Демократична Федерація жінок об'єднує 135 жіночих організацій із 117 країн світу. У кожній державі існують національні організації – спілки жінок, союзи матерів, ділових жінок тощо.

Творчі об'єднання – добровільні союзи, що об'єднують людей творчих професій (Спілка письменників, Спілка художників, Спілка композиторів, Спілка журналістів тощо). На різних етапах їхня роль у суспільно-політичному житті країн і на міжнародній арені неоднакова. Особливо вагома вона на переломних етапах, які потребують консолідації національного духу, вияву міжнародної злагоди, міжнародного діалогу.

Добровільні товариства здебільшого діють у сфері науки, техніки, культури, освіти, спорту, соціальної допомоги та ін. створюються з метою розвивати самодіяльність громадян, їхню соціальну, творчу та політичну активність, задовольняти їхні інтереси (Добровільне товариство мисливці і рибалок).

Релігійні організації є важливою складовою політичної системи кожного суспільства. І хоча найчастіше церква відокремлена від держави, релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації. Церква може підтримувати або не підтримувати певні державні починання, суттєво впливати на масову свідомість віруючих. Більше того, служителі культури мають законне право на участь у політичному житті. Міжнародні релігійні організації (Християнська мирна конференція, Всесвітній ісламський конгрес, Азійська буддійська конференція, Всесвітня федерація католицької молоді та ін.) відіграють вагомий роль у спілкуванні народів. У їхньому полі зору перебувають не лише релігійні питання, а й турбота про збереження миру, злагоди, високу

загальним зборам [6].

Створені у демократичному суспільстві громадські організації мають широкі права, що допомагає їм здійснювати визначену діяльність, прагнучи поставленої мети. Вони мають право вільно поширювати інформацію про свою діяльність; створювати засоби масової інформації і здійснювати видавничу діяльність; проводити зібрання, мітинги, демонстрації, походи і пікетування; брати участь у розробці рішень державних органів і органів місцевого самоврядування (в порядку і обсязі, що передбачені законодавством); виступати з ініціативами з різних питань суспільного життя, вносити пропозиції в органи державної влади. Громадські організації можуть представляти і захищати свої права, законні інтереси своїх членів, інших громадян в державних органах, органах місцевого самоврядування, громадських об'єднаннях [8].

Організовані з ініціативи громадян ці спільноти класифікують за різними критеріями. За структурною організацією (мета, статут, членство тощо) їх поділяють на масові громадські організації, громадські самодіяльні органи та громадські рухи [4].

Загальноприйняте у сучасній політології поняття «громадські організації і рухи» виникло на основі ширшого поняття «суспільні об'єднання» як більш наближеного до сучасних суспільно-політичних реалій. З огляду на особливості діяльності громадських організацій і рухів, їх слід розглядати диференційовано.

Найбільш поширеними різновидами громадських організацій у сучасному світі є: профспілки; організації людей з особливими потребами; ветеранські, жіночі, молодіжні, дитячі; наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні та інші добровільні товариства; творчі спілки; різноманітні земляцтва, фонди, асоціації, товариства тощо. Характерною ознакою їх є документальне оформлення мети і завдань, організаційно-структурне забезпечення, що, власне, й відрізняє їх від громадських рухів [10].

Спинимося коротко на окремих різновидах громадських організацій.

Масові громадські організації. Це добровільні, організаційно оформлені об'єднання громадян, мета діяльності яких задоволення і захист інтересів своїх членів, вони діють за статутом на основі принципів самоврядування і законності. До них належать профспілкові, кооперативні, молодіжні, жіночі, творчі, добровільні товариства, релігійні та інші організації. Ці об'єднання мають довгострокові цілі, програму, статут, зареєстрований у державних органах влади у встановленому порядку.

Профспілки – найдавніші й наймасовіші організації працівників найрізноманітніших професій, об'єднують понад 300 млн осіб. Існують Всесвітня федерація профспілок (70 країн, 200 млн членів), Всесвітня конфедерація праці (15 млн членів). Широкого розвитку набули незалежні профспілки за галузями виробництва.

- за численністю членів – великі, середні, малі;
- щодо прибутку – комерційні й некомерційні;
- за функціональними ознаками:
 - ділові, або економічні, які створюються підприємцями, державною або місцевою владою з метою одержання доходу (господарські товариства, виробничі кооперативи, унітарні підприємства);
 - спілкові, членство в яких забезпечує реалізацію соціальних, політичних, творчих та інших інтересів людини (громадські організації, партії, релігійні об'єднання, благодійні фонди);
 - асоціативні, які будуються на взаємному задоволенні інтересів, при цьому цілі суб'єктів, що утворюють асоціацію, не суперечать одна одній (сім'я, наукова школа, неформальна група);
 - поселенські, для яких об'єднавчим фактором є територія (хутір, село, місто тощо) [11].

Організація має відносно визначені межі, що можуть мінятися згодом. Члени організації, на яких покладаються визначені обов'язки, роблять свій внесок у досягнення поставлених цілей. Перевага організованих груп полягає в тому, що людина, будучи членом певного колективу, може швидше і успішніше досягти своїх цілей, ніж простуючи до них індивідуально. Тому для досягнення своїх цілей вона створює інтегровані, кооперативні системи поведінки.

Кожна організація має своє призначення – місію, в ім'я якої люди об'єднуються і здійснюють свою діяльність. Здійснюючи свою місію (призначення), організація домагається досягнення визначеної мети [9].

Друга частина досліджуваного поняття – громадський – у словниковій літературі має декілька значень: передова частина, передові кола суспільства; який виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, пов'язаний із ним; належний усій громаді, усьому суспільству; колективний; який любить товариство, компанію тощо [2; 3]. Отже, поняття «громадський» включає в себе такі складові, як громада, колектив, суспільство.

Тому на основі таких тлумачень правильним буде визначення: *громадська організація* – масове об'єднання громадян, що виникають з їх ініціативи для реалізації довгострокових цілей, має свій статут і характеризуються чіткою структурою [10].

Водночас громадські організації є добровільними, саморегулюючими, некомерційними об'єднаннями, що створюються з ініціативи громадян, які об'єдналися задля спільних інтересів для здійснення спільних справ, про які йдеться в статуті громадської організації.

Вищим керівним органом громадської організації вважається з'їзд (конференція) або загальні збори; постійно діючим керівним органом є виборний колегіальний орган, що підзвітний з'їзду (конференції) або

(системи); сукупність процесів або дій, що забезпечують досягнення цілей системою; об'єднання або група людей, діяльність яких спрямована на досягнення спільної мети [9].

Щоб бути справді організацією, група людей, що об'єдналися, повинна відповідати таким вимогам:

- наявність принаймні двох людей, які вважають себе частиною цієї групи;
- наявність хоча б однієї спільної мети;
- наявність членів групи, які свідомо працюють разом, щоб досягти значимої для всіх мети.

Будь-яка організація складається з елементів (відділів, служб, груп, окремих виконавців), їхніх ролей і відносин, визначених ієрархією, поліархією, писаними і неписаними правилами (кодексами) поведінки. Ці ролі, відносини й кодекси можуть бути офіційними та неофіційними або мати офіційну і неофіційну структури [9].

Ключовими характеристиками організацій є:

- 1) наявність цілей – довгострокових і короткострокових;
- 2) забезпеченість ресурсами, необхідними для досягнення певних результатів, а саме: персоналом, капіталом, матеріалами, технологіями, інформацією тощо;
- 3) залежність від зовнішнього середовища;
- 4) поділ праці в середині організації:
 - горизонтальний – між членами організації з метою збільшення обсягів виробництва продукції або надання послуг; результатом є створення внутрішніх підрозділів (відділів, секторів, служб тощо), діяльність яких свідомо спрямовується і контролюється у процесі реалізації загальної мети;
 - вертикальний – відокремлює роботу з координації дій інших людей від самих дій. Остання й становить суть управління.

У суспільстві існують формальні й неформальні організації.

Формальні організації підпорядковуються узаконеній системі норм, правил, принципів діяльності, стандартам поведінки, що є обов'язковими для членів організації. В їх основі лежить принцип доцільності, свідомого руху до мети.

У неформальних організаціях взаємодії між людьми мають регулярний, але спонтанний характер (наприклад, натовп, черга).

В управлінській літературі наводиться така класифікація організацій:

- щодо влади – урядові й неурядові;
 - щодо джерел фінансування – бюджетні й позабюджетні;
 - за формою власності – державні муніципальні, громадські, приватні та організації із змішаною формою власності;
 - за галузевою належністю – промислові, транспортні, сільськогосподарські, торговельні тощо;
-

ПОНЯТТЯ «ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ»: ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ

Невід'ємною складовою демократичного суспільства є різноманітні об'єднання громадян. Їх соціально-політичне призначення полягає насамперед у тому, що вони допомагають людям розв'язувати проблеми повсякденного життя, відкривати можливості для виявлення громадсько-політичних ініціатив, здійснення функцій самоврядування.

Виникнення громадських об'єднань – процес об'єктивний, закономірний, зумовлений потребою людей у вияві і розвитку творчої ініціативи, захисту прав і свобод, здійснення волонтерських акцій. Лише через об'єднання індивід досягає особистої свободи.

Діяльність громадських об'єднань в Україні регулюється відповідними законодавчими актами, як-то: Закон України «Про об'єднання громадян», а також закони України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Право громадян України на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів закріплено Конституцією.

Різні сторони діяльності сучасних громадських об'єднань в педагогіці, філософії, соціології, економіці та інших галузях знань досліджували: Ю. Битяк, В. Кравчук, Г. Осовська, О. Осовський, І. Дзюбко, К. Левкіський, В. Андрущенко, А. Тесліцький та ін.

Мета статті – проаналізувати сучасний підхід до трактування поняття «громадські організації», конкретизувати його зміст, розглянути погляди дослідників на його вивчення, з'ясувати принципи класифікації громадських організацій.

Відомо, що для дослідження будь-якого терміну, слід визначити та розкрити його складові, змістові характеристики, типологію тощо. Тому для визначення поняття «громадські організації» розглянемо його складові.

Організація (франц. organisation) – сукупність людей, груп, об'єднаних для досягнення якоїсь мети; *громадське об'єднання*. Так тлумачить це поняття Сучасний словник іншомовних слів [7, с. 502].

Нині поняття *організація* набуло широкого застосування в багатьох науках (педагогіці, філософії, математиці, економіці, соціології та ін.) і в практичній діяльності. Науковці його трактують як: внутрішню упорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого

- 134 с.
10. Протоколи засіданий совета дошкільного факультета, за 1920 г. / Державний архів м. Києва. – Ф. Р-346, оп. 1, спр. 4, арк. 40 (об).
 11. Сафонова Н. В. Інноваційна педагогічна думка видатних педагогів 20-х років ХХ століття та її втілення в сучасну шкільну практику: Навчально-методичний посібник / Н. В. Сафонова. – Одеса : «Друкарський дім», 2005. – 112 с.
 12. Слободянюк Т. Б. Становлення і розвиток професійної підготовки фахівців з дошкільного виховання в Україні (кінець ХІХ-го – початок ХХ-го століття) : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.01 / Слободянюк Тетяна Борисівна. – К., 2000. – 187 с.
 13. Сухомлинські О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
 14. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 552 с.
 15. Улюкаєва І. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні : навч. посіб. – 2-ге вид. допов. / І. Г. Улюкаєва. – Донецьк : Юго-восток, 2008. – 231 с.
 16. Улюкаєва І. Ольга Дорошенко і її книжка «Дитячий садок» / Ірина Улюкаєва // Дошкільне виховання. – № 10. – 1999. – С. 24–25.
 17. УСРР. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей. – К. : Б. Г. – 10 с.

корисним і сьогодні в умовах оновлення змісту, форм та методів роботи з дітьми дошкільного віку. Сучасна дошкільна освіта потребує оновлення технологій розвитку дітей дошкільного віку, теоретичного обґрунтування діяльності дошкільних навчальних закладів різних типів, розроблення нових підходів до підготовки педагогічних кадрів.

Зауважимо, що дане дослідження не вичерпує всієї проблеми, перспективним напрямом дослідження залишається питання психолого-педагогічного супроводу дитини в розвивальному процесі, розроблення рекомендацій щодо використання перспективних ідей педагога в сучасних закладах дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Березовська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : хрестоматія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 384 с.
3. Березовська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
4. Бондар О. В. Становлення та розвиток системи дошкільного виховання в УСРР (1919–1933 рр.) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / Бондар Олександра Владиславівна. – Х., 2009. – 219 с.
5. Дорошенкові О. Дитячий садок : poradnik для керовників дошкільного виховання / О. Дорошенкова. – К. : Видання Київського Райкому Профспілки Цукровиків, 1922. – 224 с.
6. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні (1958–2000 рр.): монографія / Г. І. Іванюк. – К. : Пед. думка, 2007. – 408 с.
7. Інструкція підвідділу дошкільного виховання Наркомосу УСРР про організацію роботи дитячих установ – дитячих садків, майданчиків, клубів. Примірний кошторис видатків та устаткування дитячого сада. Мандати і посвідчення співробітників дитячих установ та список дитсадків м. Києва / Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166, оп. 1, спр. 198, арк. 1–3, 13, 13 (об), 15, 15 (об), 103.
8. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки : монографія / В. В. Липинський. – Донецьк : РВФ ДонДТУ, 2000. – 247 с.
9. Порадник по соціальному вихованню дітей / упоряд. Ценсоцвих наркомосвіти УСРР. – Х. : Всеукр. Держ. Вид-во. – 1921 р. – Вип. I. –

написання статей із питань виховання дітей дошкільного віку.

Вагомий внесок зробила педагог у підготовку вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку. Упродовж окресленого періоду О. І. Дорошенко працювала на посаді викладача дошкільного факультету [10, арк. 40 (об)], а потім декана факультету соціального виховання Київського інституту народної освіти [14, с. 359]. Науковця турбував той факт, що в дитячих садках майже не було кваліфікованих педагогічних кадрів, які б реалізовували на практиці досягнення реформаторської педагогіки. У процесі викладання «теорії і практики дошкільного виховання» [5, с. 7] Ольга Іванівна надавала перевагу практичним методам роботи. Обговорюючи зі студентами актуальні питання дошкільного виховання, педагог залучала їх до пошукової діяльності (пошук практичного матеріалу для вихователів), розроблення рекомендацій щодо виховання дітей в дитячому садку тощо.

На основі вивчення історико-педагогічних досліджень праць О. Дорошенко, матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (доповіді та доповідні записки підвідділів дошкільного виховання), Державного архіву м. Києва (протоколи засідань ради дошкільного факультету) було з'ясовано, що Ольга Іванівна поєднувала викладацьку діяльність із організацією роботи курсів для вихователів, які працювали в дитячих садках сіл Київщини. Вона докладала чимало зусиль, щоб підняти рівень виховної роботи з дітьми дошкільного віку. Активно співпрацювала з педагогами-практиками, надавала їм рекомендації щодо використання у виховному процесі ігор, казок, пісень. У посібнику «Дитячий садок» Ольга Іванівна писала: «...курсанти, що поприїздили з повітів і сел, пригадували дитячі гри, пісні, казки розповсюджені в тій чи іншій місцевості, розповідали їх нам, а ми обробляли їх з педагогічного боку і знову давали їх курсантам з певними методичними вказівками, щодо користування ними» [5, с. 7].

Результатом творчої взаємодії науковця з практичними працівниками дитячих садків стало написання методичного посібника «Дитячий садок», до змісту якого увійшли зразки народних та рухливих ігор, тексти пісень, віршів, казок, що сприяли організації змістовної роботи з дітьми в дитячих садках.

За результатами історико-педагогічних розвідок з'ясовано, що теоретико-практична спадщина О. Дорошенко була спрямована на реалізацію в дошкільному вихованні ідей гуманізму, вільного виховання, організацію виховного процесу в дитячих садках на принципах природовідповідності та педоцентризму. Значущим є внесок Ольги Іванівни в організацію суспільного дошкільного виховання в м. Києві та області. За її сприяння в 20-х роках ХХ століття склалася система закладів суспільного виховання та підготовки кадрів для них.

Творче використання і розвиток спадщини педагога може стати

необхідно з дотриманням певних вимог. Означені вимоги не втратили своєї актуальності й на сучасному етапі. Для цього педагогам необхідно було володіти методикою керівництва ігровою діяльністю. На початкових етапах вихователі повинні надавати перевагу безпосереднім методам керівництва грою, беручи на себе момент зацікавлення дітей грою та ігрові ролі. Із набуттям дитиною ігрового досвіду можна переходити до опосередкованих методів керівництва грою. За допомогою них вихователь дає дітям знання про явища та події навколишнього життя, розширює їх світогляд. Доречним тут, на думку Ольги Іванівни, є використання вихователем таких форми роботи, як розповідання, в процесі якого «провадилось перше знайомство з минулим життям рідного народу, з рідною історією» [5, с. 37], читання художньої літератури, драматизація художніх творів, організація дитячої праці, яка часто переходила в ігрову діяльність.

Упродовж 20-х років ХХ століття в Україні спостерігалася тенденція до відкриття закладів для виховання дітей дошкільного віку. На території Української СРР набули поширення такі типи дитячих садків: дитячі садки, захистки, дитячі майданчики – останні носили сезонний характер і функціонували із травня по вересень місяць. У дитячих садках діти перебували приблизно 2½ год. на день, в захистку перебування дітей визначалося робочим днем матері [7, арк. 1–3], майданчики працювали три, чотири години на день, без чітко встановленого часу [7, арк. 13, 13 об, 15, 15 (об)].

Ольга Іванівна зробила значний внесок у розвиток мережі дитячих садків. За даними Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України на початку 20-х років в УСРР існувала потреба у відкритті дитячих садків для дітей, матері яких працювали на заводах і фабриках. Особливо така нестача відчувалася в промислових містах. Так, станом на 1 квітня 1919 року в м. Києві функціонувало 18 дитячих садків із контингентом 900 дітей та 3 дитячі майданчики. Усіх дітей дошкільного віку в м. Києві нараховувалося понад 10000 осіб. Підвідділом дошкільного виховання планувалися заходи щодо розширення мережі дитячих садків у м. Києві та області. Так, наприклад, у робітничих районах м. Києва планувалося відкрити 36 дитячих садків на 1800 місць, зокрема у Плосьькому – 5, Либідському – 5, Лук'янівському – 5, Подільському – 5, Деміївському – 4, Печерському – 3, Солом'янському – 3, Бульварному – 2, Старокиївському – 2, Дворцовому – 2 [7, арк. 103]. Значну кількість дитячих садків у м. Києві та на Київщині (м. Кагарлик) було відкрито за активної участі Ольги Іванівни.

Крім того, що педагог брала безпосередню участь у відкритті різних типів дошкільних закладів, вони слугували і базою для її наукових досліджень. Результати спостережень за дітьми, бесід із вихователями слугували основою для розроблення рекомендацій для вихователів,

виховання у 20-х роках переживало розквіт, однак в практиці роботи дитячих садків мали місце недоліки в організації виховного процесу. Причинами такої ситуації можна назвати відсутність належної фахової підготовки вихователів до роботи з дітьми та нестачу педагогічної літератури щодо виховання дітей дошкільного віку [1, с. 297; 15, с. 89; 14, с. 357]. Тому поява посібника О. Дорошенко «Дитячий садок» була продиктована часом. Про це зазначала і сама авторка у передмові до нього: «...мета цієї книжки допомогти нашим молодим керівникам, примушеним вимогами життя без певної підготовки, як теоретичної, так і практичної, приступати до надзвичайно відповідальної праці з раннім дитинством, керівникам, працюючим по глухих і далеких кутках України. Вони ще самі потребують педагогічного керування ... позбавлені всяких підручників, бо література про дитячі садки надзвичайно бідна і зараз цих книжок ні за які гроші не дістанеш» [5, с. 5].

Посібник «Дитячий садок» досить швидко здобув популярність серед дошкільних працівників за практикоорієнтований зміст. Узагальнюючи досвід роботи дитячих садків Київщини, що знаходилися в підпорядкуванні Спілки Цукроварень, вона обґрунтувала принципи (гуманізму, природовідповідності), форми (ігри, праця, спостереження, бесіди, заняття), методи (наочні, словесні, практичні) та прийоми виховання дітей дошкільного віку. У доступній формі розкрила сутність важливих аспектів, на які вихователям необхідно звернути особливу увагу. Це «Помешкання дитячого садка та його обладнання», «Порядок денний у дитячому садку», «Ігри та методи їх проведення», «Малювання та ліплення в дитячому садку», «Розвиток органів зовнішнього чуття», «Праця в дитячому садку», «Організація дитячих свят», «Грамота в дитячому садку», «Наука чисел у дитячому садку», «Дисципліна в дитячому садку», «Організаційна праця», «План спостереження за дітьми» [5].

Рекомендації, що були надані науковцем, враховували досягнення педагогіки, європейський досвід виховання дітей у дитячих садках (система М. Монтесорі), власні багаторічні спостереження та практичну діяльність.

Так, наприклад, цінними в посібнику є рекомендації щодо організації та методики проведення ігор. Особливе значення у вихованні дітей, на думку педагога, мають рухливі та вільні ігри, що сприяють розвитку самостійності, ініціативи, фантазії, творчості. Саме таких ігор бракувало у дитячих садках України в досліджуваний період: «...діти, які не попали в дитячий садок, граються в різні ігри власного витвору, в той час як у дитячому садку їх бракує. Ясно, що винні керівниці, які не дають дітям виявляти себе, а зразу дають їм готові ігри і таким чином стискають в рямці й творчу фантазію дітей й їх самодіяльність» – писала Ольга Іванівна [5, с. 35].

Як зауважувала науковець, організовувати та проводити ігри

Т. Самоплавської [14], Н. Сафонові [11].

Розвиток суспільного дошкільного виховання в 20-х роках відображено в дослідженнях Л. Артемової [1], О. Бондар [4], Т. Слободянюк [12], І. Улюкаєвої [15].

Значний пласт складають дослідження щодо вивчення теоретико-практичної діяльності О. Дорошенко. Окремі ідеї та здобутки педагога були предметом дослідження Л. Артемової [1, с. 297], І. Улюкаєвої [16], Т. Філімонової [14, с. 356–361]. Однак залишаються недостатньо дослідженими теоретичні знахідки Ольги Іванівни в галузі суспільного дошкільного виховання у 20-х роках ХХ століття.

Педагогічна діяльність Ольги Іванівни Дорошенко належить до етапу, який в історії педагогіки називають етапом «експериментування і новаторства» [13, с. 65–66]. Аналізуючи внесок педагога у розвиток суспільного дошкільного виховання у 20-ті роки ХХ століття, ми умовно поділяємо її здобутки за декількома напрямками. Це:

- обґрунтування принципів, форм, методів та прийомів виховання дітей дошкільного віку;
- участь у відкритті дитячих садків;
- організація підготовки педагогічних кадрів для роботи в дошкільних закладах.

На цьому історичному етапі дитячі садки та майданчики призначалися для дітей віком від 4 до 8 років, входили до структури соціального виховання, яке розвивалося відповідно до: Декларації Наркомосвіти УСРР «Про соціальне виховання» (1920) [17], «Кодексу законів про народну освіту УСРР» (1922) [2], «Порадника по соціальному вихованню» (1921) [9], «Керівництва по соціальному вихованню» (1925). Названими документами визначалися принципи, мета і завдання соціального виховання дітей [9, с. 24–28].

Суспільні запити щодо дошкільного виховання дітей виразно простежуються в діяльності педагогів як теоретиків, так і практиків. Чільне місце серед них зайняла Ольга Іванівна Дорошенко.

Теоретико-практичні знахідки в галузі дошкільного виховання Ольга Іванівна висвітлила в методичному посібнику для вихователів дитячих садків «Дитячий садок» (1922) та низці статей, що вийшли друком у педагогічному журналі «Радянська освіта» таких, як «Організація дитячого колективу в ранньому віці» (1923), «Вчитель та дошкільне виховання» (1924), «ІІІ Всеросійській з'їзд по дошкільному вихованню» (1924). Аналіз змісту цих праць дає можливість зробити висновок, що авторка підтримувала ідеї гуманізації освіти, вільного виховання, взаємозв'язку гри та навчання, визнання цінності дитини, її права на розвиток, зростання в праці.

За результатами аналізу історико-педагогічних розвідок Л. Артемової, І. Улюкаєвої, Т. Філімонової з'ясовано, що дошкільне

УДК 373.2(091)(477)«19»

Олена Венгловська

РОЗВИТОК ІДЕЙ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІЙ СПАДЩИНІ О. ДОРОШЕНКО (20-ТІ РОКИ ХХ-ГО СТОЛІТТЯ)

В історії української педагогіки 20-ті роки ХХ-го століття характеризуються педагогічним новаторством, розвитком експериментальної педагогіки, пошуком та розробкою концепцій виховання та навчання дітей, поширенням ідей вільного виховання, принципів дитиноцентризму, природовідповідності, трудової школи.

Розвиток дошкільного виховання в УСРР в 20-х роках відбувався на створеному раніше ґрунті (пропаганда та розбудова обрисів національної школи 1917–1919 рр.). Педагогіка дошкільного виховання дітей вибудовувалася на спробі поєднати ідеї реформаторської педагогіки початку ХХ століття з принципами трудової школи, ідейним і політичним вихованням дітей.

Розбудова дошкільної освіти в незалежній Україні актуалізує переосмислення історико-педагогічної спадщини педагогів, діяльність яких припадає на 20-ті роки ХХ століття. Модернізація дошкільної освіти: оновлення змісту, форм, методів роботи, проектування підходів до створення особистісного розвивального середовища дитини дошкільного віку є вимогою часу.

З огляду на актуальність питань модернізації сучасної дошкільної освіти на засадах особистісно зорієнтованого підходу, значний інтерес складає діяльність Ольги Іванівни Дорошенко – педагога-науковця, професора, фахівця у галузі дошкільного виховання. Заслуговує на увагу внесок О. Дорошенко у розвиток суспільного дошкільного виховання у м. Києві та Київщині. Звернення до теоретико-практичної спадщини, аналіз та узагальнення її здобутків сприятиме збагаченню історії дошкільної педагогіки.

Мета статті: за результатами аналізу архівних матеріалів, педагогічної літератури та педагогічної преси минулих років з'ясувати розвиток ідей суспільного дошкільного виховання в теоретико-практичній спадщині О. Дорошенко у 20-х роках ХХ століття, виявити можливості їх використання у практиці сучасної дошкільної освіти.

Здійснений нами історико-педагогічний пошук показав, що питання розвитку різних аспектів системи освіти в УСРР у 20-ті роки ХХ століття презентовано у наукових розвідках Л. Березівської [3], Г. Іванюк [6], В. Липинського [8], О. Сухомлинської [13].

Творчу спадщину і громадсько-педагогічну діяльність педагогів 20-х років висвітлено в публікаціях Л. Березівської, Н. Дічек, Л. Пироженко,

визначилася не відразу. Лікарі вважали основною своєю задачею організацію роботи з важкими дітьми і намагалися обґрунтувати це науково «лікарською педологією». Остання заявила свої претензії на створення універсальної, синтетичної науки про дитину (М. Я. Басов, П. П. Блонський, К. М. Корнілов). Педологи, загострюючи увагу на методиках обстеження самої дитини і широко використовуючи психологічне тестування, займалися в основному виявленням розумово відсталих дітей, не враховуючи стан їхнього здоров'я і вплив умов виховання. Однак, одним із завдань шкільної гігієни є вивчення організму, що росте і розвивається, у тісному зв'язку з умовами навчання виховання. Не можна впливати на організм дитини чи підлітка без гігієнічного поліпшення умов навчально-виховного процесу [4, с. 4].

Шкільна гігієна розробляє методи, спрямовані на охорону і зміцнення здоров'я дітей, підлітків і молоді. Крім того, вона вивчає й узагальнює досвід застосування цих методів у загальноосвітніх школах, школах-інтернатах і школах із подовженим днем, у санаторно-лікувальних і спеціальних школах, професійно-технічних школах і училищах, у дитячих будинках, піонерських таборах тощо.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що теоретичною ідейно-методологічною основою радянської шкільної гігієни як біосоціальної науки були: 1) вчення про всебічний розвиток особистості і виховання людини; 2) вчення про цілісність і нерозривність процесу розвитку організму; 3) вчення про єдність організму і середовища (природного і соціального); 4) вчення про провідну роль у життєдіяльності людини вищої нервової діяльності [3, с. 5]. Радянське суспільство дійшло висновку, що оточення шкіл і система шкільного навчання можуть негативно позначитись на здоров'ї та фізичному розвитку учнів, якщо своєчасно не будуть залучені гігієнічні заходи.

Отже, вивчення даної проблеми мало і має важливе державне значення, тому що дослідниками були доведені на фактичному матеріалі позитивні зрушення у фізичному розвитку дітей у СРСР у порівнянні із дореволюційним часом. На сьогодні це питання потребує великої уваги як з боку дослідників, учених, лікарів, так і, безпосередньо, батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекарюков Д. Д. Основные начала школьной гигиены / Д. Д. Бекарюков. – 2 изд. – М., 1914. – 156 с.
2. Кардашенко В. М. Гигиена детей та підлітків : підручник / В. М. Кардашенко. – М. : Медицина, 1980. – С. 17–38.
3. Подоляк-Шумило Н. Г. Школьная гигиена : учебн. пособие для пед. ин-тов / Подоляк-Шумило Н. Г., Познанский С. С. – Киев : Вища школа, Головное изд-во, 1981. – 176 с.
4. Школьная гигиена / Советов С. Е. и др. – К. : Вища школа, 1971. – 228 с.

медичних факультетах в І-му та ІІ-му Московських та в ІІ-му Ленінградському університетах, завданням яким мало стати здійснення підготовки спеціалістів по шкільній гігієні.

Одним із важливих завдань шкільної гігієни, на думку радянського діяча шкільної гігієни Д. Бекарюкова є пошук відповіді на питання: якою мірою подібне послаблення організму залежить від самої школи, а якою мірою від позашкільних умов – бідності, незнання або недотримання елементарних гігієнічних вимог у повсякденному житті? Безпосереднє рішення цієї проблеми могло б бути зроблено за допомогою порівняно-статистичних досліджень захворювань дітей, які відвідують/не відвідують школу. Однак, такі статистичні дослідження відсутні і не можуть бути з цієї причини, що в країнах, де існує добре організована статистика, усі діти відвідують школу. Там, де багато дітей не відвідує школу, немає і статистики. Не виключено, що перебування дітей у школах і посилене шкільне навантаження затримують і негативно впливають на хід правильного фізичного розвитку, але вважати таке явище загальним законом на сьогодні немає належних підстав [1, с. 10–11].

Характерною особливістю молодого дитячого організму є ріст і розвиток. Для правильного ходу цих процесів організму необхідно: отримувати поживний матеріал у належній якості і в належній кількості, засвоювати його органами травлення, рівномірно розподіляти за допомогою правильного кровообігу по усім відділам організму. Для нормального розвитку нервово-м'язової системи, крім того, потрібні правильні, поступово наростаючі, усебічно розвинені вправи для організму, достатній відпочинок і сон. Надмірна і одностороння робота лише однієї частини нервово-м'язової системи (головного мозку, органів чуття, певної групи м'язів) діє шкідливо як на надмірно працюючий відділ, викликаючи його перевтому і послідовний розлад, так і на інші органи, сприяючи їх атрофії в наслідок недостатньої діяльності [1, с. 11].

Засновником радянської шкільної гігієни став О. В. Мольков. Він був організатором і керівником кафедри шкільної гігієни в І-му і ІІ-му Московських медичних інститутах і в Інституті удосконалення лікарів. О. В. Мольков визначив зміст курсу шкільної гігієни. Він підкреслював необхідність дослідження анатомо-фізіологічних особливостей дитячого організму і вказував на істотний вплив на дитину оточуючого соціального середовища.

Під керівництвом О. В. Молькова велася робота з узагальнення досвіду розробки нормативів до проектування, планування і благоустрою шкіл, дитячих садків, піонерських таборів; розроблялися найбільш ефективні організаційні форми медико-санітарного обслуговування дітей і підлітків. О. В. Мольков видав ряд методичних посібників, серед яких помітне місце займають практикум і підручник по шкільній гігієні.

Становлення шкільної гігієнічної науки проходило в боротьбі з педологією. Сфера діяльності шкільних лікарів в органах охорони здоров'я

році, значного розвитку набуває земська медицина. Затверджено посаду санітарного лікаря, продовжено організаційне оформлення цієї справи. До 1913 року в Росії налічувалося 250 земських санітарних лікарів.

В цей період спеціалісти мали змогу безпосередньо приймати участь у роботі шкіл й засвідчили той факт, що серед школярів зустрічається багато дітей, які страждають різними хронічними захворюваннями й відрізняються від інших учнів недостатньо повноцінним фізичним розвитком. Але цей факт був відомим лише серед спеціалістів, керівництвом школи він абсолютно ігнорувався і навіть заперечувався.

Відомий громадський діяч, член-кореспондент Російського товариства охорони народного здоров'я, лікар-гігієніст М. Капустін у 1904 році на Міжнародній гігієнічній виставці в Дрездені звертав увагу вчителів, батьків на інші види шкільних захворювань, відносячи до них, окрім вищевказаних: шкільну дратівливість і шкільні лінощі, деякі форми захворювання носової порожнини та глотки, заїкання, неправильну мову, патологічну течію періоду статевої зрілості зі збоченнями морального складу та шкільні самогубства [1, с. 3].

Після Жовтневої революції 1917 року був виданий ряд декретів і постанов по охороні материнства і дитинства, здоров'я дітей і підлітків. Під керівництвом М. О. Семашка і З. П. Соловйова, та за активної участі В. М. Величкіної і Є. П. Радіна, були організовані відділи охорони здоров'я дітей і підлітків в у Наркомпросі і відділи охорони материнства і дитинства під керівництвом В. П. Лебедевої в Наркомздорів'ї.

Перший народний комісар охорони здоров'я – М. О. Семашко став найвизначнішим організатором і теоретиком радянської охорони здоров'я, організатором і професором кафедри соціальної гігієни І Московського медичного інституту, який багато зробив для становлення і розвитку шкільної гігієни в перші роки Радянської влади, особливо в організації медичного обслуговування дитячого населення. Він керував Дитячою комісією ВЦВК, що ставила своєю метою поліпшення життя дітей, боротьбу з дитячою безпритульністю і бездоглядністю як наслідками першої світової і громадянської воєн, інтервенції та голоду. М. О. Семашко визначав шкільну гігієну як комплексну медичну науку, тісно пов'язану з педагогікою і психологією, що спирається на знання вікової фізіології і морфології.

Перша шкільно-санітарна організація була створена при Наркомпросі у 1918 р. У 1920 р. за пропозицією наркома охорони здоров'я М. О. Семашко її було передано в підпорядкування Наркомздорів'я.

Поступово визначилася лінія розвитку шкільно-санітарної справи в Радянському союзі. Це потребувало, передусім, підготовки спеціальних кадрів шкільно-санітарних лікарів. До курсу соціальної гігієни в 1922 р. були включені і деякі питання шкільної гігієни, а в 1923 р. проф. О. В. Мальковим було прочитано перший курс лекцій по шкільній гігієні. У 1924–1926 рр. були створені самостійні кафедри шкільної гігієни на

Петербург, Москву, Казань, Харків, Урал, Кострому. Діяльність відділень сприяла порушенню питань щодо значення шкільної гігієни в процесі подолання таких негативних явищ, як великий коефіцієнт дитячих захворювань [2].

Зростанню інтересу до питань оздоровлення школи значною мірою сприяли зміни, що сталися в другій половині XIX століття в суспільних умовах більшості європейських народів. Освіта, принаймні початкова, перестала бути привілеєм обраних, стала істотною життєвою необхідністю більшості, навіть обов'язком кожного. Внаслідок цього доступ до шкіл отримали не лише здорові діти, але й фізично більше слабкі представники молодого покоління. Саме на останніх проблеми шкільного режиму і антисанітарне шкільне оточення, що залишалося прихованим, відбивалися з особливою очевидністю.

У 1850–60-х роках, на основі спостережень лікарів було встановлено широке розповсюдження серед школярів короткозорості, порушення постави (головним чином сколіоз). Переважне поширення цих порушень здоров'я серед дітей, які навчалися в порівнянні з іншими. Закономірність мала тенденцію до зростання від класу до класу, тому появу вищезазначених відхилень визнали неминучим наслідком шкільного навчання. В науці явище отримало назву «шкільні захворювання». Це визначення у 1870 році дав німецький учений, лікар-гігієніст Р. Вірхов у роботі «Про деякі шкідливі для здоров'я впливи школи». До переліку таких захворювань він відносив: 1) погіршення зору (зокрема короткозорість), 2) приливи і застій крові в черепній порожнині, що супроводжуються головним болем і носовими кровотечами, 3) викривлення хребта, 4) захворювання легенів (зокрема туберкульоз), 5) застій крові в органах малого тазу, що викликає, у свою чергу, порушення кровообігу в органах травлення, а як наслідок – розлад загального травлення та кровотворення (недокрів'я), 6) заразні захворювання як гострі, так і хронічні, і нарешті, 7) механічні ушкодження – рани, травмування тощо [1, с. 2]. Численні спостереження, що були проведені в школах протягом подальших 30-ти років XIX століття, цілком підтвердили спостереження Р. Вірхова і значно доповнили їх, додавши ще й інші види захворювань (головним чином нервової системи), що часто прослідковувались серед учнів.

Родоначальник російської фізіології І. М. Сеченов ще в 1861 році писав, що розвиток «організму без зовнішнього середовища, яке підтримує його існування, неможливий, тому в наукове визначення організму повинне включатись і середовище, яке впливає на нього; внаслідок цього суперечки про те, що у житті важливіше – середовище чи саме тіло позбавлені змісту» [4, с. 4].

У кінці XIX – початку XX століття гостро постало питання про організацію медичного обслуговування навчальних закладів і санітарного нагляду за ними. У зв'язку з введенням земського самоврядування в 1864

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 371.78(091)

Наталія Буракова

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ГІГІЄНИ У ДИСКУРСІ РАДЯНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Сьогодні у нашому суспільстві, поряд із наявністю тенденцій до широкого поширення освіти серед різних верств населення і до прагнення збільшити кількість шкіл із різним типом навчання, паралельно відбувається розуміння необхідності поліпшення гігієнічних умов безпосередньо самих шкільних приміщень. Адже однією з найважливіших умов успішної навчально-виховної роботи школи є сприятливе зовнішнє оточення закладу освіти, достатнє і зручне устаткування.

Кожен педагог і всі учні повинні піклуватися про впорядкованість своєї школи і берегти все шкільне майно.

Завдання статті полягає у розкритті засобів, які сприятимуть пом'якшенню впливу несприятливих факторів зовнішнього середовища (кліматичних, побутових тощо) на дитячий організм. Також слід визначити шляхи використання природних і штучно створених умов, які можуть сприятливо позначитися на розвитку дитячого організму, підвищити його життєвий тонус, працездатність, опір до захворювань.

Адже, шкільна гігієна повинна допомагати вдосконалювати природу людини, її фізичні та психічні властивості.

На з'їздах російських натуралістів і лікарів (1863–1913 рр.) також обговорювалися питання шкільної гігієни. З доповідями виступали гігієністи (Ф. Ф. Ерісман, І. П. Скворцов, Г. В. Хлопін) і педіатри (М. А. Тольский, О. М. Філіпов).

У Московському гігієнічному товаристві, заснованому Ф. Ф. Ерісманом у 1822 р. на першому засіданні були заслухані дві доповіді по шкільній гігієні: Є. А. Покровського «Про фізичне виховання молоді із суспільної точки зору» (1892) і Н. В. Зака «Фізичний розвиток дітей у середніх навчальних закладах Москви» (1892).

Питання шкільної гігієни обговорювалися також на засіданнях Російського товариства охорони народного здоров'я, заснованого в Петербурзі О. П. Доброславіним. На засіданнях Товариства дитячих лікарів Москви, Петербурга, Києва і Харкова часто виступали вітчизняні педіатри (М. І. Бистров, М. П. Гундобін, Є. А. Покровський, К. А. Раухфус, І. В. Троїцький) з повідомленнями щодо гігієни виховання, харчування, фізичного виховання, боротьби з дитячою захворюваністю і смертністю.

Робота гігієністів і педіатрів, які входили до «Союзу боротьби з дитячою смертністю» поширювалось, передусім, на великі міста Росії –

спрямовані на розвиток фізичної культури та фізичного виховання серед дітей, підлітків і молоді.

До тематики подальших наукових досліджень доцільно віднести аналіз системи фізичного виховання підлітків у піонерській організації України післявоєнного періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анпілогова Т. Ю. Піонерський табірний рух як форма політико-ідеологічного та виховного впливу на радянську молодь (на матеріалах Донбасу) / Т. Ю. Анпілогова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 21(184). – С. 4–8.
2. Вчера открылась Всесоюзная пионерская Спартакиада // Пионерская правда. – 1929. – № 98(356). – С. 1.
3. Гречішкіна О. С. Воєнізація піонерського руху України у 1929–1939 рр.: ідеологія і практика [Електронний ресурс] / О. С. Гречішкіна // Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 34. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_34/index.html.
4. Кравчук Т. М. Педагогічна підготовка майбутніх учителів фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України (20–80 рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кравчук Тетяна Миколаївна. – Харків, 2004. – 278 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ столітті // Освіта України. – 2001. – № 1. – С. 22–25.
6. Оборонно-массовая работа среди населения [Електронний ресурс] // История Второй мировой войны. 1939–1945. Том 3. – 1974. – Режим доступу : <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000019/st073.shtml>.
7. Телятьєв В. Піонери матимуть оборонні значки / В. Телятьєв // Піонервожатий. – 1937. – № 6. – С. 12.
8. У каждого пионера будет по 4 значка // Пионерская правда. – 1939. – № 4. – С. 3.
9. Уваров В. ГТО: страницы истории / В. Уваров // Физкультура и спорт. – 1986. – № 11. – С. 26–31.
10. Физкультурный паспорт // Пионерская правда. – 1929. – № 29(287). – С. 5.
11. Черневич Г. Л. Динамо [Энциклопедия] / Г. Л. Черневич, Е. А. Школьников. – 2-е изд. – М. : «ОЛМА-Пресс», 2003. – 480 с.

участю великої кількості піонерів проводився Всесоюзний день фізкультурника, підготовка до якого проходила під гаслом «Сьогодні фізкультурник – завтра боєць!» [6].

Крім того, у піонерських загонах створювалися нові оборонно-масові спортивні кружки та команди, набувала популярності серед піонерів масова здача норм на військово-спортивні значки «Ворошиловській стрілок», «Готовий до протиповітряної і хімічної оборони» (ПВХО), «Альпініст СРСР», «Парашутист СРСР», «Турист СРСР» та ін. [7, с. 12]. У січні 1939 р. піонери з Києва написали в газету «Піонерська правда» про те, що у кожного піонера їх дружини буде по чотири оборонні значки. Цей заклик підхопили інші піонерські дружини [8, с. 3]. Оборонно-масова і спортивна робота серед піонерів та школярів в поєднанні з початковою допризовною підготовкою давала можливість поповнювати Червону Армію особовим складом, який був підготовлений фізично до військової служби.

Аналіз матеріалів газети «Піонерська правда» за 1940 р. свідчить про те, що секретаріат ЦК комсомолу ухвалив рішення про проведення Всесоюзних військово-спортивних ігор «На штурм!» і «Розвідники». Змагання з оборонної роботи і військово-спортивні ігри мали велику популярність серед піонерів. Ці ігри включали кросовий біг по пересіченій місцевості, стрільбу з малокаліберної гвинтівки, походи взимку на лижах у повній бойовій екіпіровці, плавання в природних водоймищах в одязі, переправи, подолання природних перешкод та ін. Необхідно звернути увагу на те, що в Україні з піонерами регулярно проводились аналогічні військово-спортивні ігри. Крім того, досвід бойових дій у Фінляндії (1939–1940 рр.) виявив необхідність поліпшення лижної підготовки серед піонерів та школярів, недалекого майбутнього Червоної Армії. Популяризацію лижного спорту серед піонерів взяла на себе газета «Піонерська правда», яка на своїх сторінках проводила уроки навчання способам пересування на лижах, давала поради з самостійного виготовлення та ремонту лижного інвентарю, догляду за спорядженням лижника. Рубрика під назвою «Кожний піонер – лижник!» організовувала піонерів для участі у лижних походах, конкурсах і змаганнях.

Таким чином, вивчення і аналіз історико-педагогічної літератури та архівних документів засвідчують, що у досліджуваний період піонерська організація знаходить нові форми щодо фізичного виховання підлітків. Так, створювались перші піонерські табори, куди на літні канікули виносилось фізичне виховання. Крім того, серед піонерів проводились масові змагання з різних видів спорту, спортивні свята, спартакіади, походи, організовувалась здача норм комплексу «БГПО» тощо.

Розвиток фізичного виховання підлітків у піонерській організації України у досліджуваний період ставав більш керованим процесом, тому, що саме у цей час урядом республіки ухвалюється ряд рішень, які були
